

KNJIŽEVNI JEZIK

32

Univerzitet u Sarajevu
Institut za jezik

Književni jezik 32

Izdavač: Institut za jezik, Univerzitet u Sarajevu

Za izdavača: dr. sc. Jasmin Hodžić

Glavna urednica: prof. dr. Lidija Tanturovska, Institut za makedonski jezik "Krstes Misirkov" pri Univerzitetu "Sv. Kiril i Metodij", Skoplje, Makedonija

Odgovorni urednik: dr. sc. Jasmin Hodžić, viši naučni saradnik, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Redakcija:

Domaća

dr. sc. Alen Kalajdzija, Sarajevo, BiH
dr. sc. Erma Ramić Kunić, Sarajevo, BiH
prof. dr. Ismail Palić, Sarajevo, BiH
prof. dr. Amela Šehović, Sarajevo, BiH
prof. dr. Halid Bulić, Sarajevo, BiH
prof. dr. Emira Mešanović Meša, Sarajevo, BiH
prof. dr. Indira Šabić, Tuzla, BiH
prof. dr. Edim Šator, Mostar, BiH
prof. dr. Belkisa Dolić, Bihać, BiH

Međunarodna

prof. dr. Roberto Dapit, Udine, Italija
prof. dr. Marc L. Greenberg, Kansas, SAD
dr. sc. Maxim Makartsev, Moskva, Rusija
dr. sc. Mihail Oslon, Moskva, Rusija
dr. sc. Mladen Uhlik, Ljubljana, Slovenija
dr. sc. Philipp Wasserscheidt, Berlin, Njemačka
dr. sc. Elena Jovanova Grujovska, Skopje, Makedonija
dr. sc. Kozma Ahačić, Ljubljana, Slovenija

Sekretar Redakcije: mr. sc. Aida Kršo, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tehnički urednik: mr. sc. Zenaida Karavdić, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Kontakt:

Redakcija Književnog jezika
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Hasana Kikića 12, BA-71000 Sarajevo, BiH
Tel.: +387 33 200 117
Faks: +387 33 206 864
e-mail: knjizevni.jezik@izj.unsa.ba
Kontakt osoba za radove: mr. sc. Aida Kršo
Kontakt osoba za indeksaciju: mr. sc. Zenaida Karavdić

Lektura i korektura: mr. sc. Zenaida Karavdić

Dizajn i DTP: TDP doo, Narcis Pozderac

Korice: Alen Ajanović

Štampa:

Godina izdanja: 2021.

Tiraž: 200

Izlazi jednom godišnje

© Tekstovi objavljeni u ovom časopisu mogu se koristiti u lične i obrazovne svrhe uz poštivanje autorskih prava. Nijedan dio časopisa ne može se koristiti u komercijalne svrhe bez pismenog dopuštenja autora i izdavača.

Sadržaj

Bernes Aljukić

Rodno označena referencijalnost u medijskom diskursu
Gender-marked referentiality in the media discourse 5

Edina Solak, Mirza Bašić

Pragmatička uloga različitih tipova šutnje u romanu
Kafamda bir tuhaflik autora Orhana Pamuka
Pragmatic roles of different types of silence in Orhan Pamuk's
novel *Kafamda bir tuhaflik*. 33

Nerma Zaimović

O rukopisu *Kitab-i bosnevi* iz Zbirke *bosanske alhamijado*
književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima
Study about the manuscript *Kitab-i Bosnevi* from the Collection
of Bosnian Alhamijado Literature with Certain Arabic Texts 67

Džemajla Smlatić, Belkisa Dolić

Konceptualne metafore sa sastavnicama ŽIVOT i SMRT
u *Kamenom spavaču* Maka Dizdara
Conceptual metaphors with the components LIFE and DEATH
in the *Stone Sleeper* by Mak Dizdar. 97

Indira Šabić

Zmaj od Bosne ili ga vile nose – mitski i magijski motivi
u prezimenima Bosne i Hercegovine
The dragon of Bosnia or is away with the fairies – mythological
and magical motifs in the surnames of Bosnia and Herzegovina. . 121

Haris Ćatović

- Stilogenost vremenski raslojene leksike u *Rječniku bosanskog jezika* autora Dževada Jahića
Stylogenicity of time-layered lexicon in *The Dictionary of the Bosnian Language* by Dževad Jahić. 143

Amina Arnautović

- Konotacije leksičkog sloja motiva stida u engleskim prijevodima bošnjačke balade “Hasanaginica”
Connotations of the lexical layer of shame motif in english translations of Bosniak ballad “Hasanaginica” 167

Hatidže Burnić

- Semantička adaptacija frekventnih germanizama u oblasti domaćinstva
Semantical adaptation of frequency germanisms in the field of household. 191

Edina Kečo

- Frazemska sinonimija u *Pobunama* Derviša Sušića
Phraseological synonymy in *Pobune* by Derviš Sušić. 207

- Recenzenti za br. 31. 221

UDK: 81'42
DOI: 10.33669/KJ2021-32-01
primljeno / received: 6. 10. 2021.
prihvaćeno / accepted: 4. 12. 2021.

Izvorni naučni rad

Bernes Aljukić

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet
Odsjek za bosanski jezik i književnost
Dr. Tihomila Markovića 1,
75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
Druga osnovna škola Srebrenik
Ulica Meše Selimovića b. b.,
75350 Srebrenik, Bosna i Hercegovina
bernes.aljukic@bih.net.ba

Rodno označena referencijalnost u medijskom diskursu

Sažetak: U paleti konverzacijskih strategija kojima se ističu pretpostavljene razlike u komunikacijskim stilovima muškaraca i žena prepoznaje se i konverzacijski fenomen referencijalnosti, uočen još 70-ih godina prošlog stoljeća – da žene, češće od muškaraca, na počecima svojih iskaza eksplicitno naglašavaju ono što je ranije rečeno i tim postupkom grade konverzacijsku jezgru. Cilj rada, stoga, jeste utvrditi prisutnost i konverzacijsku posljedičnost takve pojave u medijskom diskursu analizom konverzacijskih parova u televizijskim intervjuima s ravnopravno zastupljenim gostima / gošćama i voditeljima / voditeljicama. Konverzacijskom i diskursnom analizom, te primjenom kompjuterskog programa Elan, korisnog alata za transkripciju i anotaciju, obuhvaćen je dvoslojni korpus od 13 intervjuja, koji se sastoji od oko 73.000 riječi. Uz sva ograničenja korpusa i metodologiju koju ovakav pristup nosi, analizom se pokazuje da su prepoznatljive četiri moguće konverzacijske i pragmatičke funkcije referencijalnosti u medijskom diskursu, uz tu razliku da se češće uočavaju u muškim konverzacijskim parovima. Referencijalnost u medijskom diskursu implicira sljedeće pragmatičke funkcije: podrška sugovorniku, ojačanje vlastitog iskaza, poticanje konverzacijskog toka te pojašnjavanje ili zahtjev za dopunu informacije. Češće se prepoznaje u intervjuima s muškim voditeljem i s muškim konverzacijskim parovima.

Gljučne riječi: rod, jezik, TV-intervjui, referencijalnost, TCU

Uvod

Bavljenje složenom vezom roda i rodno označene upotrebe jezika teško da je moguće krene li se u potragu za hipotetičkim unitarnim pristupom kojim bi se dobili čvrsti i nepokolebljivi rezultati. Tako Sunderland (2006: 55–58) prepoznaje da se u istraživanju složene veze roda i jezika ističu metode introspekcije, sociolingvističkih istraživanja, korpusne analize, analize fokusnih grupa, a paleti metodoloških pristupa tom polju Wooffitt (2005: 1) pridodaje konverzacijsku analizu, diskursnu analizu, diskurzivnu i retoričku psihologiju, teoriju govornih činova, kritičku diskursnu analizu te fukoovski pristup diskursu.

Uočljivo je da se u analizi rodno označene upotrebe jezika ili analizi rodno označenih jezičnih resursa *eo ipso* – ako je o jeziku uopće moguće tako razmišljati – promatraju suprotstavljeni dijelovi dihotomije “muškarci – žene” i to tako što se prednost obično daje naglašavanju i produbljivanju razlika između komunikacijskih stilova muškaraca i žena, pri čemu se, kako to ističu Eckert i McConnel-Ginet (2003: 123), često zanemaruju međusobne sličnosti. Hijerarhijska asimetričnost takve dihotomije vidi se po tome što se muški stil konverzacije obično nameće kao objekt težnje, dok bi pribjegavanje ženskom stilu komunikacije značilo pretpostavljeno potvrđivanje slabosti vlastite komunikacijske kompetencije.

Priroda navedenog odnosa potvrđuje se već 80-ih godina prošloga stoljeća kada su O’Barr i Atkins (1980: 401–407) u analizi konverzacijskih stilova i strategija u sudskim procesima zaključili da je porota bila naklonjenija onim govornicima koji su se udaljavali od svojstava “govora nemoćnih”. O problemu pretpostavljene homogenosti, odnosno o statičnom, pretjeranom dualizmu, Talbot (2003) govori s obzirom na pogrešne pretpostavke o “fiksiranim” razlikama muških i ženskih komunikacijskih stilova. Savremeni pristupi opravdano se usmjeravaju na znatno uža područja *radnih zajednica*, pri čemu se rezultati istraživanja interpretiraju isključivo u takvom kontekstu, a generalizacije se pažljivo zaobilaze jer su odraz površnog ili stereotipnog pristupa toj tematici.

U vezi sa ženskim načinom konverzacijske interakcije obično se naglašavaju pretpostavljena ženska nemoć i susretljivost, odnosno

izraženija obazrivost žena prema sugovorniku / sugovornici. Pored ostalih, Cameron (1985. u Talbot 2003: 476) izdvaja feministička pučkologingvistička uvjerenja o ženskome govoru: disfluentnost (jer je ženama teško komunicirati u svijetu muškaraca), češću nedovršenost rečenica, odstupanja od logičke uređenosti govora, upotrebu iskaza u formi pitanja (u svrhu traženja podrške), žene manje govore od muškaraca u rodno miješanim grupama i prednost daju strategiji saradnje, dok muškarci preferiraju strategiju natjecateljstva.

Podsjećanja radi, istraživanja te vrste započinju od 1970-ih godina kada R. Lakoff (2004: 19–75) prepoznaje jezična sredstva koja su u službi umekšavanja i ublažavanja vlastitog ženskog mišljenja ili uvjerenja: privjesna pitanja (engl. *tag questions*), uzlaznu intonaciju na deklarativima, upotrebu raznolikih govornih graničnika, upotrebu pojačivača, indirektnost, upotrebu deminutiva i eufemizama te izraženiju uljudnost negoli kod muškaraca.

Coates (2004: 108) izdvaja rezultate do kojih su došli spomenuti O’Barr i Atkins (1980) koji popisu R. Lakoff pridodaju i težnju žena da u komunikaciji više direktno citiraju, da primjenjuju hiperkorektnu gramatiku, preciznije označavaju boje i pokazuju slabiji uspjeh u pričanju šala.

U sličnim se zaključcima može prepoznati i to da žene u komunikaciji postavljaju više pitanja, koriste pozitivne minimalne odgovore, više koriste lične zamjenice “ti” i “mi” te više primjenjuju strategiju “tihog protesta” kada bivaju prekinute u konverzaciji (obično od muškaraca). Takve zaključke Maltz i Borker (1982: 197–198) navode uz suprotna svojstva muškoga govora: češće prekidanje sugovornika, propitivanje i izražavanje sumnje u rečeno, ignoriranje komentara sugovornika, češće primjenjivanje mehanizama kontrole konverzacije i češće iznošenje vlastitog mišljenja i stavova.

Jedno od posebnih svojstava ženskoga stila konverzacije navodi Kalčik (1975. u Sunderland 2006: 118–119) koja prepoznaje da na početku vlastitoga iskaza žene eksplicitno naglašavaju i odgovaraju na ono što je ranije rečeno. Takva težnja da se vlastiti iskaz poveže s nekim ranijim iskazom odražava težnju žena da stvore konverzacijski kontinuitet.

Time se, smatra autorica, iskazuje orijentiranost prema sugovorniku i daje dinamičnost konverzacijskom toku. Tako se konverzacija oblikuje na osnovi uzajamne interakcije učesnika konverzacije prije negoli da je određena postupcima individue ili grupe individua. Narativna jezgra tako postaje resurs i za individuu i za grupu koja sudjeluje u konverzaciji.

U ovom se radu govori upravo o takvim komunikacijskim strategijama i to tako što se promatraju u medijskom diskursu, pri čemu se u interpretacijskom okviru u obzir uzimaju upravo svojstva tog diskursa s obzirom na asimetričnost odnosa moći u konverzacijskom događaju.

Teorijski okvir

Budući da su predmetom istraživanja televizijski intervjui, s korpusnom analizom kombiniraju se diskursna (DA) i konverzacijska analiza (KA). Takav spoj ojačan je činjenicom da se obje analize usmjeravaju na govor kao predmet istraživanja, pri čemu KA odstupa od bilo kakve mogućnosti apriorne “kontaminacije rezultata”, kako to nazivaju Speer i Stokoe (2011: 25). U takvom eklektičnom spoju važno je naglasiti da se konverzacijskoanalitičkim pristupom upravo ograničava primjena bilo kakvog eksternog, unaprijed zadanog skupa pravila o konverzaciji, kao i generalizacija dobivenih rezultata na izvankorpusni prostor, već je predmetom analize sama konverzacijska interakcija koja se promatra kao dostatan objekt analize. Takav je pristup upravo ono u čemu je KA bliska etnometodološkom modelu, onom koji zaobilazi pretpostavljenu neupitnost teorijskog modela čije se zakonitosti promatraju u praksi jer se, u tom pristupu (etnometodološkom), analizirani fenomen promatra upravo obrnuto, tj. iznutra prema vani. Dakako, u pogledu primjene diskursnoanalitičke metodologije, ipak je važno istaknuti potrebu razumijevanja dodijeljenih govornih uloga u medijskom diskursu; riječ je primarno o asimetričnom odnosu učesnika konverzacije jer odnos govornika i sugovornika u televizijskom intervjuu nije ravnopravan niti oni imaju na raspolaganju iste jezične resurse.

Složenost takvog suživota DA i KA dodatno se prepoznaje u odnosu KA prema pravilima o konverzaciji, tom (oksimoronski rečeno)

duboko organiziranom, ali spontanom fenomenu. Dakako, KA prednost daje analizi spontanih razgovora, za razliku od DA koja se usmjerava na konverzaciju unutar jasno određene institucionalizirane situacije. U vezi s problemom pravila i KA vrijedi podsjetiti na mišljenje Searla (1986: 18, u Hutchby – Wooffitt 2002: 50), koji ističe da pravila o izmjenama govornika unutar KA čak i ne izgledaju kao prava pravila jer ne preciziraju sadržajnu namjeru koja bi imala ključnu ulogu. Nasuprot njemu, Button (1990: 79, u Hutchby – Wooffitt 2002: 51) svojstvo pravila u KA prepoznaje u orijentiranosti govornika u samoj primjeni pravila, pri čemu se pravilo promatra kao dio *logičke gramatike radnje*. Ne postoje pravila koja su internalizirana i koja bi takva uzrokovala radnju jer pravilo kako ga vidi KA ne prethodi radnji upravo zato što je prepoznatljivo u samoj radnji. Dakako, u tom je pristupu prepoznatljiva spomenuta etnometodološka koncepcija pravila, a vrijedi podsjetiti na to da i KA i DA imaju vezu s etnometodologijom od koje nasljeđuju mišljenje o skrivenom, prešutnom znanju članova zajednice te o interpretacijskim praksama o određenim društvenim aktivnostima, koje se promatraju nasuprot zadanim eksternim teorijskim modelima.

Wooffitt (2005: 71–88) razlike između diskursne i konverzacijske analize objašnjava time što se KA bavi nizom konverzacijskih radnji koje su međusobno povezane, a ne pojedinačnim iskazima te se primarno usmjerava na interakciju. Diskursna analiza bavi se skupom širih jezičnih praksi, onim elementima teksta ili govora u kojima se izriču mišljenja, oblikovane verzije događaja i sl. “izvantehničkim” elementima. U tome se vidi ključna razlika između tih dviju vrsta analize: KA istražuje kako učesnici organiziraju interakciju u njezinom samom slijedu, opisuje kako se ostvaruju visoko organizirani dijelovi sekvencijske strukture, otkriva metode za prijenos govornih uloga, prepoznavanje problema, nesporazuma, pogrešaka i ispravaka itd. KA je u tome smislu vrlo minuciozan pristup jer nastoji obuhvatiti što potpuniju sliku konverzacijske interakcije u cijelosti. Nasuprot KA, diskursna analiza nalazi se na širem nivou, a empirijska analiza teksta ili govora uključuje i šire lične ili društvene funkcije. Širi analitički fokus diskursne analize vidi se i u tome što se rijetko govori o interakcijskim svojstvima “per se”.

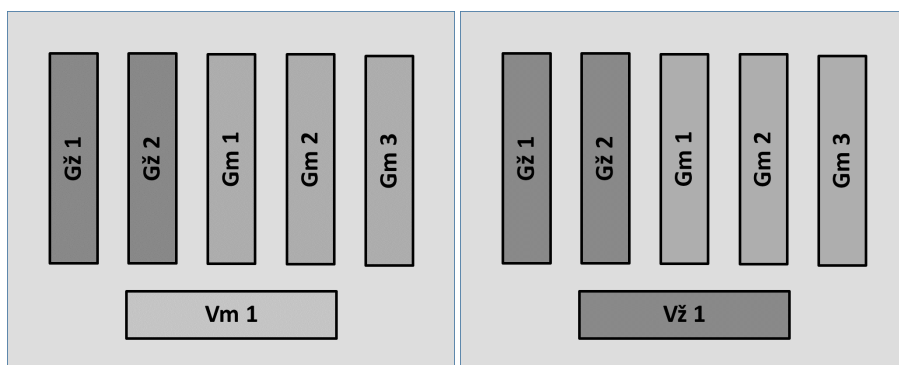
DA i KA razlikuju se i u vrstama podataka s obzirom na to da se diskursni analitičari bave širim opsegom i vrstama podataka u odnosu na klasične podatke zastupljene u KA. DA se više bavi kontroverznim i neobičnim podacima, dok KA teži analizi onih koji su uobičajeni i naizgled beznačajni jer je riječ o rutinskim aktivnostima svakodnevne konverzacijske interakcije radi ostvarenja određenog konverzacijskog cilja. Takvih aktivnosti bivamo svjesni tek kada se uobičajena rutina narušava (što su npr. pokazali tzv. pokusi probijanja – o čemu govore Hutchby i Wooffitt 2002: 30–35).

Sunderland uočava da je rodni diskurs posebno pitanje u takvim istraživanjima budući da su ona usmjerena na interakcijsku dominaciju u konverzacijama miješanih rodni grupa. Muška dominacija u tim okolnostima prepoznaje se u tome što muškarci češće i više govore negoli žene, češće prekidaju sugovornike/-ce, iskazuju manje minimalnih odgovora, postavljaju manje pitanja i bolje iznose svoje teme negoli to uspijeva ženama (Sunderland 2006: 53).

Asimetričnost konverzacijskih uloga posebno je pitanje u kritičkoj diskursnoj analizi, koja je ogranak diskursne analize usmjeren na koncept moći u institucionalnoj dominaciji. Tako Mills (2003: 48) uočava da je jedno od posebnih pitanja i pitanje moći u asimetričnim govornim parovima gdje se vrlo često nameće potreba razmatranja stereotipa jer se, npr., očekuje da žene u ulozi institucionalne moći imaju manje takve moći negoli muškarci. Mills (2003: 179) ujedno ističe da je upravo interakcijska moć u konverzaciji jedna od najčešćih varijabli koja se uzima u obzir u takvim istraživanjima. Također prepoznaje da se u istraživanjima konverzacije u vođenju sudskih sporova uočava da muškarci koji su u podređenoj ili bespomoćnoj situaciji pokazuju govorne odlike koje su vrlo bliske stereotipnim predodžbama o ženskom govoru. Dakako, koncept moći odnosi se na interakcijsku dominaciju, onako kako je predstavljaju Bousfield i Locher (2008: 9), pri čemu ističu da se moć ostvaruje u strategijskom ograničavanju radnji i okruženja sugovornika.

Metodologija i korpus

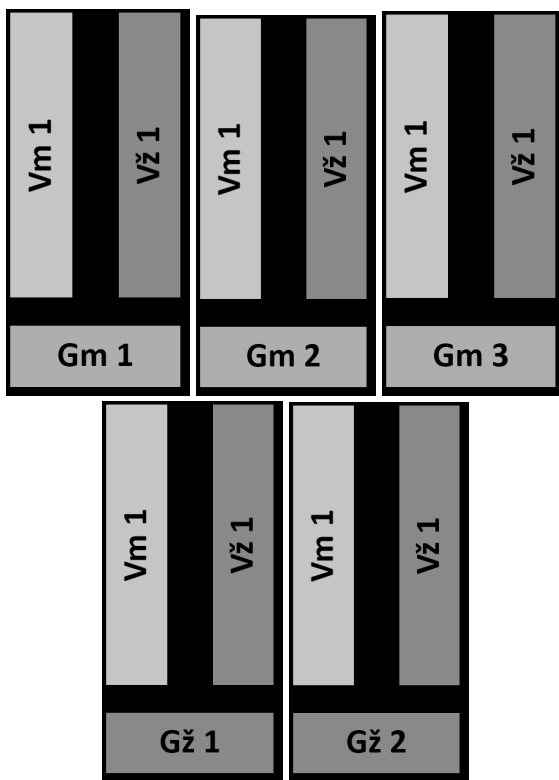
Korpus istraživanja sastoji se od ukupno 16 transkripata (oko 73.000 riječi). Čine ga televizijski intervjui bosanskohercegovačkih televizijskih kuća FACE TV i TV1, a predmetom su analize intervjua s televizije Al Jazeera Balkans i dva intervjua s Hrvatske radiotelevizije. U televizijskoj kući FACE TV intervjua je dio središnje informativne emisije *Centralni dnevnik*, u televizijskoj kući TV1 to je emisija *Petkom s Nikolinom*; *Recite Al Jazeera* dijaloška je emisija televizije Al Jazeera Balkans, a *Nedjeljom u 2* emisija Hrvatske radiotelevizije. Ovo istraživanje, u odnosu na slična, prednost ima u tome što su predmetom analize isti konverzacijski parovi, dakle isti voditelji i isti gosti, s pripadajućim višestrukim kombinacijama u međusobnoj konverzaciji. Korpus je uvjetovan dostupnošću takvih intervjua u medijskom prostoru u Bosni i Hercegovini i susjedstvu te je tada bilo moguće izdvojiti pet gostiju koji su gostovali kod dvoje istih voditelja (voditelja i voditeljice). Od pet gostiju, dvije su gošće (jedna je književnica i kardiolog, druga politička analitičarka), a tri su gosta političari. S obzirom na hijerarhijski asimetrične diskursne i rodne uloge u intervjuu kao žanru, predmetom analize su i voditelji i njihovi gosti, odnosno konverzacijski parovi predstavljeni na pripadajućim grafičkim prikazima.

Slika 1: Konverzacijski parovi Vm1 i Vž1 s pripadajućim gošćama i gostima (ukupno 10 intervjua)¹

¹ Objašnjena skraćenica: Vm = voditelj (muškarac), Vž = voditeljica (žena), Gm = gost (muškarac), Gž = gošća (žena); broj uz skraćenicu odnosi se na pripadajućega gosta/gošću.

Odabranih deset intervjua čine *korpusnu jezgru* jer su učesnici tih konverzacijskih događaja isti. S obzirom na složenost njihovih međusobnih odnosa, analiza korpusne jezgre odvija se dvosmjerno, što znači da se najprije dolazi do rezultata o voditelju i voditeljici prema svakom gostu i gošći, zatim o svakom gostu i gošći pojedinačno u odnosu na voditelje te zbirno za voditelje i sve goste i gošće. Cjelokupna transkripcija videozapisa obavljena je pomoću kompjuterskoga programa Elan Linguistic Annotator.²

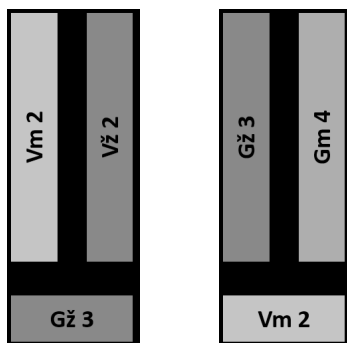

Slika 2: Konverzacijski parovi svakoga gosta i gošće posebno s voditeljem Vm1 i voditeljicom Vž1 (korpusna jezgra)

² <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/> (dostupno u novembru 2021). Elan Linguistic Annotator program je vrlo široke primjene za slična istraživanja. Iako ne vrši automatsku transkripciju, pruža mnoge mogućnosti za analizu audio/videozapisa.

Specifičnost korpusne jezgre jeste u neravnopravnom odnosu gostiju i gošći (3:2), pa se uvođenjem dodatnih dvaju intervjuja jezgra proširuje u dijelu analize odnosa gošće prema voditelju i voditeljici. Dodatni intervjui jesu gostovanja gošće Gž3 (političarke) kod voditeljice Vž2 (Al Jazeera Balkans, emisija *Recite Al Jazzeri*) te gostovanje iste gošće Gž3 kod voditelja Vm2 (HRT, emisija *Nedjeljom u 2*). Ulaskom dodatne gošće dobio se proporcionalan odnos svih gostiju u skladu s rodnim ulogama: 3 gosta i 3 gošće.

Iz istog razloga proporcionalne ravnopravnosti izvršeno je dodatno proširenje korpusne jezgre tako što se uveo dodatni voditelj jer se prethodnim proširenjem uvela dodatna voditeljica. Tako se, u konačnici, dobio ravnopravan broj gostiju i gošći naspram voditeljima i voditeljicama.

Slika 3: Proširenje korpusne jezgre dodatnim konverzacijskim parovima radi proporcionalnog odnosa i rodne zastupljenosti učesnika intervjuā

Dakle, dvoslojni korpus sastoji se od trinaest intervjuja. Tu, sveukupno gledano, imamo dva voditelja, dvije voditeljice, tri gošće i tri gosta. Tabelarni prikaz korpusne jezgre, dodatka jezgri i korpusnog dodatka izgleda ovako:

Tabela 1. Prikaz korpusne jezgre i korpusnog dodatka

R. br. intervjua	Vm/Vž	Gm/Gž
1.	Vm 1	Gž 1
2.	Vm 1	Gž 2
3.	Vm 1	Gm 1
4.	Vm 1	Gm 2
5.	Vm 1	Gm 3
6.	Vž 1	Gž 1
7.	Vž 1	Gž 2
8.	Vž 1	Gm 1
9.	Vž 1	Gm 2
10.	Vž 1	Gm 3
11.	Vž 2	Gž 3
12.	Vm 2	Gž 3
13.	Vm 2	Gm 4

KORPUSNA JEZGRA
(intervjui 1–10)

KORPUSNI DODATAK
(intervjui 11–13)

Uz navedenih trinaest intervjua, svoje su mjesto našla još tri intervjua istog voditelja Vm1 i voditeljice Vž1 s drugim gostima. Ilustrativnosti radi, u odabranim primjerima u ovom radu uzeto je nekoliko dijelova iz tih dodatnih transkripata. U tabelarnom prikazu u idućem dijelu rada, kvantitativno gledano, ubrojani su samo primjeri intervjua navedenih u tabeli 1.

Rezultati i zaključci

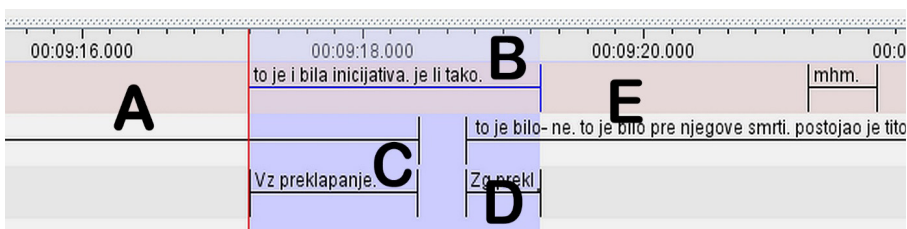
S obzirom na dominantnu odrednicu KA da je predmetom istraživanja konverzacijska struktura u cijelosti, odnosno da se analitičari bave sekvencijskim slijedom TCU jedinica³ i orijentiranošću učesnika konverzacije prema konverzacijskim radnjama koje prethode njihovom govornom prilogu, u ovome dijelu analize razmatra se referencijska povezanost TCU jedinica u takvome slijedu. U pojednostavnjenoj transkripciji (u odnosu na temeljna načela za transkripciju KA), korištene su sljedeće oznake:

³ TCU (engl. *turn construction unit*) – jedinica govornoga slijeda; uvjetno rečeno, riječ je o govornom “pseudopandanu” rečenici; TCU ima sličnost s iskazom (kontekstno “življom” rečenicom), no za razliku od iskaza, TCU ne mora imati svojstva gramatičnosti, nego se promatra kao doprinos konverzaciji i definira se s pragmatičkog, sintaktičkog ili intonacijskog aspekta; u ulozu TCU mogu biti rečenice, ali i pojedinačne riječi (uključujući i brojne “periferne” jezične elemente).

Tabela 2. Simboli korišteni u pojednostavnjenoj transkripciji

simbol	značenje
( )	apsolutna bliskost (idealno uvezivanje TCU jedinica u govornom slijedu)
!(1.5)	konverzacijski prekid; trajanje u zagradi u sekundama (vrijeme “zadiranja” u sugovornikovu TCU)
(1.5) TCU	preklapanje; trajanje u zagradi u sekundama (vrijeme “zadiranja” u sugovornikovu TCU)
(1.5)	razmak između TCU jedinica; vrijeme u sekundama

Posebno treba naglasiti da je vrijednost u zagradama vrijeme koje se odnosi na pripadajući konverzacijski fenomen uz koji se ovdje navodi. Naime, riječ je o vrijednosti svojevrsne “govorne inercije”, odnosno pojave da prekinuti ili preklapljeni govornik nastavlja govoriti istovremeno sa sugovornikom koji ga prekida. Rijetko se dešava da se prestaje govoriti istog trenutka kada govornik biva prekinut. Označavanjem vrijednosti dužine trajanja simultanoga govora ujedno se ukazuje na intenzitet “zadiranja” u govornikovu TCU (koja se prekida ili preklapa), uz polazište da je veća vrijednost odraz većeg intenziteta takvoga postupka. Takve informacije, pored ostalih, moguće je dobiti primjenom spomenutog *Elana*.

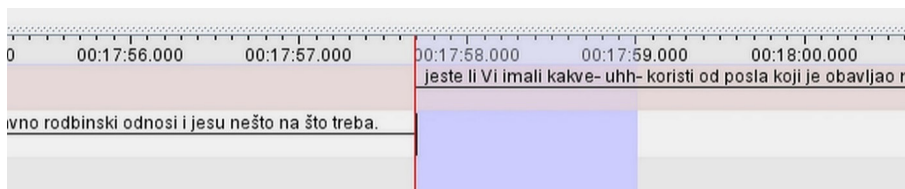

Slika 4. Prikaz dijela transkripta iz Elan Linguistic Annotator

Shematski prikaz pokazuje odvijanje govornoga preklapanja onako kako se najčešće realizira u svakodnevnoj komunikaciji. U prikazu je pojašnjenje oznaka sljedeće: A = dio na dovršetku TCU trenutačne govornice, B = TCU voditeljice intervjua, C = označeno voditeljicino preklapanje gošćine TCU, D = gošćino preklapanje voditeljicine TCU, E = nova goščina TCU.

Takvi primjeri daju jasniji pogled na strukturu svakodnevne spontane konverzacije jer pokazuju da u međusobnoj konverzacijskoj interakciji konverzaciju realiziramo drukčije od uobičajenoga poimanja da sljedeći govornik započinje govoriti tek kad trenutni završi.

U vezi s tim, potpunije se može razumjeti pojava kada izostaje takav simultani govor, kao što vidimo na primjeru apsolutne bliskosti.

Slika 4. Prikaz apsolutne bliskosti

Uzimajući u obzir da se same TCU mogu sastojati od pojedinačnih riječi, fraza ili potpunih iskaza, ponavljajući dijelovi prethodnih TCU mogu se javiti podjednako i kao dijelovi te TCU (riječ, fraza ili cijela rečenica) ili kao potpuno identična preslika cijele višestruke TCU.

Iako se referencijska povezanost TCU jedinica općenito može razumjeti u vezi s očuvanjem konverzacijskog dinamizma, u korpusu se mogu prepoznati i specifične funkcije takvih konverzacijskih postupaka.

1. *Funkcija podrške sugovorniku* (*potvrđivanje, slaganje sa sugovornikom*)

Ta se funkcija ostvaruje ponavljanjem dijela ili cijele prethodne TCU čime se gradi “zajedničko tlo”, odnosno riječ je o fenomenu sličnom izopraksizmu, prepoznatljivom osobito u neverbalnoj komunikaciji (kakvo je, npr., ritmično rukovanje, potvrdno klimanje glavom ili slično oponašanje sugovornikova pokreta); ilustrativan primjer ovog jezičnog fenomena u verbalnoj izvedbi jest pozdravljanje, odnosno iskazivanje sustavnosti u strukturi susjednih parova tako što se ponavljaju riječi koje su nam upućene.

- TCU 38: Gm5: jeste. to ste- divno ste to rekli. jer mi svi u malim sredi-
nama-
- TCU 44: !(0,0) Vm1: tačno znate ko je- ko- ko je kakav. ko je ko.
- TCU 39: (1,628) Gm5: jeste. znamo mu oca. znamo mu majku. znamo
mu-
- TCU 45: !(0,123) Vm1: **ženu.**
- TCU 40: (0,273) Gm5: **ženu. djecu.**
- TCU 46: (0,634) Vm1: **ljubavnicu.**
- TCU 41: (0,100) Gm5: **ljubavnicu.**
- TCU 47: (0,878) Vm1: **djevojku. curu.**
- TCU 42: (||) Gm5: **djevojku. curu.**
- TCU 48: (0,304)Vm1: **je l' ukr'o. nije ukr'o.**
(0,183)
- TCU 43: Gm5: **je l' ukr'o. nije ukr'o.**
- TCU 49: =(1,184)= Vm1: **koliko je ukr'o.**
(0,104)
- TCU 44: Gm5: jeste. **koliko je ukr'o.**
- TCU 50: Vm1: o'kle mu.
(0,135)
- TCU 45: Gm5: da. i- i- i- zanimljivo ste sad otvorili još jedno pitanje.

Korpus, intervju Vm1/Gm5, korpusni dodatak

Voditelj Vm1 u primjeru TCU 44 prekida sugovornika, odnosno dovršava putanju njegove TCU 38. Gost Gm5 u istom trenutku prestaje govoriti i sluša dovršetak vlastite TCU. Gost Gm5 ne pokazuje želju da ustraje u svome govornom prilogu i trenutno prestaje govoriti. U TCU 39 gost Gm5 ostvaruje podupiruće govorno preklapanje zadirući u voditeljevu TCU za vrijednost veću od 1,5 sekundi, pri čemu se odvija simultani govor. U TCU 45 voditelj Vm1 ponavlja prethodni postupak te još jednom prekida sugovornika, dovršavajući njegovu TCU 39. Slijed idućih TCU jedinica pokazuje da su TCU gosta Gm5 zapravo identične

preslike voditeljevih TCU. Upotreba potvrdnih “jeste”, “jeste”, “jeste” “da”, kao i uočljivog komplimenta upućenog voditelju Vm1 u TCU 38 (“divno ste to rekli”) ide u prilog tvrdnji da se anaforička veza između TCU jedinica od hijerarhijski podređenog člana konverzacijskog para prema nadređenom članu (voditelju) izgrađuje radi ostvarenja zajedničkog tla na kojem se prepoznaju usklađena mišljenja u vezi s predmetom govorenja.

Apsolutna bliskost, kao konverzacijski fenomen kojim se izriče visoka uključenost u tok konverzacije, ostvaruje se u TCU 42.

TCU 34: Gm3: onda budi. ja sam u pozadini. ćutim. ne komentarišem. i naglo se **sklonim**. onda uhh-

TCU 41: !(0,792) Vm1: šta. više se **sklonio. nego što ga je on smijenio**.

TCU 35: (0,502) Gm3: pred*- **više se on sklonio**. javno. prije smjene. **nego što je dodik smijenio**. (...)

Korpus, intervju Vm1/Gm5

Navedeni primjer također pokazuje referencijsko preslikavanje identičnih dijelova TCU jedinica kako bi se iskazala podrška, odnosno slaganje sa sugovornikom. Prepoznajemo ga i u smjeru od podređenoga člana konverzacijskoga para prema nadređenome.

Primjeri zastupljenosti referencijske veze koji se također mogu svrstati u funkciju govorne podrške, odnosno ojačanja međusobne konverzacijske veze, svakako su i oni u sistemu susjednih parova. U konverzacijskoj strukturi televizijskog intervjua to su inkoativni i sativni, uglavnom dvodijelni pozdravni izričaji ili riječi zahvale za gostovanje. Njihova funkcija posebno je uočljiva kada izostane uobičajena reakcija na prvi dio takve dihotomije.

TCU 1: Vm1: predsjednik predsjedništva bosne i hercegovine. bakir izetbegović. **dobro veče** gospodine predsjedniče.

TCU 1: (0,180) Gm1: **dobro veče**.

Korpus, intervju Vm1/Gm1, korpusna jezgra

TCU 44: Vž2: gospođo pusić- **hvala Vam** lijepa što ste govorili za al jazeeru.

(0,206)

TCU 43: Gž3: **hvala Vama.**

Korpus, intervju Vž2/Gž3, dodatak jezgri

2. Funkcija ojačanja vlastitoga iskaza kod podređenoga člana konverzacijskoga para

Podređeni član konverzacijskoga para u hijerarhijski asimetričnoj konverzaciji na tom položaju, u odnosu na nadređenoga člana, ima manje konverzacijskih resursa kojima bi mogao raspolagati. Izgrađivanje referencijske veze s dijelovima prethodnih govornih priloga u korpusu je prepoznato i u funkciji ojačanja vlastitoga iskaza (općenito, slabiji položaj govornika u konverzacijskom paru pretpostavka je da su i njegovi iskazi slabiji, odnosno da su više podložni primjeni mehanizama konverzacijskih prekida od strane nadređenoga člana). Ta se funkcija obično realizira u dvodijelnoj strukturi, kao reakcija na prvi dio u kojem se postavlja pitanje ili traži stav o predmetu govorenja; drugi je dio odgovor na to pitanje:

TCU 2: Vž2: da. pa kako **gledate na to** da jedna strana nameće političke predstavnike drugoj strani.

(0,076)

TCU 2: Gž3: to nije dobro. **na to- gledam na to** negativno.

Korpus, intervju Vž2/Gž3, dodatak jezgri

TCU 23: Vž2: **je li hrvatska dala** podršku opozicijskim snagama.

(0,428)

TCU 24: Gž3: **hrvatska je dala** prvo pomoć izbjeglicama. (...)

Korpus, intervju Vž2/Gž3, dodatak jezgri

TCU 26: Vž2: najavili ste ukidanje veleposlanstava. odnosno diplomatsko-konzularnih predstavništava. nekih. međutim- spominje se **otvaranje veleposlanstva u kataru**. je li to **točno**.

TCU 26: (0,389) Gž3: **točno. točno je otvaranje veleposlanstva u kataru.**

Korpus, intervju Vž2/Gž3, dodatak jezgri

TCU 41: Vž2: je li **politički korektno**- da potpredsjednik- uhh- vlade-kojem se sudi u mađarskoj- bude u nadzornom odboru tvrtke koju je napravio mađar.

(1,393)

TCU 40: Gž3: **politički**- to nema veze sa **političkom korektnošću**. (...)

Korpus, intervju Vž2/Gž3, dodatak jezgri

TCU 45: Vm2: gdje se u cijeloj toj priči **nalazi branimir štulić**.

TCU 48: (0,112) Gm4: **branimir štulić**- koji je veliki važan umjetnik-talentiran čovjek- se ne **nalazi** nigdje. zato jer je- uhh- zaštita dobrovoljna. on nije državljanin republike hrvatske. dakle mogao bi biti šticećen od zampa samo onda ako bi to bilo dogovoreno preko njegovog matičnog društva. on nije član nijedne organizacije. uhh- u parizu se vodi lista. svjetska lista autora. iz koje je vidljivo da on nije član nijedne organizacije. ali to naravno ne znači da se njegova prava mogu zloupotrebjavati. vidim da je ušao u spor sa jednom našom izdavačkom kućom. i ako je točno da su bez dozvole uzeli njegova djela- on će dobiti spor.

Korpus, intervju Vm2/Gm4, korpusni dodatak

TCU 48: Vm2: jeste li Vi u kakvu kontaktu s **ninoslavom pavićem**.

TCU 51: (0,239) Gm4: s **ninoslavom pavićem** sam recimo u godinu dana čuo ili vidio jedno tri ili četiri puta barem.

Korpus, intervju Vm2/Gm4, dodatak jezgri

TCU 51: Vm1: pa zašto Vi o tome ne **govorite**. o*- to su Vam (-)

TCU 48: !(0,925) Gm3: pa **govorim** evo. **govorim**. rek'o sam- i **govorio** sam neko veće na medijima na kojima mogu. sve ove ključne reforme. i odbrane. i- uh- pe de vea. poreza. glasali su es en es deovi ljudi za njih. to samo name*- ali šta možete kad ne možete doći na javni servis po **osam godina**. kol'ko ja nisam mog'o doći na javni servis. na radio televiziju republike srpske. i kad ne možete čuti drugačije mišljenje.

TCU 52: (0,186) Vm1: **osam godina**.

TCU 49: (0,623) Gm3: nikad- **osam godina** već. pa do neki dan. kad sam dobio poziv. vjerovatno sad narednih **osam** neću više dobiti ponovo.

Korpus, intervju Vm1/Gm3, korpusna jezgra

TCU 45: Vm1: mislite da- da- da se time radmanović i- um- igor. uh- **distanciraju** od njega.

TCU 40: (0,566) Gm3: pokušavaju da se **distanciraju**. ali nisam siguran da će se uspjeti **distancirati**.

Korpus, intervju Vm1/Gm3, korpusna jezgra

U svim se navedenim primjerima uočava da se preslikavanje TCU koja pripada voditelju / voditeljici koristi kao svojevrsna "odskočna daska" s koje podređeni član konverzacijskog para započinje svoju TCU. Tome u prilog posebno idu brojni primjeri kada se preslikava dio TCU koji je kod nadređenoga člana na kraju njegove TCU, a kod podređenoga člana na početku TCU.

3. Funkcija očuvanja ili poticanja konverzacijskog toka

U prethodno navedenim primjerima (za drugu funkciju koju ovdje prepoznamo) uočljivo je da je riječ o strukturi susjednih parova pitanje / odgovor, pri čemu referencijska veza s nadređenim članom konverzacijskog para funkcionira kao ojačanje potvrdnog ili negativnog traženog odgovora ili izricanje sumnje.

TCU 37: VŽ1: osim- um- košarke- bavili ste se na neki način- ustvari **svirate gitaru**. je li tako.

- TCU 27: (0,162) Gm1: **sviram je i danas.**
- TCU 38: (0,333) Vž1: **svirate i danas gitaru.** kada ste počeli.
Korpus, intervju Vž1/Gm1, korpusna jezgra
- TCU 35: Gm1: on je- on je čak i **zarađivao** na tome. kao mladić. jest. jest. svirao po kafanama. i **zarađivao** po neku paricu ( ).
- TCU 49: =(1,119)= Vž1: **zarađivao.** je l'.
Korpus, intervju Vž1/Gm1, korpusna jezgra
- TCU 50: Vž1: ne. čisto Vas to pitam- evo- uh- **američki predsjednik.** je li tako. **klinton.** on je- uhh- svirao (ovom)-
(0,580)
- TCU 36: Gm1: da. nedavno je- čak i **obama** nešto pjeva. a i **klinton** je **svirao** saksofon.
- TCU 51: (2,581) Vž1: da. i **obama** često **svira.** uhh- hrvatski predsjednik isto. u svakom prilikom **svira.** **svira-** ovaj- klavir. a evo-
- TCU 37: Gm1: morat ću i ja **prosvirati** onda. (nema druge).
Korpus, intervju Vž1/Gm1, korpusna jezgra
- TCU 15: Gž1: (...) znači eto- od svih tih silnih- različitih potpuno čak- jeste. sve su ostalo čak društvene nauke. ja sam se ipak odredila **za medicinu.**
- Vž_01: (1,287) Vž1: **za medicinu.** a imali ste još u ranoj mladosti- dakle te neke ambicije. volju i želju da pišete. bili ste i novinarka. još iz osnovne škole. je li tako.
Korpus, intervju Vž1/Gž1, korpusna jezgra
- TCU 14: Vm1: svetlana. um- ne mogu sad da govorim o tome. nekako mi to bezveze da govorim. ali negde diskretno moram da napomenem. Vi ste danas došli iz banjaluke samo zbog ove emisije. i vratit ćete se tamo. i moram da kažem to. i bez dnevnica. honorara. to ste tako odbijali. šta je Vaš motiv. uhh- da- da- da- da- tako glasni budete. šta je Vaša briga. to iz neke brige radite. iz **interesa** nije očigledno. ( )

- TCU 13: (0,943) Gž2: pa **interesa** nema. to može svako da proveri. koju imovinu imam. ima više dugova nego imovine. odmah da kažem. dužna sam svega. ovaj- imam kredit. imam svašta nešto. nego- šta je motiv. (...) meni ovo sve liči- uh- uh- verovatno ste to imali u detinjstvu. kad ulete tri **dečkića**. pa istuku jednog. pa su oni sad kao mangupi. e meni ova država liči na to. da su uvatili neki. i tuku one slabije. i mi svi kao vidi mangupa. e to je ono što mene tera. da kažem. da radim ovo što radim. i da dođem i kod Vas. putujem. to je ono- nemojte. niste baš mangupi da me tučete. vi uvatili policiju. medije. sve stavili pod kontrolu. i sad sam ja- je l da. budala. a vi mangupi što mene prebiste živu. ma ne može to baš tako.
- TCU 15: (0,551) Vm1: nećete vjerovati. ja sam neku noć tak*- **upravo tako definisao stanje i situaciju u bosni i hercegovini. igra- igra- igra dječaka. koji- koji su sada dočepali se vlasti.** i tako dalje. ali to su **opasne igre.** zavađanje naroda.
- TCU 15: (3,431) Gž2: pa **opasne igre.** zato što obično dobijamo pa **opasne igre.** zato što obično dobijamo- uh- kompleksirane osobe

Korpus, intervju Vm1/Gž2, korpusna jezgra

Upravo s obzirom na izricanje referencijske veze nositelja konverzacijskoga para sa sugovornikom (gostom ili gošćom), tu pojavu kod nositelja intervjua prepoznamo u ovoj trećoj funkciji, prepoznatljivoj u prethodno navedenim primjerima – očuvanja (ili poticanja) konverzacijskoga toka. Nadređeni član konverzacijskoga para ima odgovornost za usmjeravanje konverzacijskoga toka i održavanje konverzacijske interakcije te time što gradi takvu vezu s prethodnim govornim priložima “raspiruje” konverzacijski tok, odnosno konverzaciju održava “živom” i dinamičnom. Te su pojave suprotne dispferencijskim iskazima koji su obično pokazatelj konverzacijske smetnje. Referencijsko preslikavanje prethodne TCU ili njezinoga dijela obično dolazi u paru s kraćim pitanjem fatičke naravi.

4. Funkcija pojašnjavanja ili dopune informacije

Referencijska veza može se prepoznati u funkciji provjere prethodno rečenog, odnosno funkcionira kao zahtjev za pojašnjenje. Također je riječ, kao i u prethodnoj (trećoj) funkciji, o voditeljevom ponavljanju prethodne TCU, no s tom razlikom da imamo drukčiju, upitnu intonaciju, odnosno, preslikana TCU nije fatičke naravi nego se postavlja u strukturu susjednih parova “pitanje – odgovor” (TCU 17 u primjeru pokazuje da je zaista riječ o pitanju jer se poslije takve TCU postavlja dodatno, direktno pitanje). Funkciju koju imenujemo pojašnjavanjem ili dopunom informacije prepoznamo u sljedećim primjerima:

TCU 3: Vm2: uhh- čit'o sam negdje da imate dosta često goste u kući. odnosno kada ste Vi doma- da ovi gosti Vaši gledaju da li je svjetlo kod Vas. i onda ovisno o tome- ovaj- dođu ili ne dođu. uhh- želim Vas pitati za neke druge goste. jesu li Vam bili ovi gosti koji sada dolaze po službenoj dužnosti. popisivači.
(0,103)

TCU 3: Gž3: **nisu još.**

TCU 4: (0,360) Vm2: **nisu.**

TCU 4: (0,242) Gž3: **nisu još.**

Korpus, intervju Vm2/Gž3, dodatak jezgri

TCU 61: Vm1: eto- šta ste- šta ste poželjeli.

(0,112)

TCU 49: Gm2: **zdravlje.**

TCU 62: (0,129) Vm1: **zdravlje.**

(0,449)

TCU 63: Vm1: pa da. najpreče je **zdravlje.**

Korpus, intervju Vm1/Gm2, korpusna jezgra

TCU 11 Gž1: **zlata jelinek.**

TCU 17 (0,753) Vm1: **zlata jelinek.** (je li V*-) jelinek. čije je to prezime.

(0,225)

TCU 12: Gž1: to je češko prezime.

TCU 18: =(0,618)= Vm1: češko.

Korpus, intervju Vm1/Gž1, korpusna jezgra

TCU 5: Gm1: možda je tako. mislim da **ipak želi** u evropu.

TCU 6: (0,160) Vm1: **ipak želi**.

Korpus, intervju Vm1/Gm3, korpusna jezgra

Referencijalnost i funkcija pitanja / zahtjeva može se ostvariti i zasebnim direktnim pitanjem, koje se sastoji od preslikane TCU:

TCU 24: Gm_03: pa to **je prirodno**.

TCU 33: (||) Vm_01: zašto **je prirodno**.

Korpus, intervju Vm1/Gm5, korpusni dodatak

TCU 19: Gž3: (...) dakle kakva god presuda bila- ova koja bude objavljena ovaj mjesec- biti će nepravomoćna. i neće biti završetak procesa. i mislim da je to važno i za sve **potencijalne političke korisnike situacije**. da to zapamte. i za sve **potencijalne osobne korisnike**. kojih također ima. koji nastoje sa sebe-uhh- nekako- odvratiti pozornost. dižući neopisivu galamu. i koristeći se- gotovinom i situacijom u hagu.

TCU 21: (0,298) Vm2: e da Vas odmah pitam. mislite li Vi- **kada koristite ovdje riječ potencijalno- pa da je i ja upotrijebim. ovaj- mislite li da je imaju- potencijala-** uhh- destabilizirati stanje u zemlji.

Korpus, intervju Vm2/Gž3, dodatak jezgri

Sažimajući rezultate o referencijskim vezama govornih priloga učesnika konverzacije, došlo se do sljedeće tabele s pripadajućim pojašnjenjima:

Tabela 3: Rezultati analize referencijalnosti TCU jedinica
u korpusnoj jezgri i dodatku jezgri

R. br. intervjua i konverzacijski par	Ukupno referencijalnih veza	Referencijalnost u skladu s hierarhijskom ulogom u konverzacijskom paru (vrijednost ostvarena prema drugome dijelu para)	Referencijalnost ostvarena u skladu s rodnom ulogom u konverzacijskom paru, od nadređenoga člana u tablici (gornjeg) prema muškarcima (M), ženama (Ž), voditeljima (Vm) i voditeljicama (Vž)									
KORPUSNA JEZGRA	Intervju 1 (Vm1:Gž1)	21	Vm1 (6)	Gž1 (15)	Voditelji		Gosti		Voditeljica		Gošće	
	Intervju 2 (Vm1:Gž2)	9	Vm1 (3)	Gž2 (6)	Vm1		Gm1		Vž1		Gž1	
	Intervju 3 (Vm1:Gm1)	11	Vm1 (4)	Gm1 (7)	M 12	Ž 9	Vm1 7	Vž 8	M 15	Ž 3	Vm1 15	Vž1 9
	Intervju 4 (Vm1:Gm2)	13	Vm1 (3)	Gm2 (10)			Gm2				Gž2	
	Intervju 5 (Vm1:Gm3)	16	Vm1 (5)	Gm3 (11)		Vm1 10	Vž 16					
	Intervju 6 (Vž1:Gž1)	12	Vž1 (3)	Gž1 (9)	Gm3							
	Intervju 7 (Vž1:Gž2)	4	Vž1 (0)	Gž2 (4)	Vm1 11	Vž 9						
	Intervju 8 (Vž1:Gm1)	15	Vž1 (7)	Gm1 (8)								
	Intervju 9 (Vž1:Gm2)	19	Vž1 (3)	Gm2 (16)								
	Intervju 10 (Vž1:Gm3)	14	Vž1 (5)	Gm3 (9)								
DODATAK JEZGRI	Intervju 11 (Vž2:Gž3)	8	Vž2 (0)	Gž3 (8)	Vm2							
	Intervju 12 (Vm2:Gž3)	9	Vm2 (3)	Gž3 (6)	M 0	Ž 3						
	Intervju 13 (Vm2:Gm4)	12	Vm2 (0)	Gm4 (12)								

Iako konverzacijski analitičari podozrivo gledaju na bilo koji oblik kvantifikacije rezultata, većina se tih istraživanja, ipak, u manjoj ili većoj mjeri naslanja i na metodologiju korpusne lingvistike. U analizi

konverzacijskoga fenomena referencijske veze TCU jedinica, zbirni tabelarni prikaz otkriva nam sljedeće:

1. S položaja voditelja intervjua ne pokazuje se sistematična rodno uvjetovana primjena ovoga fenomena jer su vrijednosti vrlo bliske kada je riječ o vezi s govornim priložima i gošći i gostiju. Donekle je upadljivo da u razgovoru voditelja Vm2 s gostom Gm4 ta pojava u cijelosti izostaje, a u njegovom razgovoru s gošćom Gž3 javlja se svega 3 puta.
2. S položaja voditeljice intervjua nazire se prevaga u pojavnosti referencijalnosti s muškim gostima (7, 3 i 5 puta), dok je u njezinom razgovoru s dvjema gošćama u jednom slučaju referencijalnost izostala, a u drugom se javila 3 puta, što je identično najnižoj vrijednosti u njezinim intervjuima s muškarcima.
3. Muškarci su kod voditelja Vm1 zastupljeni vrijednostima 7, 10 i 11, što je neznatno manje negoli u njihovom razgovoru s voditeljicom, gdje su te vrijednosti 8, 16 i 9.
4. Gošće su u razgovoru s voditeljem Vm1 zastupljene vrijednostima 15 i 6, što je ujedno i najveće odstupanje u okvirima korpusa jer su iste vrijednosti, zbirno gledano, manje u razgovoru s voditeljicom (tu iznose 9 i 4). Gošća Gž3 u razgovoru s voditeljicom Vž2 referencijalnost pokazuje 8, a u razgovoru s voditeljem Vm2 6 puta, što su vrlo bliske vrijednosti.
5. Zbirni rezultati pokazuju sljedeće:
  - a) Neznatno je više ukupnih referencijskih veza u intervjuima kojima je nositelj voditelj (70) naspram onima kojima je nositeljica voditeljica (64).
  - b) Uočljivo je da je ukupan broj referencijskih veza koje muškarci gosti grade s nositeljima intervjua donekle veći od broja takvih veza od gošći prema istim nositeljima intervjua; taj je odnos 61 (gosti muškarci) : 48 (gošće).
  - c) U svim intervjuima dosljednom se pokazuje pojava da je broj referencijskih veza uvijek veći od sugovornika prema nositelju intervjua negoli u obrnutom smjeru. Tu pojavu

razumijevamo u cijelosti u skladu s asimetrijom međusobnoga odnosa u konverzacijskom paru medijskoga diskursa, odnosno težnjom da se istakne veza s onim o čemu govori nadređeni član u konverzacijskome paru.

Dakle, pojednostavnjeno, uzimajući u obzir ograničenost korpusa istraživanja, čini se da se referencijske veze češće javljaju u intervjuima kojima su nositelji muškarci, te da su muškarci oni koji, zbirno gledano, više primjenjuju tu konverzacijsku praksu. Također se uočila blaga razlika u korist gošći kada gostuju kod voditelja, negoli kada su kod voditeljice. Naznake tih rezultata ne podudaraju se sa mišljenjem koje o konverzacijskom dinamizmu ističe Kalčík (1975. u Sunderland 2006: 118–119) jer su se dobili suprotni rezultati.

Kategoriji roda pristupa se kao omnirelevantnoj kategoriji, tj. kategoriji nadređenoj svim ostalim diskursnim ulogama. Sekvencijski slijed govornih priloga analiziran je u skladu s polazištem da postoje rodne varijacije u primjeni referencijalnosti radi uspostavljanja i ojačanja međusobne konverzacijske veze. Takve su pojave također kvantitativno analizirane, ali se uz taj dio analize došlo i do moguće funkcionalne klasifikacije u pojavnosti referencijalnosti te se tako izdvajaju:

1. funkcija podrške sugovorniku (ponavljanje dijela ili cijele TCU prethodnoga govornika s ciljem očuvanja “zajedničkoga tla”);
2. funkcija ojačanja vlastitog iskaza (ta se funkcija prepoznaje kod podređenih članova konverzacijskih parova, i to uz naglašavanje potvrdnog ili odričnog stava o prethodno rečenom; realizira se u dvodijelnoj strukturi – ponavljanju dijela TCU i odgovoru / reakciji na prethodni iskaz);
3. funkcija poticanja konverzacijskog toka (ta se funkcija ostvaruje s položaja nositelja intervjuja i to tako što se naglašava prethodno rečeno ili dio rečenog i obično bude praćeno kraćim privjesnim pitanjem ili sličnim jezičnim sredstvom koje ima fatičku funkciju);
4. funkcija pojašnjavanja ili zahtjeva za dopunu informacije (ta je funkcija po naravi “eho iskaz” koji podrazumijeva potpuno

preslikavanje prethodne TCU, no njezino izricanje uz drukčiju, upitnu intonaciju, pri čemu takvi iskazi funkcioniraju kao prava pitanja, a često su ojačani upravo dodatnim direktnim pitanjima).

Analiza korpusa pokazala je, uzimajući u obzir njegovu ograničenost, da se referencijske veze češće javljaju u intervjuima voditelja Vm1, da muškarci češće koriste referencijske veze u konverzaciji te da i gošće, neznatno više, koriste referencijske veze u razgovoru s voditeljem Vm1 negoli kada gostuju kod voditeljice Vž1.

Također je uočeno da su muškarci oni koji, u cijelosti gledano, više koriste referencijske veze negoli gošće. Upadljivo je da su ovi rezultati drukčiji od onih koje ističe Kalčík (1975. u Sunderland 2006: 118–119), analitičarka koja se prva usmjerila na taj konverzacijski fenomen, no usporedba je vrlo uvjetna, s obzirom na metodološke i korpusne razlike u tim istraživanjima.

Literatura

- Aljukić, Bernes (2015): *Jezik i rodne razlike u medijskom diskursu: konverzacijska analiza televizijskih intervjuja*, doktorski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek.
- Bousfield, Derek; Locher, Miriam (2008): "Impoliteness and power in language", u: Bousfield, Derek; Locher, Miriam (ur.) *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1–16.
- Coates, Jeniffer (2004): *Women, Men, and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*, Pearson Education, Harlow.
- Eckert, Penelope; McConnell-Ginet, Sally (2003): *Language and Gender*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hutchby, Ian; Wooffitt, Robin (2002): *Conversation Analysis, Principles, Practices and Applications*, Polity, Cambridge – Malden – Oxford.
- Lakoff, Robin Tolmach (2004): *Language and woman's place. Text and commentaries*, Revised and expanded edition, ur. Mary Bucholtz, Oxford University Press, Oxford.

- Maltz, Daniel; Ruth, Borker (1982): “A cultural approach to male-female miscommunication”, u: Gumperz, John (ur.) *Language and Social Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 196–216.
- Mills, Sara (2003): *Gender and Politeness*, Cambridge University Press, Cambridge.
- O’Barr, William; Atkins, Bowman (1980/2014): “‘Women’s language’ or ‘powerless language’?”, u: Gita DasBender (ur.) *Language: A Reader for Writers*, Oxford University Press, Oxford, 401–407.
- Speer, Susan; Stokoe, Elizabeth (2011): “An introduction to conversation and gender”, u: Speer, Susan; Stokoe, Elizabeth (ur.) *Conversation and Gender*, Cambridge University Press, Cambridge, 1–28.
- Sunderland, Jane (2006): *Language and Gender. An advanced resource book*, Routledge, London – New York.
- Talbot, Mary (2003): “Gender Stereotypes: Reproduction and Challenge”, u: Holmes, Janet; Meyerhoff, Miram (ur.) *The Handbook of Language and Gender*, Blackwell Publishing, Maiden – Oxford – Melbourne – Berlin, 468–486.
- Wooffitt, Robin (2005): *Conversation Analysis & Discourse Analysis, A Comparative and Critical Introduction*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.

Gender-marked referentiality in the media discourse

Abstract: The range of conversational strategies that highlight the presumed disparities in communication styles between men and women also recognizes the conversational phenomenon of referentiality has been observed in the 1970s – that women, more often than men, at the beginning of their statements explicitly emphasize what has been said before and thus build a conversational core. The aim of the paper, therefore, is to determine the presence and conversational functions of such a phenomenon in media discourse by analyzing conversational pairs in television interviews represented with gender equal guests and presenters. Through conversational and discourse analysis and the use of the computer software Elan, a useful tool for transcription and annotation, we gained the result of two-layer corpus of 13 interviews, consisting of about 73,000 words. With all the limitations of the corpus and the methodology that this approach carries, the analysis shows that four possible conversational and pragmatic functions of referentiality are recognizable in media discourse, with the difference that they are more often observed in male conversational pairs. Referentiality in media discourse implies the following pragmatic functions: supporting the interlocutor, strengthening one's statement, encouraging the flow of conversation and clarifying or requesting additional information. This is more often recognized in interviews with a male presenter and with male conversational pairs.

Keywords: gender, language, TV interviews, referentiality, TCU

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 811.521.161'373
DOI: 10.33669/KJ2021-32-02
primljeno / received: 25. 2. 2021.
prihvaćeno / accepted: 12. 12. 2021.

Izvorni naučni rad

Edina Solak

Odsjek za turski jezik i književnost
Filozofskoga fakulteta
Univerziteta u Zenici
Travnička cesta 8, 72000 Zenica,
Bosna i Hercegovina
edina262@gmail.com

Mirza Bašić

Odsjek za turski jezik i književnost
Filozofskoga fakulteta
Univerziteta u Zenici
Travnička cesta 8, 72000 Zenica
Bosna i Hercegovina
basicmirza99@gmail.com

Pragmatička uloga različitih tipova šutnje u romanu *Kafamda bir tuhaflik* autora Orhana Pamuka

Sažetak: U određenim konverzacijskim situacijama šutnja ne predstavlja samo odsustvo govora već se koristi kao komunikacijsko sredstvo kojim se prenose različita značenja. Cilj rada jeste analizirati pragmatičku ulogu šutnje u romanu *Kafamda Bir Tuhaflık* autora Orhana Pamuka. Primjeri šutnje evidentirani u originalnome tekstu romana *Kafamda Bir Tuhaflık* kontrastivnom se analizom uspoređuju s tipovima šutnje koji su predstavljeni u prijevodu na bosanski jezik. Na taj se način pokušava utvrditi da li određeni tipovi šutnje imaju identičnu pragmatičku vrijednost u tursko-me i bosanskome jeziku. U analizi se uspoređuju i sintaksičke konstrukcije kojima se označavaju različiti tipovi šutnje u originalnome tekstu romana i u prijevodu na bosanski jezik. Turski jezik predstavlja ishodišni jezik u ovoj analizi. Dakle, sintaksičke konstrukcije kojima se izražavaju različiti primjeri šutnje u originalnome tekstu romana uspoređuju se s prijevodnim ekvivalentima u bosanskome jeziku. Analiza konkretnih kontekstualnih primjera pokazuje da uspješnost međuljudske komunikacije u velikoj mjeri zavisi i od pravilnoga spoznavanja i razumijevanja različitih tipova šutnje. Rezultati dobijeni u analizi daju doprinos boljem spoznavanju i razumijevanju različitih tipova šutnje u različitim konverzacijskim situacijama, ali mogu poslužiti i

kao dobar temelj i dobro polazište za daljnja istraživanja u vezi s različitim tipovima šutnje.

Ključne riječi: šutnja, pragmatička uloga, sintaksičke konstrukcije, turski jezik, bosanski jezik

Uvod

Analiza različitih tipova šutnje u različitim kontekstualnim situacijama jeste pitanje kojim se bave pragmatičke discipline analiza konverzacije i analiza diskursa. Naime, šutnja ne predstavlja samo odsustvo govora, prvenstveno zato što se različiti tipovi šutnje mogu upotrebljavati kao komunikativni resursi kojima se prenose različita značenja u različitim kontekstualnim situacijama (v. Levinson 1983: 299; Stević 1997: 41; Katnić-Bakaršić 2013: 170–172).

Uspješnost svakodnevne međuljudske konverzacije zasniva se na činjenici da sudionici konverzacije govore naizmjenično bez preklapanja i većih pauzi, odnosno zastoja. U svakodnevnoj međuljudskoj konverzaciji realiziraju se kratke pauze između turnusa govornika, kojima se, zapravo, daje signal da drugi učesnik konverzacije preuzme riječ. Pored toga, takvim se kratkim pauzama između turnusa govornika može ukazivati i na činjenicu da trenutni govornik oklijeva jer se pokušava sjetiti adekvatnoga izraza kojim bi mogao iskazati svoju misao. Međutim, kada vremenski tok kratkih pauzi traje duže od uobičajenoga, one prelaze u šutnju, za koju je već navedeno da predstavlja komunikativni resurs kojim se prenose različita značenja u različitim kontekstualnim situacijama (v. Bulić 2018: 157–158; Bakšić – Bulić 2019: 140). U ovome se radu analizira pragmatička vrijednost različitih tipova šutnje koji su zabilježeni u tekstu romana *Kafamda Bir Tuhaflık* turskoga nobelovca Orhana Pamuka. Kontrastivnom se analizom pokušava utvrditi da li određeni primjeri šutnje imaju identičnu pragmatičku ulogu u turskome i bosanskome jeziku. Uspoređuju se i sintaksičke konstrukcije kojima se izražavaju različiti tipovi šutnje u originalnome tekstu romana i u prijevodu na bosanski jezik. Kao temeljni izvor građe koriste se primjeri iz prijevoda koji potpisuju Sabina Bakšić i Alena Čatović. Ovaj se prijevod koristi kao temeljni izvor građe jer ga potpisuju prevoditeljice

koje se bave pragmatikom i koje posjeduju sve potrebne kompetencije u vezi s pragmatičkom ulogom šutnje u svakodnevnoj međuljudskoj konverzaciji. Stoga je navedeni prijevod dobar temelj za jednu ovakvu analizu. U teorijskome smislu metodologija analize zasniva se na temeljnim postulatima u vezi s pragmatičkim vrijednostima šutnje koje je Halid Bulić detaljno, deskriptivno i na temelju konkretnih kontekstualnih primjera predstavio u studiji *Pragmatički aspekti romana Ponornica Skendera Kulenovića*. U poglavlju studije naslovljenome *Pragmatička vrijednost šutnje* analizira se pragmatička funkcija šutnje u konverzacijskim situacijama zabilježenim u romanu *Ponornica*. Uočeni primjeri šutnje klasificiraju se na temelju pragmatičke vrijednosti koju nose, a u analizi se evidentira 17 tipova šutnje (v. Bulić 2018: 157–171). Bulićeva analiza može poslužiti “kao model po kome se može istraživati šutnja u drugim korpusima i kontekstima te kao studija slučaja doprinijeti ukupnosti znanja o šutnji u konverzaciji i literarnim djelima” (Bulić 2018: 171). Kao što je već navedeno, u našem se radu Bulićeva studija koristi kao model prema kojem se analizira pragmatička funkcija šutnje u konverzacijskim situacijama zabilježenim u romanu *Kafamda Bir Tuhaflık* i prijevodu romana na bosanski jezik. I nazivi tipova šutnje preuzimaju se iz Bulićeve studije, ali je važno naglasiti činjenicu da su nazivi pojedinih tipova šutnje naši. To su tipovi šutnje koji se realiziraju u konverzacijskim situacijama koje nisu oprimjerene u romanu *Ponornica*, odnosno tipovi šutnje koji nisu analizirani u studiji koja predstavlja model na kojem se zasniva naša analiza.

Svi pojmovi koji se navode u ovome radu, a koji imaju rodni značaj i rodno obilježje, obuhvataju na jednak način muški i ženski rod bez obzira na to da li se navode u muškome ili ženskome rodu.

Šutnja nesnalaženja

U tekstu romana *Kafamda Bir Tuhaflık* evidentira se šutnja kojom se označava nesnalaženje likova u situaciji u kojoj se zadesu. Zapravo, bilježe se primjeri šutnje koja se realizira jer likovi ne znaju šta bi mogli i trebali reći u situaciji u kojoj su se zadesili. Takvu šutnju Halid Bulić naziva šutnjom nesnalaženja (v. Bulić 2018: 159).

- (1) “**Ağzını bıçak açmıyor,**” diye takıldı Süleyman Mevlut’a. (KBT: 19) / “**Şutiş**”, obratio se Sulejman Mevludu. (ČMMG: 22)
- (2) Sepetler, denkler, bavullar ve yorgun bir kalabalıkla tıkiş tıkiş dolu küçük bir bekleme odasında bir bankın ucunda oturlurlarken **ağızlarını açıp birbirlerine tek kelime söylemediler**. (KBT: 20) / Sjedili su na rubu klupe u čekaonici prepunoj korpi, paketa, kofera i umorne gomile ljudi i **nisu progovarali ni riječi**. (ČMMG: 24)
- (3) Yıllar süren bir evlilikten sonra aralarında **konaşacak hiçbir şey kalmamış** karı kocalar gibi **hiç konaşmadan** vagonun penceresinden baktılar. (KBT: 22) / Gledali su kroz prozor vagona poput sredovječnog bračnog para **koji više nema o čemu razgovarati**. (ČMMG: 26)
- (4) Mevlut’un mutfaga girdiği fark edilince içerideki masada **bir sessizlik oldu**. (KBT: 31) / Kad su primijetili da je Mevlud ušao u kuhinju, za stolom **je zavladao muk**. (ČMMG: 36)
- (5) **O bir şey diyemeden**, desteden çektiğim zarfları açıp açıp içinden çıkardığım kâğıtları gelişiğüzel okumaya başladım. (KBT: 270) / Počela sam nasumice čitati papire koje sam izvadila iz svežnja koverti **a da ona nije stigla ništa reći**. (ČMMG: 320)
- (6) Birkaç kere de Rayiha’dan sonra dükkânda kaldım ama Mevlut bana sırtını döndü. Arada bir aynaya bakıyordu yalnızca. Ben de bizim aynaya bakar, Mevlut ile **hiç konaşmazdım**. (KBT: 314) / Nekoliko puta sam ostala u dućanu nakon Rajihe, ali mi je Mevlud okrenuo leđa. Svaki čas bi gledao u ogleđalo. I ja bih gledala u naše ogleđalo i **ne bih uopće razgovarala** s Mevludom. (ČMMG: 373)
- (7) Bir paket Samsun çıkardı. Yeni barıştığı babasına da bir tane verdi ve sonra kendi de bir tane yakıp dumanını puf diye küçük odanın ortasına üfledi. O zaman hepimiz **sustuk**. (KBT: 362) / Izvadila je jedan paket cigareta Samsun. Dala je jednu cigaretu i svom ocu s kojim se tek bila pomirila a zatim je i sama zapalila, i otpuhnula dim na sredinu male sobe. Tada smo svi ušutjeli. (ČMMG: 431)
- (8) “Ama bu makinayla, el değmeden yapılmış,” dedi gözlüklü çocukların büyük olanı. “Sen senin bozanı evde kendi elinle mi yapıyorsun?” Mevlut **cevap vermedi**. (KBT: 416) /

“Ali to je napravljeno fabrički bez dodira ruku”, pojasnio je stariji dječak s naočalama. “Praviš li ti svoju bozu rukama kod kuće?”

Mevlud **nije odgovorio**. (ČMMG: 498)

- (9) Bu, mektuplar konusunda bir iğneleme miydi? Öyleyse, yedi yıllık evlilikleri boyunca Samiha'nın mektuplar konusunu kırgınlıkla hatırlatmasına ilk defa tanık oluyordu Mevlut. Yağmuru dinleyerek **sustular**. (KBT: 445) / Da li je to bio sarkazam koji se odnosio na ona pisma? Ako jeste, Mevlud je prvi put za sedam godina braka doživio da ga Samiha uvrijeđeno podsjeća na to. **Zašutjeli su** osluškujući kišu. (ČMMG: 534)
- (10) “Yok, bu akşamı demiyorum. Buraları bırakıp Çukurcuma'ya taşınacakmışsınız.” Mevlut **cevap vermeyince**, “Bizi bırakıp bir yere gidemezsin sen,” dedi Korkut. (KBT: 463) / “Ne, ne mislim na večeras. Çujem da idete odavde i da ćete se preseliti na Çukurdžumu.” Kako mu Mevlud **nije ništa odgovorio**, Korkut mu se opet obratio: “Ne možeš nas ostaviti i otići.” (ČMMG: 555)

U primjerima (1), (2) i (3) šutnjom se označava nesnalaženje Mevluda i Rajihe u situaciji kada oni bježe nakon što je Mevlud “ukrao” Rajihu, i to prema dobro pripremljenom planu i uz veliku pomoć rođaka Sulejmana. U takvoj situaciji Mevlud i Rajiha ne snalaze se najbolje jer ne znaju o čemu bi mogli i trebali razgovarati. Stoga veći dio njihovoga puta, odnosno bježanja, prolazi u šutnji koja je, zapravo, rezultat njihovoga nesnalaženja. U primjeru (4) šutnjom se označava nesnalaženje veselih, opuštenih i “pripitih” likova u situaciji kada im prodavač boze uđe u kuhinju prekinuvši njihov razgovor ispunjen šalom i duhovitošću. U primjerima (5) i (9) šutnja je rezultat nesnalaženja likova u situaciji kada se spomenu ljubavna pisma za koja ni Mevlud nije siguran da li ih je pisao svojoj supruzi Rajihi ili pak njenoj mlađoj sestri Samihi. Kad god bi se spomenula ljubavna pisma, nastupila bi šutnja kojom se označava nesnalaženje likova u datoj situaciji. U primjeru (6) šutnja se koristi kao komunikativni resurs kojim se izražava nesnalaženje Mevluda i Samihe u situaciji kada ostanu sami u radnji. Naime, očito je da Mevlud i Samiha gaje određene simpatije jedno prema drugome. Međutim, životne okolnosti i sociokulturna stvarnost u kojoj egzistiraju doprinijeli su tome da se Mevlud oženi Samihinom starijom sestrom Rajihom te da

se Samiha uda za Mevludovoga najboljeg prijatelja. Stoga se njih dvoje ne snalaze najbolje kada ostanu sami jer ne znaju kako bi se trebali ponašati jedno prema drugome te o čemu bi mogli ili trebali razgovarati. U primjeru (7) šutnjom se izražava nesnalaženje likova u situaciji kada ženska osoba po koju su došli prosci zapali cigaretu. Takvo slobodno ponašanje žene po koju su došli prosci nije u skladu s temeljnih postulatima turskoga tradicionalnog društva, zbog čega dolazi do nesnalaženja likova u situaciji u kojoj su se zadesili. U primjeru (8) šutnjom se iskazuje nesnalaženje tradicionalnoga prodavača boze u situaciji kada mušterije upućuju komplimente modernome industrijskom proizvođenju boze kritizirajući tradicionalni način pravljenja boze. Dakle, u primjerima (7) i (8) realizira se šutnja prouzrokovana nesnalaženjem tradicionalnoga koncepta u situaciji kada ga narušavaju postulati savremenoga i modernoga koncepta. U primjeru (10) šutnja označava nesnalaženje Mevluda u situaciji kada se otkrije Samihin i njegov plan u vezi sa selidbom.

U primjeru (1) uočava se da se u originalnome tekstu šutnja nesnalaženja izražava frazemom *ağzını bıçak açmamak*, dok se u prijevodu koristi potvrđan oblik glagola *šutjeti*. U rječnicima se navodi da frazem *ağzını bıçak açmamak* ima značenje *ne moći progovoriti zbog tuge ili neugodnosti* (v. Aksoy 1989: 544; Đinđić – Teodosijević – Tanasković 1997: 18; Đinđić 2014: 59). U bosanskome jeziku značenjski je blizak frazem *pojesti maca jezik nekome*, ali se ovaj frazem najčešće upotrebljava u situacijama “kad očekujemo da tko progovori ili objasni što, pri čemu čekanje iritira” (Kovačević 2012: 224). Dakle, bosanski frazem *pojesti maca jezik nekome* najčešće se povezuje s dugotrajnom šutnjom koja postaje neprijatna, a on se ne koristi u prijevodu jer bi se njegovom upotrebom aktivirala drugačija pragmatička vrijednost šutnje u odnosu na originalni tekst. U primjerima (2), (4), (6), (7), (8) i (9) primjećuje se da se šutnja nesnalaženja i u originalnome tekstu i u prijevodu iskazuje potvrđnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*) [v. (7) i (9)] i *sessizlik olmak* (*nastupati / nastupiti tišina; zavladata tišina; zavladata muk*) [v. (4)], odnosno odričnim oblikom glagola *söylemek* (*govoriti; reći*) [v. (2)], *konusmak* (*pričati / ispričati; govoriti / izgovoriti*) [v. (6)] i *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*) [v. (8)]. U primjerima

(3) i (5) šutnja nesnalaženja ispoljava se adverbijalnim skupinama u kojima funkciju upravnoga člana ima konverb na *-mAdAn*, koji se dodaje na korijen glagola *konuşmak* (*priçati / ispriçati; govoriti / izgovoriti*) [v. (3)], odnosno *demek* (*govoriti; reçi*) [v. (5)], i kojim se označavaju način i okolnosti vršenja radnje koja se izražava korelativnim predikatom (v. Čaušević 1996: 385–386; 2018: 290–293). Pored toga, u primjeru (3) šutnja nesnalaženja izražava se i participskom atributskom konstrukcijom u kojoj funkciju upravnoga člana preuzima particip na *-(y)AcAk*, koji se dodaje na korijen glagola *konuşmak* (*priçati / ispriçati; govoriti / izgovoriti*). U prijevodu primjera (3) i (5) šutnja nesnalaženja iskazuje se odnosnom rečenicom u kojoj odrični oblik glagola *razgovarati* ima funkciju predikata [v. (3)], odnosno modalnom zavisnom klauzom s vezničkom sintagmom *a da nije*, u kojoj se navodi složeni glagolski predikat s odričnim oblikom faznoga glagola *stiçi* u funkciji nepunoznačnoga glagola i potvrdnim oblikom glagola *reçi* u funkciji punoznačnoga glagola [v. (5)] (v. Jahić – Halilović – Palić 2000: 364–365). U primjeru (10) šutnja nesnalaženja izražava se adverbijalnom skupinom s odričnim oblikom konverba na *-(y)IncA*, koji se dodaje na osnovu glagola *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*). S obzirom na to da u ovom primjeru adverbijalna skupina s odričnim oblikom konverba na *-(y)IncA* ima uzročno značenje (v. Čaušević 2018: 301–302), u prijevodu se šutnja nesnalaženja ispoljava uzročnom klauzom u kojoj odrični oblik glagola *odgovoriti* preuzima funkciju predikata.

Dugotrajna i neprijatna šutnja

U originalnome tekstu romana *Kafamda Bir Tuhaflık* bilježe se primjeri dugotrajne šutnje koja prerasta u tišinu i koja postaje neprijatna i neugodna. Takva se šutnja može definirati kao dugotrajna šutnja (v. Bulić 2018: 167–168).

- (11) İstanbul'a dönüş yolunda Mevlut ile Fevziye otobüste **hiç konuşmadılar**. (KBT: 398) / Na povratku u Istanbul Mevlud i Fevzija u autobusu **nisu progovorili ni jednu riječ**. (ČMMG: 476)
- (12) Bir an Samiha'nın yüzünde bir memnuniyet ifadesi görür gibi oldu. **Uzun bir süre konuşmadılar**. (KBT: 426) / Učinilo mu se da je na

trenutak vidio izraz zadovoljstva na Samihinom licu. Šutnja je potrajala. (ČMMG: 509)

- (13) Bu hatırlatma ile Samiha, Mevlut'a "Sen beni şimdi daha az seviyorsan, ben de seni o zaman daha az seviyordum," demiş oluyordu. **Karı koca arasındaki sessizlik uzun sürdü.** (KBT: 456) / To je podsjećanje značilo da mu Samiha želi reći: "Ako ti mene sada manje voliš, i ja sam tebe tada manje voljela." Šutnja između supružnika dugo je potrajala. (ČMMG: 548)

U primjerima (11), (12) i (13) može se vidjeti da je riječ o dugotrajnoj šutnji koja prerasta u tišinu i koja postaje neprijatna i neugodna. U primjeru (11) riječ je o šutnji koja se ostvaruje prilikom povratka Mevluda i njegove mlađe kćeri iz Izmira. U primjeru (12) u pitanju je dugotrajna i neprijatna šutnja koja se ostvaruje nakon što je Mevlud priznao Samihi da je, ipak, njoj pisao ljubavna pisma koja su (ne)namjernom pogreškom adresirana njenoj starijoj sestri. U primjeru (13) realizira se dugotrajna i neprijatna šutnja koja je posljedica Samihine ljubomore prouzrokovane stalnim ispitivanjem da li Mevlud više voli njenu stariju sestru ili nju. Dakle, u primjeru (11) dugotrajna šutnja rezultat je umora likova. S druge strane, u primjerima (12) i (13) dugotrajna i neprijatna šutnja prouzrokovana je neočekivanim priznanjem, odnosno ljubomorom.

U primjerima (11) i (12) i u originalnome tekstu i u prijevodu na bosanski jezik dugotrajna šutnja iskazuje se odričnim oblikom glagola *konusmak* (*pričati / ispričati; govoriti / izgovoriti*). S druge strane, u primjeru (13) i u originalnome tekstu i u prijevodu dugotrajna šutnja izražava se leksemom *sessizlik* (*šutljivost, šutnja*). U svim navedenim primjerima može se primijetiti da se upotrebljavaju i prilozima kojima se ukazuje na vremenski tok, odnosno dugotrajnost šutnje.

Šutnja poraza

Šutnja poraza predstavlja komunikativni resurs kojim se iskazuje predaja i kapitulacija. Zapravo, pragmatička vrijednost navedenoga tipa šutnje jeste priznavanje poraza. Stoga se takva šutnja i definira kao šutnja poraza (v. Bulić 2018: 162).

(14) “Bozacı, geceleri karanlık sokaklarda korkmaz mısın?.. Sıkılmaz mısın?..”

“Cenab-ı Allah gariban bozacıya yardım eder. Aklımdan hep güzel şeyler geçer.”

“Geceleri karanlık ücra sokaklarda, mezarlıklar, köpekler, cinler, periler görünce de mi?”

Mevlut sustu. (KBT: 33) /

“Bozadžijo, zar se ne plašiš mraka noću na ulici? Zar ti nije teško?”

“Uzvišeni Bog čuva sirotog bozadžiju. Uvijek mislim samo na lijepe stvari.”

“Zar i kada noću u tamnim, zabačenim sokacima ugledaš mezare, pse, džine i vile?”

Mevlud je ušutio. (ČMMG: 39)

U primjeru (14) Mevlud šutnjom priznaje svoju kapitulaciju i svoj poraz. Naime, Mevlud nikako nije mogao pobijediti strah od pasa. Dok u razgovoru s mušterijama objašnjava sve karakteristike posla kojim se bavi, Mevlud na pitanje da li se, između ostaloga, boji pasa odgovara šutnjom kojom priznaje svoj poraz. Primjećuje se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja kojom se priznaje kapitulacija i poraz iskazuje potvrdnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti* / *ušutjeti*; *zašutjeti*).

Šutnja protesta

Šutnja protesta jeste komunikativni resurs kojim se iskazuje pobuna prouzrokovana nezadovoljstvom, neslaganjem ili ljutnjom (v. Bulić 167 :2018).

(15) “Pek de aç birine benzemiyorsun. Nerelisin sen?”

“Beşşehirliyim.”

“Beşşehir mi? Neresi orası?”

Mevlut cevap vermedi. (KBT: 38) /

“Ne izgledaš mi baš kao da gladuješ. Odakle si?”

“Iz Beşşehira.”

“Iz Beşşehira, gdje ti je to?”

Mevlud mu nije odgovorio. (ČMMG: 45)

- (16) “Hangi iş?” dedi Mevlut, başını televizyondan çevirdi, kalbi hızlandı ama Safiye Teyze **hiç ses çıkarmadı**. (KBT: 169) / “Şta tetka?”, upitao je Mevlud okrenuvši glavu prema televiziji dok mu je srce udaralo kao ludo, ali tetka Safija **ništa ne reče**. (ČMMG: 198)
- (17) “Cevap vermiyor... Aynı herif olmalı. Dikkat et Samiha, şehir macera-perest serseri dolu.” **Cevap vermezdim**. Maceracı serseriye humbl ve şişko zengine tercih ettiğimi Vediha da bilir, anlardı. (KBT: 226) / “Niko se ne javlja... Mora da je to onaj isti. Pazi, Samiha, grad je pun vjetropira i probisvijeta.” **Nisam ništa odgovarala**. I Vediha je znala i shvatala da mi je draži probisvijet od priglupog i debelog bogataša. (ČMMG: 266)
- (18) Üç gün sonra Bozkurt bir daha yaptı şakayı. Ben gene kandım; ama sonra tokadı attım yanağına. Şimdi annesiyle konuşmuyor. Evladım kara sevdaya yakalandı, askere de gidecek, dertleniyorum onun için. (KBT: 396) / Za tri dana Bozkurt se još jedanput tako našalio. Ja sam opet nasjela; ali sam ga poslije ošamarila. **Sada ne razgovara sa svojom majkom**. Pati zbog nesretne ljubavi, treba da ide u vojsku, baş se bri-nem za njega. (ČMMG: 473)
- (19) İzmir’deki kızının yaz boyunca sessiz kalmasından, bir kere bile İstanbul’la gelmemesinden pireleniyordu Mevlut; konuyu kafasından uzaklaştırıyordu. (KBT: 429) / Uznemiravalo ga **je to što mu se kćerka iz Izmira nije javljala cijelo ljeto** i što nijedanput nije došla u Istanbul; izbjegavao je o tome razmišljati. (ČMMG: 514)
- (20) İçinde sürekli müzik çalan asansörde kayınpederinin bitkin, yorgun ve sessiz hali Mevlut’u üzdü. Ama Samiha’ya kırılmıştı; aşağıda, kendi dairelerinde boza takımlarını aldı ve karısına **hiçbir şey demeden** he-vesle, mutlulukla sokaklara çıktı. (KBT: 463) / Silazeći liftom u kojem je uvijek svirala muzika rastužio se vidjevši kako mu je punac iscrpljen i šutljiv. Ali bio je ljut na Samihu; dolje je uzeo opremu za bozu i **ništa joj ne rekavši**, izašao sretan i pun poleta na ulice. (ČMMG: 556)

U primjerima od (15) do (20) pragmatička vrijednost šutnje jeste pobuna koja je prouzrokovana nezadovoljstvom i ljutnjom. U primjeru (15) pragmatička vrijednost šutnje jeste pobuna prodavača boze koja je prouzrokovana ljutnjom na mušteriju koja ne zna gdje se nalazi njegovo rodno mjesto. U primjeru (16) šutnjom se označava protest tetke

Safije, koja je ljuta na Mevluda, koji je ne sluša dok mu ona upućuje jako korisne savjete u vezi sa životnim iskustvom. U primjeru (17) šutnjom se iskazuje pobuna Samihe, koja je ljuta na članove svoje porodice jer svi žele da se ona uda za bogatoga rođaka Sulejmana. Dakle, u ovome primjeru ilokucija šutnje jeste pobuna protiv tradicionalnih postulata sociokulturne stvarnosti. U primjerima (18) i (19) pragmatička ilokucija šutnje jeste pobuna protiv autoriteta. U primjeru (18) šutnjom se izražava pobuna dječaka Bozkurta, koji je ljut na majku jer ga je ošamarila nakon jedne njegove šale. U primjeru (19) šutnjom se označava pobuna kćeri protiv oca koji se, nakon suprugine smrti, oženio svojom svastikom. U primjeru (20) šutnjom se iskazuje pobuna Mevluda, koji je ljut na Samihu jer je cijeloj porodici otkrila tajnu da se žele preseliti.

Primjećuje se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja protesta iskazuje odričnim oblikom glagola *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*) [v. (15) i (17)] i *konusmak* (*pričati / ispričati; govoriti / izgovoriti*) [v. (18)]. U primjeru (16) u originalnome tekstu šutnja protesta iskazuje se frazemom *ses çikarmamak*, dok se u prijevodu koristi odrični oblik glagola *reći*. Frazem *ses çikarmamak* povezuje se s konceptom šutnje i značenjski je blizak bosanskim glagolima *šutjeti / prešutjeti, ne govoriti* (<https://sozluk.gov.tr/>: posjet: 2. 12. 2020). U primjeru (19) u originalnome tekstu šutnja protesta izražava se kompozitnim glagolom *sessiz kalmak*, koji je značenjski blizak bosanskim glagolima *ostajati / ostati bez glasa, šutjeti / ušutjeti, ne progovarati / ne progovoriti, ne javljati se / ne javiti se*. Stoga se u prijevodu šutnja protesta iskazuje odričnim oblikom glagola *javljati se*. U primjeru (20) u originalnome tekstu šutnja protesta označava se konverbom na *-mAdAn*, koji se dodaje na korijen glagola *demek* (*govoriti; reći*). Već je navedena konstatacija da se konverbom na *-mAdAn* označavaju način i okolnosti vršenja radnje koja se izražava korelativnim predikatom, a s obzirom na to da je navedeni konverb značenjski blizak odričnome obliku bosanskoga glagolskog priloga sadašnjeg ili prošlog, u prijevodu se šutnja protesta ispoljava glagolskim prilogom prošlim.

Šutnja u nesreći

Šutnja u nesreći jeste komunikativni resurs kojim se označava tuga, bol i žalost. Takav se oblik šutnje realizira u nesreći koja je zadesila likove (v. Bulić 2018: 166).

- (21) Biri yaşlı öbürü genç iki soyguncu uzaklaşırken Mevlut **hiç sesini çıkarmadan** arkalarından baktı. (KBT: 40) / Dok su se dva pljačkaša, jedan mlađi, a drugi stariji, udaljivali, Mevlud je **bez riječi** pogledao za njima. (ČMMG: 47)
- (22) Canım melek kardeşim Rayiha, mekânı cennet olsun, bana ve Mevlut'a iki yalan söylemiş, şimdi anladım. Bana, Mevlut'un bebeği aldırmaq istediğini söylemişti, doğru deęilmiş. Mevlut'a bebeğin kız olacağını söylemiş, bu da tabii daha belli deęildi. Ama acımız o kadar büyük ki, kimsenin **konuşup bir şey anlatabileceğini** sanmam. (KBT: 349) / Draga moja sestrice, meleku, Rajiha, neka ti Allah podari Džennet, sad sam shvatila da je meni i Mevludu rekla dvije laži. Meni je rekla da se Mevlud želi riješiti djeteta, a to nije bilo istina, a Mevludu je rekla da će beba biti djevojčica što se, naravno, još uvijek nije moglo znati. Ali naša je bol tako velika da ne mislim da će iko biti u stanju **nešto pričati i objašnjavati**. (ČMMG: 414)
- (23) Acaba sebzeli yemeęe biraz daha et mi koysaydım? Çünkü ağlamaktan yorulanlar mutfaęa gelip, tencerelerin kapaęını kaldırıp içine **uzun uzun sessizce** bakıyorlardı. (KBT: 349) / Jesam li trebala u jelo s povrćem staviti malo više mesa? Jer oni koji bi se umorili od plakanja dolazili su u kuhinju, podizali poklopac lonca i dugo, **ništa ne govoreći**, zurili unutra. (ČMMG: 415)
- (24) Kayalık topraklardaki küçük yeşilliklere, bulutlar arasından güneşin aydınlattığı sapsarı tarlalara, uzaktan bir çizgi gibi gözükken göle, servili mezarlıklara bakarlar **aralarında uzun sessizlikler olurdu**. Uzaklardan köpekler havlardı. Mevlut dönüş otobüsünde, köy manzaralarının kendisine hep Rayiha'yı hatırlatacağını anladı. (KBT: 353–354) / **Među njima bi zavladao muk** dok su gledali u male krpice zelenila na kamenitom zemljištu, potpuno žute njive koje je obasjavalo sunce između oblaka, jezero u daljini nalik na liniju i mezarja s čempresima.

Negdje daleko lajali su psi. Mevlud je na povratku, u autobusu, shvatio da će ga seoski pejzaži uvijek podsjećati na Rajihu. (ČMMG: 420)

U primjerima (21), (22), (23) i (24) šutnjom se označavaju tuga, bol i žalost u nesreći koja je zadesila likove. U primjeru (21) šutnjom se izražava bol i tuga Mevluda u nesreći koja ga je zadesila nakon što su ga razbojnici opljačkali. S druge strane, u primjerima (22), (23) i (24) šutnjom se iskazuje bol i tuga cijele porodice u nesreći koja ih je zadesila nakon što je Rajiha preminula.

I u ovim se primjerima može vidjeti da se šutnja iskazuje frazemom *ses çıkarmamak* (*šutjeti / prešutjeti, ne govoriti*) [v. (21)], odnosno kompozitivnim glagolom *sessizlik olmak* (*nastupati / nastupiti tišina; zavladati tišina; zavladatai muk*) [v. (24)]. U primjeru (23) šutnja u nesreći ispoljava se prilogom *sessizce* (*nečujno, tiho*), dok se u prijevodu koristi glagolski prilog sadašnji. U primjeru (22) i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja u nesreći izražava se pretpostavkom da niko neće biti u stanju tražiti razloge koji su doveli do nesreće.

Šutnja unutarnjega previranja

Šutnja unutarnjega previranja ukazuje na emotivno stanje koje svojim intenzitetom sprečava ljude da ispolje svoje emocije (v. Bulić :2018 169–168).

(25) Sabah kamyonetle giderken Mevlut çok keyifliydi, şakalar yapıyor, her gördüğü fabrikaya, köprüye merakla bakıyor, “Gaza bas, daha hızlı,” diyor, konuşuyor da konuşuyordu. Bir süre sonra **sesi soluğu kesildi**. (KBT: 171) / Ujutro, kada su krenuli kamionetom, Mevlud je bio dobro raspoložen, šalio se, sa zanimanjem razgledao svaki most i fabriku pored koje bi prošli te stalno uzvikivao: “Daj gas, brže, brže.” Nešto kasnije, **prestaio je pričati**. (ČMMG: 200)

(26) Bazan bu çeşitlerden biri gecenin sonunda Mevlut Rayiha’yı iyice özlerken biter, bir müşteri “Vişne yok,” diyen Mevlut’a “O zaman niye yazıyorsun vişne?” diye ukalalık eder, Mevlut da “Bitti,” demez, “Ben yazmadım ki,” demek ister, ama Rayiha’yı düşünüp mutlu olduğu için **cevap bile vermezdi**. (KBT: 187) / Ponekad je, kad bi Mevlud uvečer

silno poželio Rajihu, znalo nestati neke od tih vrsta sladoleda te bi mušterije na Mevludove riječi: “Nema višnje”, nadmeno govorele: “Pa zašto onda pišeš višnja?” Mevlud ne bi rekao: “Nestalo je”, već bi poželio reći: “Nisam ja to napisao”, no kako je bio sretan jer je mislio na Rajihu, **samo bi šutio**. (ČMMG: 218)

- (27) Beni filmlerdeki gibi öptü. Hayatımda ilk defa bir erkekle dudaktan öpüştüğüm için kafam karıştı ve **söze devam edemedim**. (KBT: 228) / Poljubio me je kao u filmu. Pomutilo mi se u glavi i **nisam mogla nastaviti govoriti** jer sam se prvi put u svom životu ljubila s muškarcem u usta. (ČMMG: 268)

U primjerima (25), (26) i (27) može se primijetiti da se šutnjom ukazuje na emotivno stanje koje svojim intenzitetom sprečava likove da ispolje svoje emocije. U primjeru (25) šutnjom se označava Mevludovo uzbuđenje u trenucima kada je krenuo na put da “ukrade” Rajihu. U primjeru (26) šutnjom se ukazuje na Mevludovo emotivno stanje prozrokovano razmišljanjem o supruzi, dok se u primjeru (27) šutnjom označava Rajihino uzbuđenje nakon što se prvi puta poljubila sa svojim suprugom.

U primjerima (25) i (27) i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja unutarjnega previranja iskazuje se kompozitnim glagolskim formama *sesi kesilmek* (šutjeti / ušutjeti; prestati pričati) [v. (25)] i *söze devam edememek* (ne moći nastaviti govoriti) [v. (27)]. S druge strane, u primjeru (26) u originalnome tekstu šutnja unutarjnega previranja izražava se odričnim oblikom glagola *cevap vermek* (odgovarati / odgovoriti), dok se u prijevodu upotrebljava potvrdni oblik glagola *šutjeti*.

Šutnja provjeravanja

Šutnja provjeravanja predstavlja komunikativni resurs kojim se provjerava utjecaj prethodno izgovorenih riječi.

- (28) Müdire Aysel **bir an sustu**, sözlerinin etkisini Mevlut'un sınıf arkadaşlarının yüzlerinde görmeye çalıştı. (KBT: 84) / Bibliotekarka Aysel **je na trenutak zašutjela** trudeći se da vidi kakav su utisak ostavile njene riječi na Mevludove drugove iz razreda. (ČMMG: 97)

U primjeru (28) primjećuje se da je pragmatička vrijednost šutnje provjeravanje utjecaja prethodno izgovorenih riječi. Naime, u ovome primjeru bibliotekarka šutnjom provjerava i utvrđuje da li su učenici, odnosno posjetioци biblioteke na najbolji način interpretirali njene prethodno izgovorene riječi u vezi s pravilima ponašanja u biblioteci. Primjećuje se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja provjeravanja izražava potvrdnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*).

Šutnja o tabu temama

Ovaj tip šutnje predstavlja šutnju kojom se izbjegavaju neugodne teme koje bi mogle prouzrokovati neugodne situacije. Stoga se takva šutnja može nazvati šutnjom o tabu temama (v. Bulić 2018: 163–164).

- (29) Sabah çarşafların üzerinde vişne renginde lekeler görünce Mevlut ile Rayiha hem utandılar hem de bu, Rayiha'nın bakire olduğunun beklenen işareti olduğu için, duygularını birbirlerine göstermeden sevindiler. Bu konuyu **hiç konuşmadılar**, ama Mevlut yaz boyunca akşamları satacağı dondurmayı Rayiha ile birlikte hazırlarken sabahları bu renk benzerliğini hep hatırladı. (KBT: 185) / Ujutro, kada su na čaršafu ugledali mrlje boje višnje, oboje su, krišom jedno od drugoga, osjetili stid ali i radost jer je to bio znak da je Rajiha djevica. O tome **nisu nikada govorili**, ali Mevlud se cijelo ljeto prisjećao tog jutra zbog sličnosti u boji sa sladoledom od višnje koji bi pripremao s Rajihom za večernju prodaju. (ČMMG: 216)
- (30) **Kimse hatırlamak, söylemek istemiyordu**, ama eskiden Tarlabası bir Rum-Ermeni-Yahudi ve Süryani mahallesi idi. (KBT: 258) / **Niko se nije želio sjećati i govoriti o tome**, ali nekada je mahala Tarlabası pripadala Grcima, Armencima, Jevrejima i Asircima. (ČMMG: 306)
- (31) **Konu bir daha hiç konuşulmadı**. Mevlut resmi ret cevabını kimsenin kalbini kırmadan nasıl vereceğini bilemediği için Süleyman'ı aramadı. (KBT: 394) / **Više nikada o tome nisu pričali**. Mevlud nije potražio Sulejmana zato što nije znao kako da ih zvanično odbije a da nikoga ne povrijedi. (ČMMG: 471)

- (32) Mevlut 11 Eylül günü Amerika'daki gökdelenlere uçakların çarpmasını ve binaların alevler ve dumanlar arasında filmlerdeki gibi çökmesini Fevziye ile televizyonda defalarca izledi. Mevlut'un sesini yükseltmeden söylediği "Şimdi Amerika bunun intikamını alır!" gibi bir söz dışında olay hakkında **hiç konuşmadılar**. (KBT: 399) / Mevlud je s Fevzijom više puta na televiziji gledao kako su 11. septembra avioni udarili u nebodere u Americi i zgrade se, baš kao u filmovima, srušile u plamenu i dimu. O tome **nisu uopće razgovarali** osim što je Mevlud, ne povisujući glas, rekao: "Sad će se Amerika osvetiti za to!" (ČMMG: 477)
- (33) Sadullah Bey'i kahvede bulmuş, ama Efendi Hazretleri ve dergâhtan **hiç söz etmemişt**i ona. (KBT: 414) / Našavši gospodina Sadullaha u kafani, **ništa mu ne bi rekao** o šejh-efendiji i tekiji. (ČMMG: 495)
- (34) Mevlut aracılık eden kızının dikkatli, dertli bakışlarını görüyordu. "Yanlış yaptık," dedi kederle. "Evet," dedi kızı.
Konu baba kız arasında uzun bir süre açılmadı. (KBT: 419) / Mevlud je gledao u pažljive i zabrinute poglede svoje kćerke koja je bila posrednik. "Pogriješili smo", rekao je tužno. "Da", potvrdila je kćerka.
Dugo nisu o tome razgovarali. (ČMMG: 501)
- (35) Bir iki kere de Süleyman'ın inşaat şirketinin kamyonu geldi, ama Mevlut bu destekten Samiha'ya **hiç söz etmedi**. Herkesle iyi geçinmek için çırpınıyor, evliliğine kimse burun kıvrmasın istiyordu. (KBT: 429) / Nekoliko puta je došao i kamion iz Sulejmanovog građevinskog poduzeća, ali o toj pomoći Mevlud **nije ništa rekao** Samihi. Upinjao se da se sa svima dobro slaže i nije želio da iko negoduje zbog njihovog vjenčanja. (ČMMG: 514)

U primjeru (29) Mevlud i Rajiha šutnjom izbjegavaju razgovor o svome prvom ljubavnome iskustvu. Dakle, šutnjom se označava sramežljivost likova u vezi s njihovim prvim ljubavnim iskustvom. U primjeru (30) šutnjom se izbjegava razgovor o neugodnim temama u vezi s određenim kolektivnim pogreškama iz prošlosti. Stoga se u ovome primjeru šutnjom i priznaju određene kolektivne pogreške iz prošlosti. U primjeru (31) šutnjom se ukazuje na izbjegavanje razgovora o eventualnome

braku između dvoje rođaka, Mevludove kćeri i Sulejmanovoga sina. Na temelju tradicionalnih postulata sociokulturne stvarnosti u kojoj egzistiraju, članovi porodice implicitno insistiraju na ovome braku. Međutim, šutnja o ovoj temi predstavlja i svojevrsnu Mevludovu podršku kćeri koja se suprotstavlja takvome braku. Zapravo, pragmatička vrijednost šutnje jeste i pobuna protiv tradicionalnih postulata sociokulturne stvarnosti, zbog čega se ova šutnja može svrstati i u okvire šutnje protesta. U primjeru (32) šutnjom se označava izbjegavanje neugodne teme koja bi mogla prouzrokovati poteškoće cijelome društvu u budućnosti. Dakle, pragmatička ilokucija šutnje jeste kolektivna zabrinutost. U primjerima (33), (34) i (35) šutnjom se izbjegavaju teme koje bi mogle prouzrokovati neslaganje sa sagovornikom te je ilokucija šutnje izbjegavanje neslaganja sa sagovornikom, što predstavlja jednu od strategija pozitivne učtivosti kojom se omogućavaju i održavaju dobri odnosi među sagovornicima (v. Bakšić 2012: 72–75; Bakšić – Bulić 2019: 203). Naime, u primjeru (33) Mevlud šutnjom izbjegava razgovor o vjerskim temama kada je u društvu s poznanikom koji ne prakticira vjerske propise i koji osjeća i određeni animozitet prema ljudima koji se pridržavaju tih propisa. S druge strane, u primjerima (34) i (35) šutnjom se izbjegava razgovor o Sulejmanovoj pomoći, prvenstveno zato što Samiha osjeća animozitet prema Sulejmanu i spominjanje ove teme izazvalo bi nesuglasice s njom.

Može se uočiti da se u originalnome tekstu šutnja o tabu temama iskazuje različitim sintaksičkim konstrukcijama, dok se u prijevodu na bosanski jezik takva šutnja u svim primjerima izražava konstrukcijom sastavljenom od prijedloga *o* i lokativa.

Šutnja odobravanja

Šutnja odobravanja jeste komunikativni resurs kojim se potvrđuju i odobravaju postupci govornika (v. Bulić 159–158 :2018).

- (36) Saray Sineması'nda film seyrederken, babamla Vediha Süleyman'ın doğrudan benim yanıma oturmasına **ses çıkarmadıkları** için filmin ortasında, Süleyman'ın eli bacağımin kenarına ihtiyatlı bir yengeç gibi

bilerek mi sokuluyor, bu bir tesadüf mü, dikkat etmiş, bir sonuca varmamıştım. (KBT: 203) / Kako otac i Vediha **nisu ništa rekli** kada je u kinu Sulejman sjeo odmah pored mene, nisam mogla procijeniti da li se slučajno ili namjerno usred filma njegova ruka poput raka zakačila za moju nogu. (ČMMG: 236)

- (37) Ama Mevlut merak etmemeliydi, çetenin ona ve buraya park etmiş arabalara bir kötülük yapma niyeti yoktu. Mevlut reklam şirketinin park yeri boşsa, genç Kemal'in dışarıdan birkaç araba getirip park etmesine **ses çıkarmaz**, ama bu ayrıntıları yukarıya Damat'a arada rapor ederdi. (KBT: 347) / Ali Mevlud se nije morao brinuti, banda nije namjeravala učiniti ništa loše njemu ili automobilima koji su tu bili parkirani. **Ništa ne bi rekao** ni kada bi mladi Kemal izvana dovezao nekoliko automobila na upražnjena mjesta njegovog parkinga, ali bi o tim pojedinostima povremeno obavijestio one gore, odnosno Mladoženju. (ČMMG: 412)
- (38) “Bütün hayatım boyunca alttan aldım onlara,” dedi Mevlut. **Samih**a **susunca** cesaretlendi. “Şimdi dikbaşlılık edersem bu daire de gidebilir. Bunun sorumluluğunu alıyor musun? Ablanı geri ara, işi tatlıya bağla, ben korktum onlardan, pişmanım.” (KBT: 444) / “Cijeli život sam im popuštao”, rekao je Mevlud. Ohrabrio se **kada je Samiha uşutjela**. “Ako se sada usprotivim, može otići i taj stan. Preuzimaš li ti svu odgovornost za to? Sad ti nazovi sestru, izgledi stvar; uplašili su me i sad se kajem.” (ČMMG: 533)

U primjerima (36), (37) i (38) može se vidjeti da je pragmatička vrijednost šutnje potvrđivanje i odobravanje postupaka govornika. U primjeru (36) primjećuje se da Abdurahmanova i Vedinina šutnja označava odobravanje Sulejmanovih postupaka kojima se on nastoji približiti Samihi. Cijela je porodica pokušavala ubijediti Samihu da treba stupiti u brak sa Sulejmanom, a Abdurahman i Vediha šutnjom odobravaju Sulejmanove postupke kojima se on pokušava zbližiti s njihovom kćeri, odnosno sestrom. U primjeru (37) uočava se kako Mevludova šutnja označava odobravanje postupaka mladoga Kemala, koji parkira automobile na parking koji je Mevlud čuvao. U primjeru (38) može se vidjeti da Samihina šutnja označava odobravanje Mevludovoga ponašanja, koji je čvrsto odlučio da će se strožije i odlučnije ponašati prema svojim

rođacima, za koje je konačno shvatio da iskorištavaju njegovu pasivnost i nezainteresiranost.

U primjerima (36) i (37) u originalnome tekstu šutnja odobravanja izražava se frazemom *ses çikarmamak*, za koji je već navedena konstatacija da se povezuje s konceptom šutnje te da je značenjski blizak bosanskim glagolima *šutjeti / prešutjeti, ne govoriti*. Stoga se u prijevodu oba primjera koristi odrični oblik glagola *reći*. U primjeru (38) i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja odobravanja izražava se glagolom *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*).

Šutnja suzdržavanja

Ovaj tip šutnje predstavlja šutnju kojom se izbjegava potencijalni sukob. Stoga se takva šutnja može definirati kao šutnja suzdržavanja (v. Bulić 2018: 161).

- (39) Ertesi hafta Mevlut dedikoduculardan, Şişman ve Vahit'in kendisine çok öfkeli olduklarını, Mevlut'tan hem avantadan pay alan hem de çalışanları patrona ihbar eden bir fırsatçı olarak söz ettiklerini de işitti, ama bu iftiralara karşı **sessiz kaldı**. (KBT: 303–304) / Sljedeće sedmice je čuo i to da su Debeli i Vahid ljuti na njega, da pričaju o Mevludu kao o prepredenjaku koji je uprkos tome što je uzeo novac za šutnju, zaposlenike prijavio gazdi. Ali na te klevete **nije ništa rekao**. (ČMMG: 361)
- (40) Rayiha'nın kocasına iş ayarlayan girgin halini sevmedi Mevlut. Ama başkalarında hata bulup huysuzluk edecek gücü yoktu o anda. **Sesini çıkarmadı**. (KBT: 312) / Mevludu se nije svidjelo Rajihino predusretljivo ponašanje kako bi mužu pomogla da nađe posao. U tom trenutku nije imao snage da drugima zamjera i joguni se. (ČMMG: 371)
- (41) “Hasta kız tabii yok, öyle değil mi?”
“Ne kızı be ağbi... Daha evlenmediler bile... Sürmeneli'nin bir de köyde karısı, ondan yetişkin oğulları var. Oğullar da biliyorlar Hanımefendi'yi ama **ses etmiyorlar**.” (KBT: 331) /
“Nema ni bolesnu kćerku, je l' tako?”
“Kakvu kćerku, bolan ne bio... Još se nisu ni vjenčali. On na selu ima ženu i s njom odrasle sinove. I sinovi znaju za gospođu ali **mu ne pri-govaraju**.” (ČMMG: 393)

- (42) Konu rahatsız edici bir noktaya geldiği için karı koca **sustular** ama masadan kalkmadılar. (KBT: 456) / Supružnici **su ušutjeli** jer su došli do opasne tačke u svom razgovoru, ali su ostali sjediti za stolom. (ČMMG: 548)

U primjerima (39), (40), (41) i (42) uočava se da je pragmatička ilokucija šutnje suzdržavanje kojim se izbjegava potencijalni konflikt. U primjeru (39) Mevludova šutnja označava suzdržavanje i nereagiranje na ogovaranje i klevete koje mu bivše kolege upućuju. Na taj način Mevlud izbjegava potencijalni konflikt sa svojim bivšim kolegama. U primjeru (40) pragmatička vrijednost Mevludove šutnje jeste suzdržavanje i nereagiranje na ponašanje supruge koja mu pokušava pronaći posao. I u ovome primjeru Mevlud šutnjom izbjegava potencijalni sukob sa svojom suprugom. U primjeru (41) pragmatička ilokucija šutnje jeste suzdržavanje i nereagiranje mladića koji znaju da im otac ima ljubavnicu. Na taj način oni izbjegavaju konflikt s ocem, ali sprečavaju i potencijalni sukob između svojih roditelja. U primjeru (42) Mevludova i Samihina šutnja označava suzdržavanje kojim se prekida razgovor koji bi mogao izazvati sukob. Može se primijetiti da u svim navedenim primjerima pragmatička vrijednost šutnje jeste suzdržavanje kojim se, zapravo, izbjegava neslaganje sa sagovornikom, a to se može okarakterizirati kao strategija pozitivne učtivosti kojom se održavaju dobri odnosi među sagovornicima (v. Brown – Levinson 1987: 115).

U primjerima (39), (40) i (41) primjećuje se da se šutnja suzdržavanja iskazuje kompozitnim glagolima *sessiz kalmak* (*ostajati / ostati bez glasa, šutjeti / ušutjeti, ne progovarati / ne progovoriti, ne javljati se / ne javiti se*) [v. (39)], *ses çikarmamak* (*šutjeti / prešutjeti, ne govoriti*) [v. (40)] i *ses etmemek* (**šutjeti** / *ušutjeti; zašutjeti*) [v. (41)], dok se u prijevodu upotrebljavaju glagoli *reći* [v. (39)] i *prigovarati* [v. (41)] u odričnome obliku. U primjeru (40) može se vidjeti da se i ne prevodi kompozitni glagol *ses çikarmamak*, prvenstveno zato što se šutnja suzdržavanja označava u prethodnim rečenicama. U primjeru (42) i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja suzdržavanja izražava se glagolom *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*).

Šutnja neznanja

S obzirom na to da se ovim tipom šutnje označava neznanje u vezi s određenom temom, ovakva se šutnja može definirati kao šutnja neznanja (v. Bulić 2018: 161).

- (43) Bu üçüncü cümleyi yazdıkları gecelerin birinde, Mardinli bulaşıkçıların daha rahat ve iyimser olanı “Ağbi gerçekten sen bu kızın bütün gün düşünüyor musun?” diye sordu ve **Mevlut’un bir an sessiz kaldığını görünce** de özür diler gibi, sorusunu açıkladı: “En sonunda, bir an gördüğün kızın nesini düşüneceksin ki?” (KBT: 149) / Jedne noći, dok su smišljali treću rečenicu, slobodniji i optimističniji mladić iz Mardina upitao je: “Brate, misliš li ti stvarno cijeli dan na tu djevojku?”, a **kad nije dobio odgovor**, dopunio je pitanje: “Konačno, o čemu i možeš misliti kad si djevojku vidio samo nakratko?” (ČMMG: 175)

U primjeru (43) Ferhat pomaže Mevludu u sastavljanju ljubavnoga pisma, a Mevludova šutnja označava njegovo neznanje u sastavljanju takvih pisama. Može se primijetiti da se u originalnome tekstu šutnja neznanja iskazuje kompozitnim glagolom *sessiz kalmak* (*ostajati / ostati bez glasa; šutjeti / ušutjeti; ne progovarati / ne progovoriti; ne javljati se / ne javiti se*), dok se u prijevodu koristi sintagma *ne dobiti odgovor*.

Zahtijevana šutnja

U ovaj tip šutnje može se uvrstiti šutnja koju likovi zahtijevaju jedni od drugih. Takav tip šutnje najčešće zahtijevaju likovi koji su u nadređeno-me društvenom statusu u odnosu na sagovornike (v. Bulić 2018: 161).

- (44) Bir torpili olduğunu sürekli söylemenin diğer erlerin saldırganlık ve alaycılıklarına karşı kendini koruyacağını da böylece ilk günden kavradı. Sıradaki kendi gibi bıyıklı (iyi ki bıyık bırakmışım diye düşünüyordu Mevlut) birine Hacı Hamit Vural’ı herkesin tanıdığını, onun çok adil ve yardımsever bir hayırsever olduğunu anlatıyordu ki “**Susun!**” diye bağırdı sıradakilere bir komutan. (KBT: 155) / Već prvog dana shvatio je da ćeš izbjeći podsmijeh i napade vojnika ako stalno govoriš da imaš “vezu”. Upravo dok je brki pored sebe pričao (Mislio je: “Dobro je da sam pustio brkove”) kako Hadži Hamid Vural poznaje svakog živog,

da je veoma pravedan, plemenit i uvijek spreman pomoći, komandant povika na sve one koji su čekali u redu: “**Tišina!**” (ČMMG: 181)

U primjeru (44) šutnja je prouzrokovana naredbom, odnosno zahtjevom komandanta koji je u nadređenom položaju u odnosu na vojnike kojima je naredba upućena. Primjećuje se da se u originalnome tekstu imperativnom formom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*) ukazuje na zahtijevanu šutnju. S druge strane, u prijevodu se na zahtijevanu šutnju upućuje leksemom *tišina*.

Šutnja prihvatanja krivice

Šutnjom se može označavati i priznavanje krivice, a takav se tip šutnje može definirati kao šutnja prihvatanja krivice.

- (45) “Samiha, babam eve dönünce inme iner ona,” dedim. “Süleymanđan takma dişleri için, başka bir sürü şey için para ve hediye aldı, biliyorsun. Bunu babacığımıza yapacak mısın?” **Cevap vermedi**, önüne bakıyordu. (KBT: 206) / “Samiha, kad se otac vrati kući, poludjet će. Znaš da je od Sulejmana uzeo pare za protezu i još sto drugih stvari. Zar možeš tako nešto učiniti ocu?”, upitala sam. **Ništa nije odgovorila**, samo je gledala ispred sebe. (ČMMG: 241)

U primjeru (45) pragmatička vrijednost šutnje jeste prihvatanje krivice. U navedenome primjeru Samihina šutnja označava prihvatanje krivice za nezavidan položaj u kojem su se našli članovi njene porodice, prvenstveno zato što se ona ne želi udati za Sulejmana, koji im pruža i materijalnu pomoć. Uočava se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja prihvatanja krivice iskazuje odričnim oblikom glagola *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*).

Šutnja o posvjedočenome

Šutnja o posvjedočenome jeste komunikativni resurs kojim se sprečava širenje informacija u vezi s nekom tajnom (v. Bulić 165–164 :2018).

- (46) Evet, Ferhat’a kaçtığım doğru. Yerimizi belli etmemek için iki yıl oldu **su-suyorum**. (KBT: 225) / Da, istina je pobjegla sam s Ferhatom. Ima već dvije godine kako **šutim** da ne bih otkrila gdje se nalazimo. (ČMMG: 265)

U primjeru (46) pragmatička vrijednost šutnje jeste sprečavanje širenja informacija u vezi s određenom tajnom. Naime, u navedenome primjeru Samihina šutnja označava sprečavanje širenja informacija u vezi s mjestom gdje Ferhat i ona borave, a otkrivanje jedne takve tajne moglo bi im prouzrokovati velike probleme. Primjećuje se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja o posvjedočenome izražava potvrdnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*).

Šutnja položaja

U ovaj tip šutnje uvrštava se šutnja koja je prouzrokovana podređenim socijalnim statusom likova u odnosu na govornika. Stoga se takva šutnja može nazvati šutnjom položaja (v. Bulić 2018: 164).

- (47) “Duttepe köy ise Duttepe Hacı Hamit Vural’ın camii de Türkiye’nin en büyük köy camii olsun,” dedim. **Cevap bile vermediler.** (KBT: 96) / “Ako je Duttepe selo, nek džamija Hadži Hamida Vurala na Duttepeu bude najveća seoska džamija u Turskoj”, rekao sam. **Nisu mi ni odgovorili.** (ČMMG: 112)
- (48) Bir torpili olduğunu sürekli söylemenin diğer erlerin saldırganlık ve alaycılıklarına karşı kendini koruyacağını da böylece ilk günden kavradı. Sıradaki kendi gibi bıyıklı (iyi ki bıyık bırakmışım diye düşünüyordu Mevlut) birine Hacı Hamit Vural’ı herkesin tanıdığını, onun çok adil ve yardımsever bir hayırsever olduğunu anlatıyordu ki “Susun!” diye bağırdı sıradakilere bir komutan. Hepsi titreyerek **sustular.** (KBT: 155) / Već prvog dana shvatio je da ćeš izbjeći podsmijeh i napade vojnika ako stalno govoriš da imaš “vezu”. Upravo dok je brki pored sebe pričao (Mislio je: “Dobro je da sam pustio brkove”) kako Hadži Hamid Vural poznaje svakog živog, da je veoma pravedan, plemenit i uvijek spreman pomoći, komandant povika na sve one koji su čekali u redu: “Tišina!” Svi su zadržali i ušutjeli. (ČMMG: 181)
- (49) Şişli’de çok kibar, çok zengin bir ev, benim gibi çalışkan, dürüst ve güvenilir bir kadın arıyordu. Beni yollayacaktı Nalan Hanım, ben de **hiç sesimi çıkarmadan** hemen gitmeliydim. (KBT: 236) / Na Šišliju je jedna ugledna, jako bogata kuća tražila vrijednu, čestitu i pozdanu ženu

poput mene. Gospođa Nalan me je namjeravala poslati njima i ja sam odmah, **bez pogovora**, morala krenuti. (ČMMG: 278)

U primjerima (47), (48) i (49) uočava se da je šutnja prouzrokovana podređenim socijalnim statusom likova. U primjeru (47) Hadži Hamid Vural, bogati građevinski poduzetnik, saopćava mještanima razloge zbog kojih je odlučio sagraditi veliku i raskošnu džamiju u njihovome naselju. Šutnja mještana može se činiti kao šutnja odobravanja. Međutim, mještani se ne slažu s ovom idejom u vezi s gradnjom velike i raskošne džamije, ali to, ipak, ne smiju javno kazati, prvenstveno zato što su u podređenome društvenom položaju u odnosu na bogatoga poduzetnika od kojega u velikoj mjeri zavise i životne sudbine njihovih porodica. U primjeru (48) šutnja je kao usud dodijeljena vojnicima koji su u podređenome društvenom položaju u odnosu na komandanta koji zahtijeva od njih da šute. Dakle, u ovome se primjeru javljaju dva oblika šutnje, i to zahtijevana šutnja i šutnja položaja. U primjeru (49) riječ je o šutnji koja je kao usud dodijeljena služavki koja je, zapravo, marginalizirani lik u odnosu na svoju gazdaricu.

U primjerima (47) i (48) primjećuje se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu na bosanski jezik šutnja položaja iskazuje odričnim oblikom glagola *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*) [v. (47)], odnosno potvrđnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*) [v. (48)]. U primjeru (49) uočava se da se u originalnome tekstu šutnja položaja izražava frazemom *ses çikarmamak* (*šutjeti / prešutjeti, ne govoriti*), dok se u prijevodu koristi sintagma *bez pogovora*.

Šutnja tajnovitosti

Šutnja tajnovitosti jeste komunikativni resurs čija je pragmatička vrijednost tajnovitost ili sakrivanje u određenim kontekstualnim situacijama.

- (50) “Yarın akşam misafir var, sekiz on bardak boza bekliyoruz,” dedikten sonra, ertesi akşam kapı duvar **sessizliğe bürünüp**, soğukta zili çalan Mevlut’a kapı bile açmayan alçaklara öfkeleniyordu. (KBT: 257)
/ Nervirao se i kada bi se Fatma i Fevzija posvađale dok bi gledale

televiziju i kada bi prvo počele vikati, a zatim plakati. Ljutio bi se i na pokvarenjake koji bi se, nakon što su rekli: “Sutra imamo goste, očekujemo osamnaest čaša boze”, sljedeću večer ušutjeli ostavljajući ga da na hladnoći uporno zvoni ne otvorivši vrata. (ČMMG: 304)

- (51) Mevlut ilk ziyaretinden neredeyse bir yıl sonra, Efendi Hazretleri'nin öğrencilere eski yazıyı ve hat sanatını öğretmek için özel dersler verdiği evinin aynı zamanda ona hayran küçük bir müminler kalabalığının toplandığı bir dergâh olduğunu anladı. Bunu bu kadar geç öğrenmesinin nedeni, dergâha – apartman dairesine – gidip gelenlerin sırseverliği ve **sessizliği** kadar, kendisinin de bu konuları öğrenmek istemeyişiydi. (KBT: 291) / Mevlud je gotovo godinu dana nakon prve posjete shvatio da je kuća šejh-efendije u kojoj je on svojim učenicima davao privatne časove kaligrafije istovremeno i tekija gdje se skupljala mala skupina vjernika, šejhovich sljedbenika. Razlog zbog kojeg je to tako kasno shvatio ležao je koliko u tajnovitosti i šutljivosti posjetilaca toliko i u tome što on sâm o tim stvarima nije želio ništa znati. (ČMMG: 346)
- (52) Ferhat konuyu öğretmenin ve işin sınırsız imkânlarını hissettirmenin zevki kadar iktidarını göstermenin gururuyla Mevlut'a bir bakış atardı. **Hiçbir şey söylemeden** esrarengiz bir havayla giderse kapıda bıraktıkları arkadaki Mevlut'a dönerlerdi. (KBT: 360) / Ferhat bi Mevludu uputio pogled koliko pun zadovoljstva što ga poučava i daje mu naslutiti beskrajne mogućnosti posla toliko i pun gordosti jer može demonstrirati svoju moć. Ako bi ostao tajnovit i **ne bi ništa rekao**, oni koje bi ostavio na vratima okretali su se Mevludu. (ČMMG: 428)

U primjerima (50), (51) i (52) pragmatička vrijednost šutnje jeste sakrivanje i tajnovitost likova. U primjeru (50) šutnjom se upućuje na sakrivanje likova koji su prethodno naručili bozu od uličnoga prodavača boze. U primjeru (51) šutnjom se ukazuje na tajnovitost likova koji su dolazili u kuću Šejh-efendije, gdje je i Mevlud nerijetko svraćao. U primjeru (52) Ferhatova šutnja označava njegovu tajnovitost u vezi s poslom u koji se on jako dobro razumije i u okviru kojega poznaje određene tajne koje se mogu spoznati samo iskustvom u navedenome poslu.

U primjeru (50) u originalnome tekstu šutnja tajnovitosti izražava se frazemom *sessizliğe bürünmek*, koji se povezuje s konceptom šutnje i

koji je značenjski blizak bosanskome glagolu *šutjeti* / *ušutjeti* (<https://sozluk.gov.tr/>: posjet: 9. 12. 2020). Stoga se u prijevodu i koristi glagol *ušutjeti*. Primjećuje se da se najveće razlike u originalnome tekstu i prijevodu na bosanski jezik uočavaju u okviru različitih tipova šutnje koji se u originalnome tekstu na turskome jeziku iskazuju frazemima [v. (1), (16), (21), (36), (37), (40), (49) i (50)]. Takve razlike ukazuju na činjenicu da se u prijevodu primjenjuje pristup u okviru kojega se komunikacijski kontekst povezuje s kognitivnim mehanizmima prijenosa informacija. U takvim mehanizmima prijenosa informacija spoznaja i način razmišljanja pojedinaca usko su povezani s emocionalnim i kulturološkim karakteristikama zajednice u kojoj egzistiraju. Uzimajući u obzir činjenicu da kultura i kulturno naslijeđe utječu na spoznaju i način razmišljanja u međuljudskoj komunikaciji, frazemi mogu izazvati različite refleksije u različitim kulturama i jezicima (v. Baumann 2013: 7–8; Bukovčan 2016: 144–145). Stoga se najveće razlike i uočavaju u prijevodu konverzacijskih situacija u kojima se različiti tipovi šutnje izražavaju frazeološkim izrazima.

U primjeru (51) i u originalnome tekstu i u prijevodu šutnja tajnovitosti iskazuje se leksemom *sessizlik* (*šutljivost*, *šutnja*). U primjeru (52) u originalnome tekstu šutnja tajnovitosti označava se konverbom na *-mAdAn*, koji se dodaje na korijen glagola *söylemek* (*govoriti*; *reći*), dok se u prijevodu na bosanski jezik ovaj tip šutnje ispoljava odričnim oblikom glagola *reći*.

Šutnja inteligentnosti i mudrosti

U određenim kontekstualnim situacijama šutnja se može definirati kao simbol inteligentnosti i mudrosti. Stoga se takav tip šutnje može nazvati šutnjom inteligentnosti i mudrosti.

(53) Fatma daha akıllı, vakur ve **sessizdi**. (KBT: 342) / Fatma je bila inteligentnija, ozbiljnija i šutljivija. (ČMMG: 406)

U primjeru (53) šutnjom se označava inteligentnost i mudrost. Šutljivost Mevludove starije kćeri Fatme definira se kao njena inteligentnost i mudrost. I u originalnome tekstu i u prijevodu na bosanski jezik šutnja

intelligentnosti i mudrosti izražava se leksemom *sessiz* (*šutljiv*). Kada se govori o navedenom tipu šutnje, treba spomenuti činjenicu da su jako rijetke konverzacijske situacije u kojima se uočavaju takvi i slični tipovi šutnje. Znatno se češće realiziraju konverzacijske situacije u kojima se bilježe tipovi šutnje koji nastaju kao rezultat određenih negativnih ili pak neizvjesnih i nekonvencionalnih situacija i iskustava.

Običajna šutnja

U određenim situacijama šutnja se realizira kao rezultat navika i običaja. Stoga se takva šutnja može nazvati običajnom šutnjom (v. Bulić 2018: 162).

- (54) **Hiçbir şey konuşmadan** televizyona baktılar. Mevlut bu kendi halinde kadına herkesin haksızlık ettiğini düşündü. (KBT: 384) / **U tişini** su gledali televiziju. Pomislio je kako su se svi ogriješili o tu povučenu i mirnu ženu. (ČMMG: 458)
- (55) Samiha'nın yalanına inanıp inanmadığını anlayamadı. Bir süre **sustular** ve kalabalıklaşan muhallebicinin uğultusunu dinleyerek yemeklerini yediler. (KBT: 426) / Nije bio siguran je li Samiha povjerovala u tu laž. Jedno vrijeme **su šutjeli** i jeli slušajući žagor u prepunom restoranu. (ČMMG: 509)
- (56) Televizyondaki haberlere bakarak (Cumhurbaşkanı bayram namazını İstanbul'da, Süleymaniye'de kılmıştı) **hiç konuşmadan** yemeklerini yiyorlardı. (KBT: 458) / Jeli su u tişini gledajući vijesti na televiziji (Predsjednik države klanjao je bajram-namaz u Istanbulu, u Sulejmaniji). (ČMMG: 550)

U primjerima (54), (55) i (56) uočava se da je šutnja prouzrokovana navikama i običajima. U romanu *Kafamda Bir Tuhaflik* običajna šutnja realizira se za vrijeme jela i za vrijeme gledanja televizije. U primjeru (54) običajna šutnja realizira se za vrijeme gledanja televizije, dok se u primjeru (55) šutnja nazire za vrijeme jela. U primjeru (56) običajna šutnja realizira se za vrijeme jela i gledanja televizije. U primjerima (54) i (56) u originalnome tekstu običajna šutnja iskazuje se konverbovom na *-mAdAn*, koji se dodaje na korijen glagola *konusmak* (*pričati* /

ispričati; govoriti / izgovoriti), dok se u prijevodu upotrebljava sintagma *u tišini*. U primjeru (55) i u originalnome tekstu i u prijevodu običajna šutnja izražava se potvrdnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*).

Šutnja nerazumne osobe

Šutnja nerazumne osobe jeste šutnja kojom se u određenim kontekstualnim situacijama odstupa od konvencionalnih komunikativnih pravila i postulata, a takva su odstupanja od uobičajenih postulata konverzacije prouzrokovana stanjem u kojem se govornik nalazi (v. Bulić 2018: 167).

(57) Mevlut içeri girince Samiha'nın babasının koluna girip onu kapiya yürüttüğünü gördü. Son yıllarda iyice bunayan kayınpederi **fazla konuşuyor**, iki kadeh rakıdan sonra uslu bir çocuk gibi kızlarının yanında sessizce oturuyordu. Mevlut onun köyden otobüse binip İstanbul'a nasıl gelebildiğine şaşıyordu. (KBT: 462) / Kada je ušao unutra, Mevlud je vidio kako Samiha, držeći ga ispod ruke, odvodi oca prema vratima. Njegov punac koji je posljednjih godina prilično posenilio **nije mnogo pričao** a nakon dvije čašice rakije sjedio bi uz svoje kćerke poput poslušnog djeteta. Mevlud se čudio kako je bio u stanju sjesti u autobus i sa sela doći u Istanbul. (ČMMG: 555)

U primjeru (57) može se primijetiti da Abdurahmanova konverzacija odstupa od uobičajenih postulata konverzacije. Isto tako, primjećuje se kako je odstupanje od uobičajenih postulata konverzacije prouzrokovano senilnošću, zbog čega se takva šutnja može nazvati šutnjom nerazumne osobe. Uočava se da se i u originalnome tekstu i u prijevodu na bosanski jezik šutnja nerazumne osobe izražava odričnim oblikom glagola *konusmak* (*pričati / ispričati; govoriti / izgovoriti*).

Zaključak

U radu je analizirana pragmatička vrijednost različitih tipova šutnje koji su evidentirani u tekstu romana *Kafamda Bir Tuhaflık* autora Orhana Pamuka. Pored toga, kontrastivnom su se analizom uspoređivali različiti tipovi šutnje zabilježeni u originalnome tekstu romana

s tipovima šutnje koji su predstavljeni u prijevodu na bosanski jezik. Analiza konkretnih kontekstualnih primjera ukazala je na činjenicu da šutnja predstavlja komunikativni resurs kojim se prenosi određeno značenje u realiziranim konverzacijama. U tekstu romana *Kafamda Bir Tuhaflik* zabilježeni su različiti tipovi šutnje kojima se prenose različita značenja u različitim kontekstualnim situacijama, a to su šutnja nesna- laženja [v. od (1) do (10)], *dugotrajna i neprijatna šutnja* [v. (11), (12) i (13)], *šutnja poraza* [v. (14)], *šutnja protesta* [v. od (15) do (20)], *šutnja u nesreći* [v. (21), (22), (23) i (24)], *šutnja unutaršnjeg previranja* [v. (25), (26) i (27)], *šutnja provjeravanja* [v. (28)], *šutnja o tabu temama* [v. od (29) do (35)], *šutnja odobravanja* [v. (36), (37) i (38)], *šutnja suzdrža- vanja* [v. (39), (40), (41) i (42)], *šutnja neznanja* [v. (43)], *zahtijevana šutnja* [v. (44)], *šutnja prihvatanja krivice* [v. (45)], *šutnja o posvjedoče- nome* [v. (46)], *šutnja položaja* [v. (47), (48) i (49)], *šutnja tajnovitosti* [v. (50), (51) i (52)], *šutnja inteligentnosti i mudrosti* [v. (53)], *običajna šutnja* [v. (54), (55) i (56)] i *šutnja nerazumne osobe* [v. (57)]. *Šutnja provjeravanja* [v. (28)], *šutnja prihvatanja krivice* [v. (45)], *šutnja tajno- vitosti* [v. (50), (51) i (52)] i *šutnja inteligentnosti i mudrosti* [v. (53)] jesu tipovi šutnje koji se realiziraju u konverzacijskim situacijama koje nisu opimjerene u romanu *Ponornica*. Zapravo, to su tipovi šutnje koji nisu analizirani u studiji koja je korištena kao model na kojem se zasnivala naša analiza u teorijskome i metodološkome smislu. U analizi se mo- glo uočiti da se najčešće javljaju različiti tipovi šutnje koji nastaju kao rezultat određenih negativnih ili pak neizvjesnih i nekonvencionalnih situacija i iskustava. Mnogo su rjeđe konverzacijske situacije u kojima se uočavaju tipovi šutnje koji nastaju kao rezultat pozitivnih ili konven- cionalnih situacija i iskustava.

U analizi se moglo vidjeti da se i u originalnome tekstu romana i u prijevodu na bosanski jezik različiti tipovi šutnje najčešće iskazuju po- tvrdnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*) [v. (7), (9), (14), (28), (38), (42), (44), (46), (48) i (55)], odnosno odričnim obli- kom glagola *konusmak* (*pričati / ispričati; govoriti / izgovoriti*) [v. (6), (11), (12), (18), (29), (32) i (57)] i *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*) [v. (8), (15), (17), (26), (45) i (47)]. Zapravo, analiza je pokazala da se

najveće sličnosti između originalnoga teksta i prijevoda bilježe u okviru različitih tipova šutnje koji se izražavaju potvrdnim oblikom glagola *susmak* (*šutjeti / ušutjeti; zašutjeti*) [v. (7), (9), (14), (28), (38), (42), (44), (46), (48) i (55)], odnosno odričnim oblikom glagola *konusmak* (*pričati / ispričati; govoriti / izgovoriti*) [v. (6), (11), (12), (18), (29), (32) i (57)] i *cevap vermek* (*odgovarati / odgovoriti*) [v. (8), (15), (17), (26), (45) i (47)]. S druge strane, u analizi se moglo primijetiti da se najveće razlike u originalnome tekstu i prijevodu na bosanski jezik evidentiraju u okviru različitih tipova šutnje koji se u originalnome tekstu na turskome jeziku iskazuju frazemima [v. (1), (16), (21), (36), (37), (40), (49) i (50)]. Na temelju navedenoga može se zaključiti da je u prijevodu zastupljen multidisciplinarni pristup u kojem se komunikacijski kontekst povezuje s kognitivnim mehanizmima prijenosa informacija. Frazeološki izrazi mogu izazvati različite refleksije u različitim kulturama i jezicima, prvenstveno zato što emocionalne i kulturološke osobitosti zajednice u kojoj ljudi egzistiraju utječu na njihovu percepciju, spoznaju i način njihovoga razmišljanja. Stoga je i zabilježena najveća distinkcija prilikom prijevoda konverzacijskih situacija u kojima se različiti tipovi šutnje iskazuju frazemima.

Rezultati dobijeni u ovoj analizi trebali bi dati doprinos boljem spoznavanju i razumijevanju različitih tipova šutnje u različitim konverzacijskim situacijama. Pored toga, rezultati dobijeni u analizi mogu poslužiti kao dobar temelj i dobro polazište za daljnja istraživanja u vezi s različitim tipovima šutnje. Prije svega, mogu poslužiti kao dobar temelj i dobro polazište za istraživanje frazema koji se povezuju s konceptom šutnje u turskome i bosanskom jeziku.

Izvori

- ČMMG – Pamuk, Orhan (2015): *Čudne misli u mojoj glavi* (s turskoga prevele Sabina Bakšić i Alena Čatović), Buybook, Sarajevo.
- KBT – Pamuk, Orhan (2014): *Kafamda Bir Tuhaflık*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Literatura

- Aksoy, Ömer Asım (1989): *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1–2*, Beşinci Baskı, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Bakšić, Sabina (2012): *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
- Bakšić, Sabina; Bulić, Halid (2019): *Pragmatika*, Bookline, Sarajevo.
- Baumann, Klaus-Dieter (2013): “The interdisciplinary concept of translational intertextuality, illustrated on the basis of LSP text networks”, *Synaps* 29, 7–17.
- Brown, Penelope; Levinson, Stephen C. (1987): *Politeness: Some universals in language usage*, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bukovčan, Dragica (2016): “Stručnojezična frazeologija i metaforika u međujezičnom i međukulturalnom kontrastiranju”, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/1, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 143–162.
- Bulić, Halid (2018): *Pragmatički aspekti romana Ponornica Skendera Kulenovića*, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla.
- Čaušević, Ekrem (1996): *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Čaušević, Ekrem (2018): *Ustroj, sintaksa i semantika infinitivnih glagolskih oblika u turskom jeziku: turski i hrvatski jezik u usporedbi i kontrastiranju*, Ibis grafika, Zagreb.
- Đinđić, Marija (2014): *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Đinđić, Slavoljub; Teodosijević, Mirjana; Tanasković, Darko (1997): *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2013): *Stilistika dramskog diskursa*, 2. izdanje, University Press, Sarajevo.
- Kovačević, Barbara (2012): *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stević, Slobodan (1997): *Analiza konverzacije*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Internetska stranica

- Türk Dil Kurumu Sözlükleri* – Rječnici Turskoga jezikoslovnog društva, <https://sozluk.gov.tr/>.

Pragmatic roles of different types of silence in Orhan Pamuk's novel *Kafamda bir tuhaflik*

Abstract: In certain conversational settings, silence does not only represent the absence of speech, but it is used as a means of communication conveying different meanings. The objective of this paper is to analyze the pragmatic role of silence in Orhan Pamuk's novel *Kafamda Bir Tuhaflık*. Examples of silence are registered in the original text of the novel *Kafamda Bir Tuhaflık* and contrastive analysis was used to compare them with the types of silence presented in the translations to Bosnian language. This was used to try to establish whether certain types of silence have an identical pragmatic value in Turkish and Bosnian language. The analysis compares syntactic structures expressing different types of silence in the original text of the novel and its translations to Bosnian language. Turkish language is the initial language of the analysis. Therefore, syntactic structures expressing different examples of silence in the original text of the novel are compared to the translational equivalents in Bosnian language. The analysis of specific contextual examples shows that the success of interpersonal communication depends to a great extent on accurate knowledge and understanding of different types of silence. The results obtained from the analysis contribute to better knowledge and understanding of different types of silence in different conversational settings and they can serve as a good basis and a good starting point for further research regarding different types of silence.

Key words: silence, pragmatic role, syntactic structures, Turkish language, Bosnian language

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 28-1
DOI: 10.33669/KJ2021-32-03
primljeno / received: 29. 9. 2021.
prihvaćeno / accepted: 20. 11. 2021.

Izvorni naučni rad

Nerma Zaimović

Univerzitet Gedik u Istanbulu
Cumhuriyet, İlkbahar Sk. No:1, 34876
Kartal/Istanbul
nerma.zaimovic@gedik.edu.tr

O rukopisu *Kitab-i bosnevi* iz *Zbirke bosanske alhamijado književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima*

Sažetak: Pjesma *Kitab-i bosnevi* samo je jedna od nekolicine koja predstavlja svojevrsnu kompilaciju moralističkih alhamijado pjesama sakupljenih u jednu *Zbirku bosanske alhamijado književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima*. Cilj je kroz ortografsku i fonetsko-fonološku analizu rukopisa *Kitab-i bosnevi*, za koji se pretpostavlja da potječe iz XIX stoljeća, utvrditi ortografske osobenosti i pokušati prikazati kako je autor pisao riječi domaćeg porijekla, a kako je bilježio riječi orijentalnog porijekla, odnosno posuđenice koje su preuzete iz arapskog i perzijskog jezika. Detaljnom ortografskom analizom riječi domaćeg i orijentalnog porijekla koje se nalaze u pjesmi *Kitab-i bosnevi*, a koja je ustvari bečka verzija djela teksta *Sehvetul-vusul*, autora Omera Hazima Hume, dobili smo jedan precizniji uvid u karakteristike pisanja alhamijado književnosti. Riječi orijentalnog porijekla bilježile su se tako što se poštovao njihov način pisanja u odnosu na jezik izvornik. U određenim primjerima došlo je do odstupanja, gdje je autor ponudio sasvim jedan drugačiji način bilježenja određenih glasova. Na osnovu fonetsko-fonološke analize pjesme *Kitab-i bosnevi* utvrđeno je da su određeni glasovi u potpunosti prilagođeni fonetskom sistemu bosanskog jezika.

Ključne riječi: alhamijado, *Kitab-i bosnevi*, XIX stoljeće, fonetsko-fonološka analiza

Uvod

Arapsko pismo kao pismo arapskog jezika, odnosno arebica, prošla je kroz određene faze adaptacije prema potrebama glasovnog sistema jezika koji su ga preuzimali, odnosno koristili u pisanoj formi prilikom iščitavanja različitih rukopisa i dokumenata. Prva upotreba arapskog pisma u Bosni odnosi se na tekstove koji su bili napisani na osman-skom turskom jeziku, administrativnog karaktera, kao što su sidžili, vakufname, razni defteri, administrativne odluke, rješenja, poreske te matične knjige (Huković 1986: 18), namijenjeni za potrebe komunikacije sa domaćim stanovništvom. Međutim, arapsko pismo kroz svoje postojanje na tlu naše zemlje prošlo je kroz nekoliko perioda prilagođavanja bosanskom jeziku. U jednom od najranijih perioda pokušaja prilagođavanja jezika dešavalo se da su riječi na našem jeziku napisane po onim pravilima koja su se odnosila na pravila i upotrebu arapskog pisma u turskom jeziku (Bačićanin 2016: 57). Međutim, vremenom je iščezla nejednakost u (ne)pravilima koji je svaki autor iznalazio ponao-sob, te se u jednom periodu počela javljati usklađenost u pisanju određenih glasova u jeziku tog perioda. O prilagođavanju arapskog pisma bosanskom jeziku, kao i o tome da je nemoguće koristiti jedno takvo pismo u našem jeziku a da se ne prilagodi glasovnom sistemu, u svojim radovima pisao je istaknuti filolog i arabist Teufik Muftić (Bačićanin 2016: 58).

O rukopisu *Kitab-i bosnevi*

Rukopis *Kitab-i bosnevi* za koji se pretpostavlja da potječe iz XIX stoljeća samo je jedan od mnogobrojnih koji predstavlja svojevrsnu kompilaciju moralističkih alhamijado pjesama sakupljenih u *Zbirku bosanske alhamijado književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima*. Zbirka se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Beču pod registarskim brojem 1681. Na zadnjoj stranici ove zbirke nalazi se i godina 1901. koja je vjerovatno i godina završetka zbirke koja sadrži mnoštvo pjesama, vjerskih uputa, dova. Iz rukopisa koji je napisan na njemačkom jeziku da se zaključiti da je prepisivač ove zbirke Ibrahim Šehović, dok se zbirka nalazi u vlasništvu Abdullaha Abdovića. Nažalost, o autoru, odnosno prepisivaču

zbirke nismo našli nikakve podatke. Na zadnjoj stranici zbirke od stotinjak stranica nalazi se datum 22. 5. 78. Moralistička pjesma *Kitab-i bosnevi* je ustvari bečka verzija dijela teksta *Sehletul-vusul* koji je napisao Omer Hazim Humo. Bečka verzija se od originalne verzije razlikuje po drugačijem bilježenju određenih glasova, kao i zbog redoslijeda riječi u rečenici kod pojedinih primjera. Pismo je rika, lijep, krupniji rukopis. Na marginama se rjeđe nalaze bilješke u vezi sa tekstom djela. Papir je žućkast, listovi rukopisa nisu oštećeni.

Grafijska struktura pjesme *Kitab-i bosnevi*

Pjesma *Kitab-i bosnevi* samo je jedna od nekolicine alhamijado pjesama koje se nalaze u medžmui pod nazivom *Zbirka bosanske alhamijado književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima*. Ova pjesma predstavlja svojevrsnu kompilaciju moralističkih pjesama koje se svrstavaju u alhamijado književnost i nalazi se od 50. do 66. str. medžmue koja je napisana arapskim pismom. U ovom radu dužni smo spomenuti jedan veoma interesantan detalj koji se odnosi na način bilježenja stranica, odnosno dodavanja nekih riječi ili rečenica u tekst. Pjesma *Kitab-i bosnevi* se nalazi u medžmui od 50. do 66. str., ali na stranicama pjesme od samog početka do kraja u gornjem lijevom uglu može se primijetiti da su na stranicama naknadno upisivani brojevi tih istih stranica običnom olovkom. Original ovog rukopisa je čitljiv, na nekim stranicama naknadno su se dodavale zaboravljene rečenice od strane autora ili prepisivača, dok se na nekim stranicama mogu uočiti naknadno dodavane riječi hemijskom olovkom ili pak tintom, a na nekim stranicama i običnom olovkom. U transkripciji pjesme, u fusnotama, naznačeni su oni dijelovi koji su se naknadno dodavali. Naknadno dodavanje posebno se odnosi na posljednju stranicu pjesme gdje su se dodavali salavati, odnosno dove.

Prilikom rada na transkripciji pjesme *Kitab-i bosnevi* uvidjeli smo da je sam rukopis koji je napisan arapskim pismom bez dijakritičkih znakova (tački, crtica), što znači da suglasnici, kao i dugi vokali i diftonzi (primarni grafijski znaci) imaju svoju oznaku, dok to nije slučaj sa

kratkim vokalima. Samo na nekoliko mjesta se dešavalo da zbog nečitko napisanih grafema imamo poteškoće prilikom iščitavanja određenih grafema, a samim time i riječi. Na nekoliko mjesta mogli smo uočiti i sekundarne grafijske znake kojima su bilježeni kratki vokali, vjerovatno radi lakše čitljivosti nejasnih mjesta u pjesmi. Glasovi, odnosno konsonanti koji su zastupljeni i u arapskom i u našem jeziku su: *b* – ب, *t* – ت, *dž* – ج, *d* – د, *r* – ر, *z* – ز, *s* – س, *š* – ش, *f* – ف, *k* – ك, *l* – ل, *m* – م, *n* – ن, *h* – ه, *j* – ي.

Za one konsonante koji ne postoje u našem jeziku, a koji se nalaze u rukopisu *Kitab-i bosnevi*, bili smo prinuđeni naći odgovarajuće glasove u našem jeziku prilikom transkripcije. Također, dužni smo spomenuti i to da u bosanskom jeziku postoje određeni glasovi kao sto su *c*, *č*, *ć*, *đ*, *lj*, *nj*, *p*, *ž*, za koje ne postoji ekvivalenti u arapskom pismu, koje smo također bili dužni prilagoditi glasovnom sistemu bosanskog jezika.

U nastavku je prikazano arapsko pismo prilagođeno fonetskom sistemu bosanskog jezika.

آ A, a	د D, d	غ G, g	ل L, l	او O, o	ت T, t
ب B, b	ج Dž, dž	ح H, h	ل Lj, lj	پ P, p	ا U, u
ج C, c	ج Đ, đ	ا I, i	م M, m	ر R, r	و V, v
چ Č, č	ه E, e	ي J, j	ن N, n	س S, s	ز Z, z
ک/چ Ć, ć	ف F, f	ق K, k, Ć, ć	ن Nj, nj	ش Š, š	ژ Ž, ž

U pjesmi *Kitab-i bosnevi* grafijska oznaka za *c* je sa dvije tačkice (چ), dok se *ć* označava sa kvačicom na dolje ili tri tačke (چ), te sa (ك) u određenim primjerima, a *č* je sa kvačicom okrenutom na gore ili tri tačke (چ) ili (ق). Pored gore navedenih grafema, koje ne zauzimaju mjesto u arapskom pismu, tu su i *dž*, odnosno *đ*, a za oba glasa koristi se ista grafijska oznaka (ج). U našem jeziku slovo *lj* označava se sa (ل) u arapskom pismu, a *nj* koje također ne postoji u arapskom pismu ima grafijsku oznaku kao *n*, samo sa tačkicama (ن). U pjesmi na nekim mjestima glas *nj* se obilježava i sa dvije tačkice, umjesto sa tri. Glas *p* koji ne postoji u arapskom pismu u pjesmi *Kitab-i bosnevi* preuzet je iz perzijskog jezika i označava se kao (پ). Isti slučaj je i sa slovom *ž* koje ima oznaku (ژ).

Pored određenih konsonanata na koje smo posebno obratili pažnju, tu su i određeni vokali koje također trebamo spomenuti u ovom radu. Vokal *a* se piše onako kako se označava njegova duga varijanta u arapskom jeziku, sa *elif* (ا), (إ). Vokal *i* se označava kao dugi vokal *i* u arapskom pismu (ى), dok se vokal *o* i vokal *u* označavaju isto (و).

Ortografske osobenosti u pjesmi *Kitab-i bosnevi*

U ovom se radu namjeravamo bazirati na ortografske osobenosti i pokušati prikazati kako je autor pisao riječi domaćeg porijekla, a kako je bilježio riječi orijentalnog porijekla, odnosno posuđenice koje su preuzete iz arapskog i perzijskog jezika. Pošto o autoru, nažalost, nismo uspjeli naći nikakve podatke, u ovom radu ne možemo tačno precizirati u kojem periodu je djelo nastalo, odnosno koliko je autor odstupao od pravopisa toga vremena. Pravopis klasičnog osmansko-turskog jezika je bio standardiziran na temelju arapskog pisma, te je u 16. stoljeću poprimio klišeiziranu formu i takav se koristio sve do 19. stoljeća (Korkmaz 1995: 483). Ovakav pravopis nije mogao odslikavati promjene, posebno glasovne, koje su se tokom vremena događale u turskom jeziku, gdje vidimo značajne razlike između književnog i narodnog jezika (Filan 2000: 2).

Pisanje riječi domaćeg porijekla

U bosanskom jeziku postoji pet različitih vokala, a arapsko pismo sadrži samo tri sekundarna grafijska znaka koja je potrebno razlikovati da bi se izbjegle poteškoće i nejasnoće prilikom iščitavanja. Baš iz tog razloga, autori su morali naći način kako bilježiti svaki od tih vokala kako bi čitatelju prenijeli jasnu poruku.

Kod bilježenja riječi domaćeg porijekla, osim nekoliko izuzetaka na koje smo naišli u pjesmi, možemo zaključiti da se nisu koristili sekundarni znaci arapske grafije za označavanje kratkih vokala, dok su kod nekolicine riječi orijentalnog porijekla u pjesmi *Kitab-i bosnevi* korišteni i primarni i sekundarni grafijski znakovi u bilježenju riječi. Autor ovog rukopisa, odnosno pjesme *Kitab-i bosnevi* je prilikom bilježenja

riječi domaćeg porijekla za obilježavanje kratkog vokala *o* koristio (و) i dammu (ّ) samo na nekoliko mjesta koje smo posebno istakli u radu. Međutim, prema onome što se navodi u knjizi *Sehletul-vusul*, sva rješenja oko bilježenja vokala i prilagođavanja jeziku nisu ni Humin doprinos,¹ već su preuzeta ranije, i to iz turskog jezika, gdje se dammom (ّ) označava kratki vokal *o* (Drkić – Kalajdzija 2010: 83). Kod riječi domaćeg porijekla može se uočiti veoma jednostavan način bilježenja ovog vokala i to uz pomoć oznake (و). Neki od primjera² su: 25a/2: *lijepe* (24, (بلييهه/16: *dedovine* (27, (اده دووينه/5: *umiješ* (28, (او ميهه ش/9: *uvesti* (31, (غرييهه/14: *grijehe* (اووه ستي/14).

Primjeri na koje smo naišli kod bilježenja riječi domaćeg porijekla u kojima je vidljiva upotreba sekundarnih znakova arapske grafije kod bilježenja kratkih vokala su:

24b/12: *Na magruru ne bivaj* (28, (بنا مَعْرُؤُ نَبِوَأَي/3: *Iman će ti i bereket biti veći* (28, (ایمان چتی ابرکت بتی وه کی/4: *Tedžvid Kur'an virlo ti je najpreći* (تجوید قرآن ورلوتئه نابیز کی). Također, bitno je istaći da su na ovim mjestima na kojima su korišteni sekundarni znakovi za označavanje kratkih vokala riječi dosta nečitko napisane uprkos pokušaju autora da olakša njihovo iščitavanje.

U bilježenju dugih vokala kod riječi domaćeg porijekla zabilježen je samo jedan oblik i to znakom *elif* (ا) za bilježenje dugog vokala *a*, dok je u bilježenju dugog vokala *u*, kao i vokala *o* vidljiva kombinacija *elif* i *vav* (او) ako riječ počinje sa nekim od ova dva vokala. U sredini riječi, kao i na kraju, vokal *u* i vokal *o* se bilježe samo slovom kojim se inače bilježi konsonant *v* (و). Za bilježenje dugog vokala *i* korišten je znak za bilježenje konsonanta *j* (ی), te nerijetko i znak (ي). Neki od primjera iz pjesme *Kitab-i bosnevi* su: 24a/1: *dobar poso* (25, (دوبار پوسو/17: *nikoga* (او پاقلو/2: *u paklu* (ا پوموزي/31: *pomozi* (بنيقو غا/13).

Autor ove pjesme bilježi grafem *lj* (ل) tačkom s desne strane: 26a/10: *ljepota* (پوتا ليهه), kao i oblikom koji se koristio samo za bilježenje grafe-
ma *l*, s oznakom (اوستاولای/17: *ostavljaj* (ل).

¹ O Omeru Humi i njegovom radu vidjeti: Šabanović 1973; Drkić – Kalajdzija 2010.

² Za svaki primjer koji je naveden u analizi na početku se navodi broj lista i reda u tekstu *Kitab-i bosnevi*.

pokazuju da je u datom slučaju riječ o mlađem tekstu, jer je u tekstu očit princip obilježavanja palatalnosti koji je preuzet iz drugih bosanskih pisama tog vremena.

Kod bilježenja grafema *nj* možemo vidjeti da se ipak poštovala ustaljenost jednog od pravila koja su se koristila kako bi se razlikovala dva grafema, tj. *n* (ن) i *nj* (24 : (ب/6: *klanjaj* (27 (ا/18: *klanjamo* (ث (امو قلا).

Prilikom pokušaja prilagođavanja arapskog pisma bosanskom jeziku, pored možda i najuobičajenih poteškoća na koje smo nailazili prilikom iščitavanja određenih riječi u kojima su se nalazili grafemi *n*, *nj* i *lj*, bez obzira na to da li su se ovi grafemi nalazili na početku ili u sredini riječi, isto tako, s pravom možemo da kažemo da smo imali određenih poteškoća i prilikom iščitavanja grafema koji su bilježeni istom oznakom. Riječ je o grafemima *ć*, *č*, *đ*, *dž*.

Kao što smo i prikazali u tabeli ranije, ovi grafemi su se bilježili isto. Tako su grafemi *ć* i *č* imali oznaku (چ) i u nekim primjerima (ك), a *đ* i *dž* oznaku (ج).

Neki od primjera su: 24a/4: *počimaj* (24 (ا/2: *učinit* (اوجينيت), 24b/19: *čuvaj* (25 (ا/11: *faćaj* (24 (ا/21: *biće* (24 (ب/4: *daće* (25 (ب/5: *hoće* (28 (ب/3: *veći* (27 (ا/7: *sačuvati* (26 (ا/6: *osladiiva* (28 (ا/11: *iđe* (27 (ا/8: *vraćati* (26 (اوسلاجيوا). U pjesmi nismo naišli na upotrebu grafema *dž* kod riječi domaćeg porijekla, međutim u poglavlju u kojem su obuhvaćene riječi orijentalnog porijekla naišli smo na mnogo primjera o kojima će biti govora u tom dijelu rada. Tu ćemo prikazati bilježenja grafema *dž* koji ne čini nikakvu razliku u odnosu na grafem *đ*.

U vezi sa pisanjem grafema *t* naišli smo na nekoliko odstupanja koja ćemo spomenuti u narednim primjerima. Glas *t* u većini slučajeva bilježio se oznakom (24 : (ا/5: *pamet* (24 (ب/19: *takva* (27 (ا/8: *dati* (30 (ا/19: *biti* (بتي), dok je kod riječi arapskog porijekla prevladavala upotreba znaka (ط).

Za autora ovoga rukopisa možemo reći da je vjerovatno neko sa područja Bosne zbog dobrog poznavanja bosanskoga jezika što se moglo

vidjeti i kod bilježenja riječi domaćeg porijekla, gdje je autor pažljivo i precizno bilježio grafeme. Jedan od tih grafema koji se bilježio veoma precizno je svakako i grafem *z* (ز). Kod bilježenja riječi domaćeg porijekla glas *z* (ز) se bilježio na korektan način: 24a/3: *jezikom* (يزيقوم), 26b/14: *znadeš* (28, زناده ش), b/16: *zaboga* (29, زابوغا), b/13: *zatvoriti* (31, زاتوریتی), a/4: *znah* (28, زناه), dok je kod bilježenja riječi stranog, odnosno orijentalnog porijekla došlo do odstupanja, gdje nerijetko možemo vidjeti različita bilježenja, vjerovatno zbog nedovoljnog poznavanja orijentalnih jezika.

Ono što je veoma bitno naglasiti kod pisanja riječi domaćeg porijekla je i to da je autor u pjesmi *Kitab-i bosnevi* proklitike i enklitike bilježio sastavljeno sa toničnim riječima, ali prilikom transkripcije odlučili smo da tekst prilagodimo modernim normativnim rješenjima, kao u sljedećim primjerima: 24a/6: *ti viruj – tivjeruj* (25, تیویروی), b/6: *nemoj se – nemojse* (25, نمویسه), b/6: *ni s kim – niskim* (25, نیسقیم), b/10: *ti devletu – tidevletu* (26, غریهسه), a/8: *grijev se – grijevse* (26, گریهسه).

U pjesmi nailazimo na primjer kao što je 24a/4: *paš* (پاش) koji se, kao što smo i vidjeli, bilježi perzijskim grafemom *p* (پ). Danas, u savremenom bosanskom jeziku, *paš* se bilježi i izgovara kao *baš* (باش).

U alhamijado književnojezičkom izrazu, a kako to pokazuje i prisustvo jezičkih osobina ovog teksta, zabilježene su specifične osobine grafij-skog bilježenja određenih glasova koje joj daju jedan poseban status književnojezičke koine u okviru predstandardnog bosanskog idioma (Drkić – Kalajdzija 2010: 159). Književnojezička koine predstavlja predstandardni idiom (Kalajdzija 2019: 74), koji ustvari predstavlja svaki oblik književnojezičkog stvaralaštva prije pojave standardnog jezika. Predstandardni idiom u svojoj strukturi posjeduje određene elemente koji ga karakteriziraju i čine prepoznatljivim (Kalajdzija 2019: 199). O tome da alhamijado književnost posjeduje sve predispozicije na osnovu kojih se može označiti posebnim predstandardnim idiomom posebno navodi Kalajdzija (2019: 203–204). U ovom dijelu rada navest ćemo primjere koji upućuju na ikavizam, i to u kratkim slogovima: 30a/18: *srića* (24, سريچا), a/11, 12, 26b/13...: *nima* (24, نیما). Kod primjera kao što je *nima* uočljiva je promjena fonema u morfemu, takozvani hiperikavizam.

Kod bilježenja određenih riječi vidljivo je prisustvo jotovanja u primjerima progresivnog jotovanog *d*: 27a/18: *iđemo* (24 ايجه مو), b/8: *iđi* (ايجى), te na dva mjesta 27a/15, 27b/6: *iđe* (ايجه), dok je na mjestu 27b/9 bilježeno *ide* (ايده).

Iz teksta izdvajamo i sljedeće primjere:

Bilježenje glasa *č* (چ) u primjerima u kojima bi trebao stajati glas *t* (ت): 25a/11: *faćaj* (فاچاى), odnosno *k* (27 b/1: *pać* (پاچ).

Umjesto grafijom *s* (س) bilježilo se sa *z* (25 a/17: *zem* (زم).

Bilježenje riječi orijentalnog porijekla

Na području Balkana, nešto više od 500 godina, vladalo je Osmansko Carstvo čije se prisustvo, upravo zbog svoje dugogodišnje rasprostranjenosti, odrazilo u prvom redu na kulturu, običaje, a potom i na jezik. Svaki dolazak nove vlasti, bez obzira o kojem području i o kojem narodu se radilo, uvijek je sa sobom donosio novitete koji su se miješali sa onim postojećim. Lokalno stanovništvo je prihvatilo nove običaje, kulturu, kao i nove riječi s kojima su se susretali i koje su vremenom postale sastavni dio jezika i života starosjedilaca. Najveći dio arapskih riječi u bosanski jezik prešao je preko perzijskog i turskog, koji su na izgovor tih riječi ostavili utjecaj svoga fonetskog sistema gdje se nerijetko dešavalo da se njihov izgovor u bosanskom jeziku nije poklapao s onim u arapskom, nego pak sa onim koji je zastupljen u jezicima kao sto su perzijski i turski (Drkić – Kalajdzija 2010: 93). Te riječi koje su bile prihvaćene u našem jeziku prošle su kroz određenu fonetsku adaptaciju dodavanjem određenih sufiksa i nastavile su se koristiti i danas.

Autori koji su rođeni na području koje je bilo pod utjecajem osmanske vladavine u svojim djelima koristili su riječi orijentalnog porijekla, međutim prilikom njihovog pisanja arapskim pismom, autori su imali dosta poteškoća sa pisanjem nekih grafema kojih nema ili nisu mnogo zastupljeni u riječima domaćeg porijekla. U ovom radu bit će govora o tome kako su se bilježile riječi, odnosno pojedini grafemi u riječima orijentalnog porijekla, te koji su to grafemi koji su naši autori najčešće bilježili drugačije u odnosu na njihovo pisanje u izvornom jeziku.

U transliteraciji ovog rukopisa, ako se uzmu i drugi rukopisi tog perioda, mogu se uočiti primjeri koji imaju nešto drugačiji izgovor u bosanskom jeziku u odnosu na izvorni arapski jezik. Jedan od tih izgovora koji se razlikuje od onoga u izvornom jeziku je glas *z*. Naime, ovaj glas se u arapskom jeziku izgovara sa *z* (ز), ali u turskom i bosanskom jeziku izgovara se kao *z*, što se može vidjeti u primjerima: *heze* (24, b/7: هزا), *ramazan* (25, b/16: راماضان), *hazer* (29, a/1: حاضر), *azab* (عذاب).

U vezi sa pisanjem grafema *t* (ط) naišli smo na nekoliko odstupanja koje ćemo spomenuti u narednim primjerima. Glas *t* u većini slučajeva bilježio se oznakom (ط), međutim u nekim primjerima došlo je do odstupanja, vjerovatno iz razloga što je autoru bilo strano pisanje ove riječi, s obzirom na to da nije izvorna bosanska riječ. Prilikom iščitavanja pjesme *Kitab-i bosnevi* uvidjeli smo da prilikom pisanja riječi koje imaju veze sa korijenom riječi *Turk* (*Türk*), koja se odnosi na čovjeka vjernika – muslimana, dolazi do odstupanja, odnosno miješanja grafijskih znakova (ط i ت), pa tako na nekim mjestima imamo bilježenje oznakom (ط), a na nekim mjestima (ت): *turčin* (25, b/13: تورکین), *turke* (26, a/3: تورکه), *turčin* (28, a/3: تورکین), *turčin* (29, a/7: طرکین), *tučin* (30, b/4: طورجی), *turci* (30, b/10: تورچین), *turci* (31, a/16: تурсقوم).

U ovom radu veoma je bitno naglasiti da je autor ove pjesme riječi orijentalnog porijekla bilježio poštujući njihov način pisanja u jezicima iz kojih vode porijeklo. U trenutku kada taj način bilježenja riječi nije odgovarao fonetskim karakteristikama bosanskog jezika, prednost bi se dala fonetskom sistemu našeg jezika i to samo na kraju riječi i u naglašenim slogovima.

Slijede neka od odstupanja koja su zabilježena u pjesmi *Kitab-i bosnevi* u odnosu na jezik izvornik.

Umjesto (خ) bilježilo se (ح): *hodža* (28, a/11: حوجا). Ovdje vidimo da je riječ na dva mjesta napisana drugačije u odnosu na jezik izvornik. Riječ *hodža* dolazi od perzijske riječi *ḥ āce* (خواجه), pa bi u ovom primjeru umjesto (ح) trebalo bilježiti (خ), te umjesto *elif* (ا) samo (ا): *huje* (25, a/3: هوجا).

(حونه) je isto tako grafijski drugačije bilježena riječ, iz razloga što se riječ *huy* u perzijskom jeziku obilježava kao (خوی).

Na nekoliko mjesta umjesto (ح), stoji (خ). Riječ *hazer* 30a/2 bilježila se (خظر), a u jeziku izvorniku stoji *hazır* (حاضر). Ovdje možemo vidjeti da su se na nekoliko mjesta grafemi bilježili drugačije. Kod primjera 31b/7: *rahat* (راحت), drugačije je bilježen glas (ح). U jeziku izvorniku ova riječ se bilježila (راحت). U jednom primjeru vidi se (ه), umjesto (ح): (29a/12: *hesab* (حساب)). Umjesto (ح) (حساب) u pjesmi se koristilo (ه), što je drugačije u odnosu na jezik izvornik.

Vrlo rijetko, umjesto (ض) korišten je grafem (24 b/1: *farz* (فرظ)). U ovom primjeru možemo vidjeti da se radi o zamjeni grafema.

Kod riječi 25b/16: *hazer* (حاضر) umjesto (ض) zabilježeno je (ظ), dok je u jeziku izvorniku (حاضر).

U nekim primjerima umjesto (ظ) imamo grafem (25 : (زا/7: *zalim* (زالم)) u rječniku se bilježi kao (ظالم). Potom u tekstu na mjestu 27b/12 bilježen je *zalum* (زالوم), a u jeziku izvorniku se bilježi kao (ظالوم).

Kod mnogih primjera uočljivo je grafijsko bilježene dugog vokala *a* elifom (ا) tamo gdje nije potrebno:

24b/6: *namaza* 28, ((نامازا/19: *namazu* (نامازو)). Ovdje možemo vidjeti da je autor, vjerovatno oslanjajući se na maternji jezik, upotrebljavao *elif* za bilježenje dugog vokala *a* na svim mjestima kod riječi *namaz* (نماز).

25b/9: *ragbet* (راغبیت). Riječ *ragbet* (راغبیت) u jeziku izvorniku se bilježi bez *elif* (ا), pa i za ovaj primjer možemo reći da mu je razlog vjerovatno autorovo nedovoljno poznavanje arapskog jezika ili pak slučajna brzo-pletost koji su doveli do drugačijeg grafijskog bilježenja grafema orijentalnog porijekla. Još jedan od razloga drugačijeg bilježenja je eventualno i taj što se radi o fonetskom načinu pisanja riječi koja se ustabilila u bosanskom jeziku (راغبیت).

U tekstu na stranici 26b/11 stoji: *gajet* (غایت), a u jeziku izvorniku se bilježi *gajet* (غایت).

Riječ *vakt* koja se bilježi u tekstu na stranici 27a/12: *vaktom* (واقتم), u jeziku izvorniku bilježila se bez *elif* (ا), tj. (وقتوم).

27b/2, 3, 5, 7: *bî-namaz* (بیناماز). U rukopisu se na nekoliko mjesta spominje riječ *namaz* čiji je grafijski oblik u većini slučajeva identičan kao i onaj u jeziku izvorniku, međutim, u primjeru koji je spomenut na četiri mjesta u ovom rukopisu ova riječ je zabilježena drugačije. Ova riječ u jeziku izvorniku se bilježila kao *bî-namaz* (بینماز). U primjeru koji se navodi u 27b/11 možemo vidjeti da je ista riječ bilježena na drugi način u odnosu na onaj spomenuti (بنامز).

27b/8: *kasab* (قصب). Izvorno grafijsko bilježenje ove riječi orijentalnog porijekla je (قصاب).

27b/10: *zarar* (زارار). U arapskom jeziku riječ *zarar* se grafijski bilježi na ovaj način (ضرر).

30a/17: *saraj* (سارای). U ovom primjeru možemo vidjeti da je riječ *saraj*, koja je inače riječ perzijskog porijekla (*seray*), u pjesmi *Kitab-i bosnevi* napisana drugačije u odnosu na jezik izvornik (سرای).

27b/8: *dušmanin* 30, 71/a13; (دوشمانین) b/17: *dušman* (دوشمانین). Riječ *dušman* koja je iz perzijskog jezika prešla u turski, a potom i u bosanski jezik i koja se danas, također, svakodnevno koristi u našem jeziku, grafijski se bilježi ovako (دوشمن).

30b/2: *rahat* (راحات). Kao što se može i primijetiti, grafijsko bilježenje i ove riječi je drugačije u odnosu na jezik izvornik jer je glas *elif* (ا) napisan tamo gdje se u jeziku izvorniku kod pisanja ove riječi ne bilježi. Također, identičan slučaj je kod primjera 30b/9: *hasta* (حاستا). Ova riječ u jeziku izvorniku se piše (خسته).

29a/8: *salavate* (صلاوة). Još jedna riječ orijentalnog porijekla koja se zbog svog religijskog karaktera koristi u bosanskom jeziku, kao i u jezicima orijentalnog porijekla. U arapskom jeziku ova riječ grafijski se bilježi u jednini (صلوات).

U rukopisu *Kitab-i bosnevi* riječ *sakat* sa nastavkom *-om* u tekstu na 30a/13 se bilježila kao (ساقاتوم), a u jeziku izvorniku bilježenje riječi

sakat je bez nastavka (سقط). Kod riječi 27b/9: *mahali* (ماحالی) vidimo odstupanje u odnosu na jezik izvornik (محال).

24b/7: *ramazan* (رامازان). Ovdje je, također, uočljivo drugačije bilježenje ove riječi u odnosu na jezik izvornik. Do drugačijeg bilježenja je došlo po svemu sudeći iz jednog razloga, a to je da autor ovog djela nije baš najbolje poznao grafiju riječi orijentalnog porijekla, što je donekle i prihvatljivo, jer je bio stranac. Grafijsko bilježenje riječi *ramazan* u jeziku izvorniku je (رمضان).

Kod primjera 28a/5: *šejtan* (شیطن) vidimo da je izostavljen *elif* (ا) u pisanju. Grafijsko bilježenje ove riječi u jeziku izvorniku je sa *elif* (شیتان). Dugi vokal *i* (ي) napisan je tamo gdje, prema jeziku izvorniku, ne bi trebalo.

26b/6: *džahila* (جاهيلا). Ova riječ izvedena je od arapske riječi, a prema turskom pravopisu *cehl-cehalet*, pa od toga i *džahil* (جاهل) što u prevodu znači *neznalica*. Ovdje vidimo da je autor, vjerovatno oslanjajući se na pravopis koji se koristio u to vrijeme, prilikom bilježenja riječi orijentalnog porijekla u bosanskom jeziku koristio dugi vokal *i* (ي), što je naravno u odnosu na bilježenje u jeziku izvorniku znatno drugačije.

U nekolicini primjera vidimo grafijsko bilježenje dugog vokala *u* (و) tamo gdje u jeziku izvorniku nije zabilježeno:

25b/18: *zulum* (زولوم). U ovom primjeru možemo vidjeti da je grafijsko bilježenje riječi *zulum*, prema bilježenju iste riječi u jeziku izvorniku, drugačije u odnosu na primjer u tekstu. U jeziku izvorniku se bilježi (ظلم).

30a/13: *dunjaluk* 31/a03; (دونالوقو): *dunjaluku*. U bosanskom jeziku ova riječ je svakodnevno prisutna, a u naš jezik došla je posredstvom osmanskog, odnosno turskog jezika. Iako je arapskog porijekla, trebamo napomenuti da je ova riječ u turskom jeziku često korištena sa raznim glagolima. Ova riječ se u jeziku izvorniku bilježila kao (دنيا).

U primjerima 31b/9: *vedud* (ودد) i 31b/13: *kuddus* (قدس) moguće je da je riječ o previdu ili o autorskoj nedosljednosti u pisanju. Prilikom grafijskog bilježenja prvog primjera izostavljena je oznaka kojom se bilježi

glas *u* (و) (ودود). Kod drugog primjera da se primijetiti da je prilikom grafijskog bilježenja izostavljen dugi vokal *u* (و) (قدو س).

31b/16: *mudžib* (مجيّب). Kod grafijskog bilježenja riječi *mudžib* imamo odstupanje na dva mjesta u odnosu na jezik izvornik (موجب). U odnosu na jezik izvornik, nije bilježen dugi vokal *u* koji se obilježava sa (و), ali je umjesto toga bilježen dugi vokal *i* (ي), koji opet nije zabilježen u izvornom obliku ove riječi. *Mudžib* se u jeziku izvorniku grafijski bilježio kao (موجب).

U nekim primjerima izostavljeno je grafijsko bilježenje glasa *ayn* (ع) ili je u pisanju zamijenjeno nekim drugim glasom.

29a/9: *ibadet* (ايبادت). Riječ *ibadet* u jeziku izvorniku grafijski se bilježila sa *ayn* (عبادت).

Grafijsko bilježenje glasa (ه) opisujemo u sljedećim primjerima:

26b/10: *ahiretom* (آخرتوم), od arapske riječi *ahiret* (آخرت). U ovom primjeru ako zanemarimo nastavak *-om* koji se koristi u bosanskom jeziku, možemo primijetiti da samu riječ *ahiret* autor piše bilježeći grafem (ه).

25b/4: *nimete* (نعمته). Grafijska oznaka riječi *nimete* koja je, inače, arapskog porijekla, a koja se koristi i u turskom, kao i u bosanskom jeziku je (نعمت).

25b/10: *devletu* (ده ولتو). Grafijsko bilježenje ove riječi prema jeziku izvorniku bilo bi bez grafijske oznake (ه).

26b/11: *zebanije* (زه بانيه). Ova riječ, arapskog porijekla, u rječniku se bilježi kao (زباني).

29b/8: *meleć* (مه له ك). Grafijsko bilježenje ove riječi prema jeziku izvorniku je (ملك), a kod primjera 31b/14: *rešid* (ره شيد) navodi se (ر شيد).

U jednom primjeru umjesto (ص) zabilježeno je (ض).

Rijedak primjer u kojem se bilježilo (ق) umjesto (ك).

Na specifičan način bilježene su i riječi u sljedećim primjerima:

25b/1: *Rizullah* (الله رداء). U ovom primjeru da se primjetiti da je autor grafeme bilježio drugačije u odnosu na jezik izvornik (رضى الله).

28b/1: *fani* (فان) je još jedna riječ orijentalnog porijekla koja se preko turskog jezika koristila u bosanskom jeziku, a u jeziku izvorniku se piše (فانى).

28b/7: *belaja* (به لایا). Grafijsko bilježenje riječi *belaj* koja dolazi od arapske riječi *bela* je (بلاء).

30a/10: *šerbe* (شربه). U turskom jeziku riječ *šerbet* (شربت) preuzeta je iz arapskog jezika i to od riječi *šurb*, dok se u bosanskom jeziku koristi kao riječ orijentalnog porijekla u kojem vidimo da dolazi do ispadanja glasa *t* (ت).

31a/10: *rezak* (رزاق). Kod grafijskog bilježenja ove riječi nedostaje znak koji označava *šedde* iznad glasa (ز).

27b/14, 28a/10: *šeriat* (شرعت). Grafijsko bilježenje riječi *šeriat* u arapskom jeziku, iz kojeg je preko turskog, odnosno osmanskog jezika došla i zadržala se u bosanskom jeziku jest (شریعت).

24a/21, 31a/2: *ebedi* (أبدی). U ovom primjeru, ako uporedimo jezik izvornik, možemo vidjeti da je autor, iako je koristio sekundarne znakove za bilježenje vokala, što nije bilo slučaj ranije, napravio odstupanja tako što je bilježio vokal *i* kratkim znakom, umjesto znakom koji označava dugi vokal (أبدی), što možemo da vidimo u primjeru na 31a/3.

Riječ *sabır* u turskom jeziku, koja je preuzeta iz arapskog jezika *sabr* (صبر), u ovom rukopisu zabilježena je kao 30b/10: *saburim* (سابوریم), ali kao što smo mogli i primijetiti, grafijski je bilježena drugačije u odnosu na jezik izvornik.

31a/8: *belaj* (بلای). Riječ *bela* (بلاء) koja je iz arapskog jezika preko turskog, odnosno osmanskog jezika došla u bosanski jezik, ima značenje “belaj, nedaća, nevolja, muka, tegoba, patnja, bol”.

Kod riječi 30a/15, 31b/14: *đunah* (31 احوناح/5: *đunahe* trebamo spomenuti da je ova riječ u perzijskom jeziku grafijski bilježena kao *gunâh* (گناه), u turskom *günah*, a u arapskom jeziku *cunâh*.

U primjeru 24a/12: *đovde* (جووده), u riječi koja se u turskom jeziku bilježi kao *gövde* vidimo da je ovdje bilježen glas (ج).

U riječi 30a/8: *mehtef* (مه خته ف) umjesto (ك) bilježilo se (خ), te umjesto (ب) pisalo se (ف), što je u odnosu na arapski jezik poprilično odstupanje. U arapskom jeziku ova riječ se grafijski bilježi (مکتب).

Afrikata *ć* se u primjerima 31a/18: *ćar* (31 اچار); 16: *ćaru* (چارو) i 31b/1: *ćarom* (چاروم), ne bilježi s (ك), kao što se može i vidjeti u jeziku izvorniku.

Transkripcija teksta *Heze Kitab-i bosnevi*³

Bismillahi-r-rahmani-r-rahim

(24a)

(1) Dobar poso ti počimaj bismilom,

(2) Kolaj će ga Bog učinit istinom.

(3) Vazda uči ti jezikom hamd Bogu,

(4) Salavat će grijehe oprat paš dobro.

(5) U pamet se ti obur,

(6) Dunjaluka ne miluj. Jedan Allaha ti viruj,

(7) Više nikog se ti ne boj!

(8) Sve stvorio i sve stvara kadar Allaha

(9) Ti vjeruj! Jedan Allah bez postanka,

(10) Bez nestanka.

(11) Nima majke ni ortaka, ti viruj!

(12) Nima *đovde* ni sureta ni mjesta.

(13) Ni prilike ni nalika, sva što znade Bogu ništa ne treba,

(14) Sve bi sifati kemal su mu, ti viruj!

(15) Prav je Kur'an, od Allaha ti viruj,

(16) Pejgamberu i insanu poslan je, ti viruj

(17) Muhammed je Hak Pejgamber svakomu:⁴

(18) Melaiću, insanu i džinu. Što je u dinu Allah kazo je, vjeruj!

³ Transkripcija rukopisa *Kitab-bosnevi* je prilagođena modernim normativnim rješenjima u smislu dodavanja tački, zareza, razdvajanja klitika od tonične riječi itd.

⁴ Dopisano naknadno *Ibrahim*

(19) Iz Kur'ana Pejgamber, sve viruj.

(20) Ko viruje naš Pejgamber što veli,

(21) U džennetu biće vazda ebedi.

(24b)

(1) Odmah nama farz je svakom robu zinat

(2) Naučiti ilmihal.

(3) Ko po ilmihal radi, od taga je Allah razi

(4) Na dva svijeta daće mu selameta Allah.

(5) Ilm uči i slušaj, ti brezposlan ne hodaj!

(6) Pet namaza sve klanjaj!

(7) Posti vazda ramazan.

(8) Ćabbi iđi, zećat daj,

(9) Od insa biž u kraj!

(10) Po ćosanju ne sentaj!

(11) Od hajra ne ostaj!

(12) I malo se ne varaj, na magruru ne bivaj!⁵

(13) I u lov se ne vucaj,

(14) Te za psima ne pristaj!

(15) S pjancijama ne hodaj,

(16) Dedovine ne prodaj!

(17) Farz što ti je ne ostavlaj,

(18) Od harama ti se čuvaj!

(19) Ćibr čine takva čuvaj!

(25a)

(1) Selameta duši gledaj,

(2) Lijepe čudi sve ti primaj!

(3) Ružne huje ne uzimaj,

(4) Šućur čini kad je kolaj!

(5) Sabur čini kad je belaj,

(6) Pahluk nefsu dobro podaj!

⁵ Dopisano naknadno *na*, kao i znakovi koji se koriste prilikom pisanja kratkih vokala u arapskom pismu.

- (7) Zalim nefsu dizgin ne daj,
- (8) Amel čini, sunnet gledaj!
- (9) Gaflet digni ter pogledaj,
- (10) Za din islam dušu podaj!
- (11) Bez hesaba Džennet faćaj!
- (12) Ko je šehida i gazija, u Džennet će bez⁶ hesaba!
- (13) Sevab hoćeš tijelo mući,
- (14) Džefa nikom ti ne čini!
- (15) Hakkom na hak ti ne čini,
- (16) Hajr što je ono čini!
- (17) Zem nikoga ti ne čini,
- (18) Sve kada tamam čini!

(25 b)

- (1) Rizullah taleb čini,
- (2) Sve hvalu Bogu čini!
- (3) Osim Boga nima dosta,
- (4) Stvara sve nimete.
- (5) Što Bog hoće sve će biti,
- (6) Ah, nemoj se ni s kim biti!
- (7) Ured ćemu Allah dati,
- (8) I tebi će sevab biti.
- (9) Ragbet čini šeriatom bićeš,
- (10) Sve jeziku ti devletu svašto pitaj.
- (11) U dealima pravo će ti kazivati,
- (12) Od halala blago teći, sevabıma.
- (13) Lasno ti je turčin biti,
- (14) Ko Bog veli robovati.
- (15) Ilmihalom kazakala tebi je robovati,
- (16) Hazr turke ne vraćati.
- (17) Ilmihalom ne vraćati,
- (18) Nemoj nikom zulum mislit.

---

⁶ Dopisano *bez*.

(26a)

(1) Od Boga ti ne tra⁷ži ćerameta,

(2) Već ti traži ibadeta.

(3) Dobar turčin hoćeš biti,

(4) Vala srce očistiti.

(5) Bogu širka ne činiti,

(6) Srcu jezik ugoditi.

(7) Grijeha se pokajati,

(8) Na grijeh se ne vraćati.

(9) Dragom Bogu robovati,

(10) Robovati je ljepota.

(11) Ne poslušat grijehota,

(12) Odveć vrlo sramota.⁸

(13) Što nijjetiš sve Bog zna,

(14) Na pomuki sve nijjaz.

(15) Sve znat vala od Boga,

(16) Zaboravit drugoga.

(17) Šućur čini daima,

(18) Iza muke last ima.

(19) Ovi svijet sad će proć,

(26b)

(1) Po dušu će meleć doć,

(2) La ilahe illallah.

(3) Ako hoćeš ti u Džennet, sevab radi,

(4) Grijeh ne radi.

(5) Od grijeha i ćufra (?) biće

(6) U džahila sastanu se sama.

(7) Grijeh rade um gube,

(8) Umom se Džennet tiče.

---

⁷ U tekstu je naknadno dopisano *tra-*.

⁸ Radi lakše čitljivosti čitav red je ponovo napisan rukom.

- (9) Svojoj duši,
- (10) Ne brinu se za ahiretom.
- (11) Gajet čega kinet zebanije,
- (12) Čuvaj dušu svoju i svoj amel.
- (13) A dunjaluk neka ga, boljeg ništa i nima,
- (14) Da li znadeš šta ima?
- (15) Zborijo bi da ima,
- (16) Srcu voma opere turkovanje otare.
- (17) La ilahe illallah Muhammedun resulullah, sve uči
- (18) Svoga nefsa poturči.

(27a)

- (1) Ti nikoga ne muči, uzmi Kur'an pa uči.
- (2) Belli tedžvid farza ti uči, ti krivo ne uči!
- (3) Elif harf pravo uči,
- (4) Jedan drugom ne priliči.
- (5) I što umiješ vazda uči,
- (6) Šejtana ćeš otjerati.
- (7) Allah će te sačuvati,
- (8) I sevabe će ti dati.
- (9) I ko Boga viruje,
- (10) Pejgamber ga miluje.
- (11) Neka ide na namaz, u Kur'anu zapovijed,
- (12) Svakom robu turčinu vaktom na namaz.
- (13) U Džennetu mjesto mu je
- (14) U Džennetu mjesto mu je ko god čisto uzhoda.
- (15) Na komu je tursko ime neka ide na namaz,
- (16) Ako namaz sve uzklanja naš ko da radi sve sevabim
- (17) Hajde braćo da
- (18) Iđemo džematom da klanjamo.

(27b)

- (1) Turkovanje da činimo, od grijeha pać budemo!
- (2) Ono ti je bî-namaz nefsa i šejtana ne slušaj.

- (3) Što ti veli ne klanjaj, u pako će bî-namaz,
  - (4) Hodi, ago, ti klanjaj i nauči ilmihal!
  - (5) Ter ne budi bî-namaz,
  - (6) Ko ne ide u džamiju, već bježi u avliju,
  - (7) Čok mel-un je bî-namaz,
  - (8) U kasab seljanin, to je dušmanin golem.
  - (9) Ko ne ide na namaz, u mahali ne klanjač,
  - (10) Od toga je čo zarar.
  - (11) Hijanet je bî-namaz, kada ezan zauči,
  - (12) Koji neće na namaz, čok zalum je bî-namaz.
  - (13) Virovanje pravo drži,
  - (14) I šeriat dobro traži!
  - (15) Allah nama zapovijedi,
  - (16) Hem Pejgamber ismerledi.
  - (17) Da bijaše išta ljepše,
  - (18) Pejgamber bi haber dao.
-
- (28a)
  - (1) Baš evlija ono ti je ko šeriat,
  - (2) Dobro pazi, sve ćitabom Allah kazo.
  - (3) Ko je turčin, šubhe nima, od šubhe se dobro čuvaj,
  - (4) Vesvesama ne ujiši.
  - (5) Jer je šejtan velik dušman,
  - (6) Grijehe vazda oslađiva, na grijehe
  - (7) Vazda mami insane.
  - (8) Vazda uči Estagfirullah!
  - (9) Laf ne čini i ne laži,
  - (10) Jer šeriat neće laži.
  - (11) Od Kur'ana i od hodža ne biži,
  - (12) Iz mahredža harfe nauči i kaži ne fali se.
  - (13) I šuhrete ne traži
  - (14) I što znadeš, sebi dobro dokaži.

- (15) Dok si živ sevab radi
- (16) I traži, kad umreš u mezaru ne traži.
- (17) Zićrullahom srce užeži,
- (18) Drugim lijepo srce ne žeži!
- (19) Zićrullah je u namazu,
- (20) Nabuci.

(28b)

- (1) Djalo fani haseda neki,
- (2) Od azaba i straha plači.
- (3) Iman će ti i bereket biti veći,
- (4) Tedžvid Kur'an virlo ti je najpreći.
- (5) Kur'an će te u džennet uvesti.
- (6) Ti pođu ti pravo Boga moliti.
- (7) Vazda će te od belaja čuvati,
- (8) I pohiti vaktom vazda klanjati.
- (9) Namaz će te u džennet uvesti.
- (10) Radi dina učite,
- (11) Svaki sebe turčite.
- (12) Čistim srcem svako može.
- (13) Da nam Bog pomože.
- (14) Ko Pejgamber kaže, klanjaj
- (15) Od grijeha se uklanjaj,
- (16) Izrad sebe zaboga!
- (17) Jer Džehennem zla je vatra,
- (18) Pun je zmija i akrepa!

(29a)

- (1) Teško onom ko uniđe, odveć azab,
- (2) Čini čega osim umrijet, Allah ne da veće osim ostati ebedi.
- (3) Vazda šejtana lagat će ti,
- (4) Turkovanje mučno činiti.

- (5) Da u paklu voma bude, ne slušaj ga, zaboga!
- (6) Ko ne klanja, pun je grijeha, haram mu je i što jede
- (7) I što pije i što nosi, ko je turčin sevap radi
- (8) Hajr dovve i salavate.
- (9) U džamiju za ibadet,
- (10) Bog nam daje svaki devlet, smrt je istina
- (11) Gore ta je šerbet, svak će njega popit
- (12) Elbet, pa će svojom hesab vidat.
- (13) Bogu dževab ti ćeš davat,
- (14) Tevter ćitab ti ćeš učit.
- (15) Neće moći izučiti,
- (16) Već će se namučiti.
- (17) Čuvajte se, zaboga,
- (18) Od grijeha svakoga!
- (19) Da nam Bog da se njegov rahmet

(29b)

- (1) I Pejgamber lijep šefaaf!
- (2) Kad ja pođoh u džamiju,
- (3) Susrete me naš Pejgamber.
- (4) Di me srete, tu mi reče:
- (5) "Ovi svijet kano cvijet,
- (6) Ovi insan bil behar.
- (7) Puhnu ejjan, spade behar.
- (8) Svakomu će meleć doći;
- (9) I insanu i hajvanu,
- (10) I trčevići u gorici,
- (11) I ribici u vodici."
- (12) I nama će smrt doći,
- (13) U mezar se zatvoriti.
- (14) U mezaru ni pendžer, da mi Bog da kabr pendžer.
- (15) Bog mi daje kabr pendžer,
- (16) Da ja gledam po Džennetu po devletu.

(17) U Džennetu jedna bašča,

(18) U toj bašči jedno drvo,

(19) Ime mu je Tuba drvo.

(30a)

(1) Na njem ima svaka voćka,

(2) Hazur odveć vrlo slatka.

(3) Pod njim ima jedno vrelo,

(4) Ime mu je Kevser vrelo.

(5) Kod njeg sjede tri buljuka,

(6) Jedan buljuk sve džomerda.

(7) Drugi buljuk sve gazija,

(8) Treći buljuk sitne djece iz mehtefa.

(9) U ruci im po maštrafa,

(10) Kevser šerbe oni toče,

(11) Kevser šerbe poje svoje majke i babajke,

(12) La ilahe illallah, ne prodaje se dunjaluka sakatom,

(13) Već ti kupuj sve džennetske lezzete!

(14) Grijeh ti džunah ne bude

(15) Džennet Bajram kad bude.

(16) Džennet saraj lipa kuća,

(17) Ko uniđe te srića.

(18) U njem umrijet neće biti,

(19) Već će vazda ostanuti.

(30b)

(1) Pravo radite, turci,

(2) I učite da budete rahat onđe.

(3) Al još veće, vidjet Boga, devlet nima iza toga!

(4) Ko je tučin bijo ovđe, sve ljepote nađe nođe.

(5) Allah reče: “Radi hajrat,

(6) Biće tebi beli Džennat!”

(7) Ko je ašik, on se brine,

(8) Sve najviši sevab radi.

(9) Što sam fakir i hasta sam, ne velim,
(10) Turci bismo, razi bismo, saburim.

(11) Ah sevabe harove najvolim,
(12) Ja boljega dunjaluka ne tražim.

(13) U Kuranu, u ćitabu rečeno
(14) Nek je tijelo ibadetom mučeno.

(15) Mostarlija tebi kaže učeno,
(16) Na mahšeru da ne bude mučeno.

(17) Ko grijehe radi svoj je dušman,
(18) Š njim je pobro, bio šejtan.

(19) Ko se Boga ne boji,
(20) Od hajvana gori.

(31a)

(1) Ko je ćafir, od svašta je najgori,
(2) U paklu je u sindžiru ebedi.

(3) Što Allah veli, bez šubhe će u Džehennem ebed.
(4) Vako veli naš Allah: "Blago onom ko ne znah,

(5) Dobro Omer vjeruje da nam Allah sve đunahe pokloni,
(6) U Džennet se metne." Amin. Dua-i Bosnevi.

(7) Što ti pišem, o dina sve ti znaj,
(8) Na din islam, ko ti laže, Allah će mu dat belaj.

(9) Šućur Bogu na svaćemu, moj Allah
(10) Tebi šućur na nimetima, ja rezak

(11) Sala selam na sve Džennet, ja selam
(12) I na alime i na sve turke, ja gaffar

(13) Tebi moću dojše nima, ja Allah
(14) Tebi zuhr sve je munevver, ja Rabb

(15) Kad je tako nismo pišman, ja kerim
(16) Fahr turskom ćaru nusret podaj, ja vehabb

(17) Dušman mu učini, ja fehhar
(18) Sve mu svijetu ti si ćar sada.

(31b)

(1) Naš Abdulaziz Boga je metno ćarom baš,

(2) Gafele nam ti propo, (?) fettah,

(3) Muško žensko ti uputi

(4) Na to posve za kibre ukabuli, ja šućur

(5) I abdest (?), ja Rabb⁹

(6) Lazim ti je neće, ja dostom¹⁰

(7) Rahat safa tebi meni Džennetom steći,

(8) Smetat muka će ga, ja mabud¹¹

(9) Kad imamo takog dosta, ja vedud¹²

(10) Nimam brige ničije danas, ja rahman

(11) S nefsom kavga i šejtanom, ja džebbar

(12) Čuvaj lice svome dinu, ja kajjum

(13) Pomozi nam vazda vazda, ja kuddus

(14) Od meni grijehe i đunah, ja rešid

(15) U tebi je velik rahmet, ja rahim

(16) Ukabuli naše dove, ja mudžib

(32a)

(1) Tvojim farzom, ja rahmani -r-rahim

(2) Salli ve sellim ala resulina Muhammed ve ala alihi edžmein

(3) Vel-hamdu lillahi Rabbil-alemin.

(4) El-Fatiha.

(5) Sume nuzifehu biizniallahi teala.

(6) Temmet.

(7) Allahume, salli ala sejjidina Muhammedin¹³

(8) Allahume, salli ala sejjidina Muhammedin

(9) Salaten tundžina biha min džemil el-ahval

---

⁹ Sa strane rukom dopisano *Ali Dervišević*

¹⁰ Dopisano *Trako Mustafa*

¹¹ Dopisano *Adem bin Natif*

¹² Također, u rukopisu se može vidjeti da je naknadno dopisano i mjesto *Visoko Bosna*.

¹³ Naknadno dopisano

Zaključak

U radu su razmotrene ortografske karakteristike rukopisa *Kitab-i bosnevi* iz *Zbirke bosanske alhamijado književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima* za koji se pretpostavlja da potječe iz XIX stoljeća. Analizirale su se fonetsko-fonološke karakteristike, odnosno odstupanja od pravopisa kod bilježenja riječi domaćeg, a naročito orijentalnog porijekla. Jedan od glavnih razloga odstupanja od pravopisa je svakako autorovo nedovoljno poznavanje grafijskog bilježenja glasova turskog i arapskog jezika. Na nekim mjestima u tekstu utvrđen je dvojak način pisanja grafema koji imaju iste glasovne vrijednosti, što se moglo vidjeti i kroz primjere koje smo izdvojili i za koje smo ponaosob naveli ispravno bilježenje. Neki primjeri su posljedica miješanja govornog jezika i dijalekatskih osobina govora koji je bio prisutan u to vrijeme. Veoma su interesantni i primjeri koji su iz turskog, odnosno arapskog jezika prešli u bosanski jezik i koji su kao takvi, uz dodavanje određenih morfema, nastavili da se koriste. Alhamijado pismenost u Bosni je sigurno jedna od pravih vrijednosti koje bi trebalo detaljnije istražiti i očuvati njen značaj.

Literatura

- Abdović, Abdullah (1901): *Zbirka bosanske alhamijado književnosti sa pojedinim arapskim tekstovima*, prepisivač Ibrahim Šehović, Nacionalna biblioteka u Beču, registarski broj 1681, Beč.
- Bačićanin, Fuad (2016): *Preplitanje kultura na tlu Srbije u Osmansko doba – na primjeru alhamijado književnosti*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Beograd.
- Drkić, Munir; Kalajdžija, Alen (2010): *Sehletul-Vusul / Omer Hazim Humo. Grafija i leksika Sehletul-vusula*, Muzej Hercegovine, Mostar.
- Filan, Kerima (2000): "Ortografske karakteristike Ljetopisa Mula Mustafe Bašeskije", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49, Orijentalni institut, Sarajevo, 19–43.
- Huković, Muhamed (1986): *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Svjetlost, Sarajevo.

- Kalajdžija, Alen (2019): *Predstandardni idiom bosanske alhamijado literature*, Radovi 24, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Korkmaz, Zeynep (1995): “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara, 491–505.
- Šabanović, Hazim (1973): *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo.

Study about the manuscript *Kitab-i Bosnevi* from the Collection of Bosnian Alhamijado Literature with Certain Arabic Texts

Abstract: Introduction: The poem *Kitab-i bosnevi* is just one of several that represents a compilation of moralistic alhamijado poems. They are collected in one *Collection of Bosnian alhamijado literature with individual Arabic texts*. The aim is to determine orthographic features through orthographic and phonetic-phonological analysis of the manuscript *Kitab-i bosnevi*, supposed to date from the 19th century, show how the author wrote words of domestic origin and recorded terms of oriental origin taken from Arabic and Persian. Detailed orthographic analysis of words of domestic and oriental origin was emphasised in the poem *Kitab-i bosnevi*. The Viennese version of the part of *Shvetul-vusul*, by Omer Hazim Humo, offered us more precise insight into the characteristics of writing alhamijado literature. Words of oriental origin were recorded by respecting their way of writing concerning the original language. In some examples, there were deviations where the author offered a completely different way of recording certain voices. Based on the phonetic-phonological analysis of the song *Kitab-i bosnevi*, specific voices are entirely adapted to the phonetic system of the Bosnian language.

Key words: alhamijado, *Kitab-i Bosnevi*, XIX century, phonetic-phonological analysis

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 811.111'37
DOI: 10.33669/KJ2021-32-04
primljeno / received: 5. 10. 2021.
prihvaćeno / accepted: 3. 11. 2021.

Izvorni naučni rad

Džemajla Smlatić

Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću
Ulica Luke Marjanovića bb, Bihać
Bosna i Hercegovina
dzemajlaa@gmail.com

Belkisa Dolić

Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću
Ulica Luke Marjanovića bb, Bihać
Bosna i Hercegovina
belkisa_dolic@hotmail.com

Konceptualne metafore sa sastavnicama ŽIVOT i SMRT u *Kamenom spavaču* Maka Dizdara

Sažetak: Konceptualna metafora je kognitivni mehanizam često i rado upotrebljavan u svim diskursnim tipovima s tim da u književnosti pokazuje svoje maksimalne domete budući da na učinkovit i originalan način demistificira iskustvo, percepciju i mentalne sheme određenog govornika – kao pripadnika kolektiva i kao individue. U ovome radu smo analizirali primjenu konceptualne metaforizacije u *Kamenom spavaču* autora Mehmedalije Maka Dizdara s konceptima ŽIVOT i SMRT na poziciji ciljnih domena s namjerom propitivanja njezine svrhe, motiviranosti i kreativnosti. Upotrijebljene konceptualne metafore u zbirci jasan su odraz poimanja čovjekovog bitisanja u bogumilskoj duhovnoj tradiciji (izrazito negativna intoniranost ovosvjetske i poprilično pozitivna intoniranost onosvjetske zbilje), ali ispostavilo se i u univerzalnoj ljudskoj misli. Svakim novim uvidom u motivsko-tematski svijet Dizdareve poetike iznova se potvrđuje njezina formalna izuzetnost i sadržinska neiscrpnost, a ovaj put se to postiglo aparaturom kognitivne lingvistike, odnosno pronalaskom inovativnih metaforičkih izraza pri izražavanju konvencionalnoga konceptualnog metaforiziranja u *Kamenom spavaču*.

Ključne riječi: konceptualna metafora, izvorna domena, ciljna domena, bogumilstvo, univerzalnost, *Kameni spavač*

1. Uvod

Metafora je dugo vremena posmatrana kao figura kojom stilizujemo i ukrašavamo govor te je kao takva pripisivana isključivo jeziku književnosti. Takvo, tradicionalno, stajalište o metafori može se svesti na pet obilježja: metafora je vlasništvo riječi – lingvistički fenomen, bazira se na sličnosti između dva poređena entiteta, predstavlja svjesno i samovoljno korištenje riječi od strane govornika koji je jezički kompetentan za tu radnju, koristi se u umjetničke i retoričke svrhe za postizanje posebnog efekta, tako da nije neophodna u svakodnevnoj komunikaciji, a kamoli za svakodnevnu misao i rezoniranje (up. Aristotel 2005).

Ovakva promišljanja o metafori su, napokon, dovedena u pitanje osamdesetih godina prošlog stoljeća kada se prvi put objelodanila teorija konceptualne metafore u knjizi *Metaphors We Live By* Georgea Lakoffa i Marka Johnsona. Lakoff i Johnson (1980) otkrit će da su koncepti kojima se svakodnevno vodimo, kojima percipiramo, razmišljamo i rasuđujemo – uvelike metaforični. Budući da su ti koncepti dio kognicije (koristimo ih automatski i nisu uvijek očigledni), njihova refleksija se očituje jedino u jeziku. Konceptualna domena iz koje izvlačimo metaforični izraz da bismo razumjeli drugu konceptualnu domenu naziva se izvorna domena (engl. *source domain*), dok je ona koju želimo razumjeti – ciljna domena (engl. *target domain*). Prva je obično konkretna, a druga apstraktna i njihov odnos nije reverzibilan (Kövecses 2002: 4). Sistematične korespondencije među domenama Lakoff i Johnson (1980) nazivaju metaforičkim preslikavanjem (engl. *metaphorical mappings*). Oni također nude model nazivanja konceptualnih metafora: CILJNA DOMENA JE IZVORNA DOMENA, te utvrđuju da se konceptualne metafore po nekim aspektima razlikuju, pa tako imamo: strukturalne metafore (“slučajevi u kojima je jedan koncept metaforički strukturiran u uvjetima drugog”), orijentacijske metafore (ne zasnivaju se na metaforizaciji jednog koncepta u smislu drugog, već organiziraju cijeli sistem koncepata da bi predstavile drugi sistem koncepata; većinom polaze od spacijalne orijentacije, npr. gore – dolje, u – izvan, naprijed – nazad, duboko – plitko i sl., te imaju svoju opoziciju) i ontološke metafore (kao ljudi, omeđeni tijelima i drugim granicama, skloni smo da namećemo

umjetne granice na stanja, ideje i svakojake apstraktne koncepte ili da ih posmatramo kao materiju koju možemo mjeriti i kvantificirati). Iz rada ove dvojice autora iskrslalo je novih pet obilježja metafore: metafora je vlasništvo koncepata, a ne riječi, funkcija metafore je bolje razumijevanje koncepata, a ne samo stilistička svrha, često nije bazirana na sličnosti, njena upotreba je svakodnevna bez obzira na “talenat” govornika i neizbježna je za svakodnevno mišljenje i rezoniranje. Zahvaljujući tim zaključcima, završila se era tradicionalnog posmatranja metafore, a započelo je istraživanje teorije konceptualne metafore unutar kognitivne lingvistike (Kövecses 2002).

Početak 21. stoljeća teorija konceptualne metafore će samo učvrstiti svoje tlo. Naime, Lakoff (2008) je u saradnji s Jeromeom Feldmanom od 1988. godine radio na neuralnoj teoriji jezika (engl. *Neural Theory of Language* – NTL). Poznato je da se aktiviranjem određene neuronske grupe aktiviraju i druge. Hipoteza ovog istraživanja, između ostalih, bila je strukturiranje veza među domenama prilikom korištenja metaforičnih izraza. Drugim riječima, pokušalo se dokazati da li se misleći o ciljnoj domeni (konceptu ili neuronskoj grupi) aktivira izvorna domena te kako teče proces preslikavanja s domene na domenu. Podloga za ovo istraživanje je u samoj fizičnosti neuronskih procesa jer “mi mislimo mozgom. Nema drugog izbora. Misao je fizička. Ideje i koncepti koji ih proizvode su fizički ‘izračunati’ od strane moždanih struktura” (Lakoff 2008: 18). Ovime su zapravo samo potvrđene i dokazane teze iz *Metaphors We Live By*, kao što su: metafore su konceptualna preslikavanja ili mapiranja; dio su konceptualnog sistema, a ne samo jezički izrazi; postoji veliki sistem konvencionalnih metaforičkih mapiranja; taj sistem postoji fizički u mozgu, gdje se preslikavanja zaista dešavaju od domene do domene itd. (v. Lakoff 2008: 24).

Kritika na kognitivnu lingvistiku, tačnije na teoriju konceptualne metafore, tiče se činjenice da kognitivni lingvisti uveliko naglašavaju univerzalnost konceptualnih metafora i pritom zanemaruju činjenicu da strukturiranje konceptualnih metafora zavisi od našeg iskustva i percepcije te će direktno zavisiti od kulture i podneblja iz kojeg dolazimo (up. Kövecses 2005). Objе vrste činjenica potvrdile su se i u sklopu

istraživanja konceptualne metafore u bosnistici, gdje su posebno zanimljivi radovi posvećeni stihovanom korpusu, odnosno radovi koji tematiziraju konceptualnu metaforu u poeziji te time identifikuju i demistificiraju svijetle primjere iskorištavanja metaforičkog koncepta u spoznajama ljudskog duha unutar bosanskohercegovačkoga književnog stvaralaštva (npr. Hodžić 2012; 2014, Smajlović-Šabić – Nikolić 2014; Spahić – Šabić 2020a; 2020b; Dolić 2020; 2021). U tekstu koji slijedi nastavljamo u tom duhu – analizirat ćemo konceptualnu metaforizaciju života i smrti u poetskom diskursu Maka Dizdara prije svega iz kognitivnolingvističke, ali i iz književnointerpretacijske perspektive. Ova tema se već razmatrala u kontekstu poimanja datih realija kroz raznolike interpretacije i književnu teoriju, a naša analiza će dodatno potvrditi slična, “nelingvistička”, zapažanja.

2. Riječ-dvije o korpusu

Kao korpus za izradu ovog rada poslužila nam je zbirka *Kameni spavač*, kruna književnog stvaralaštva Maka Dizdara, u kojoj su se “sretno saželi i topli sjaj zavičajnog ognjišta i odsjaj univerzalnih saznanja ljudske sudbine” (Duraković 1991: 20), što je čini idealnom za prokazivanje jedinstvenosti i općenitosti konceptualnih metafora. Poznato je da su stećci i velika inspiracija i bitan motiv *Kamenog spavača*, što sugerira i samo ime zbirke. Ovdje ne mislimo samo na kulturnohistorijski spomenik već na sve ono što stećci predstavljaju za pjesnika. Dizdarevom pjesničkom viđenju bosanskohercegovačkoga srednjovjekovnog čovjeka podloga su upravo nekropole stećaka, po kojima je i nazvao neke pjesme (npr. *Radimlja, Brotnjice, Mile, Krajina...*). “On je u taj prvobitni doživljaj unio sve svoje životno, pjesničko i istraživačko iskustvo, ostvarivši jedinstven paralelizam između historijske slike, pjesničke vizije i filozofsko-estetskog pogleda na moderno doba i sudbinu čovjeka, na trajnost izvjesnih podataka ljudske sudbine” (Begić 1998: 356).

Stećke, koji nastaju u periodu od 12. do 15. stoljeća, prije svega vežemo za djelovanje Crkve bosanske, čije je učenje čest motiv ove zbirke.

Bogumilstvo¹ nastaje pod uticajem manihejstva, zoroastrizma, budizma i kršćanstva, a u osnovi učenja bio je dualizam, vjerovanje u borbu dobrog i zlog boga, svjetla i tame. Dakle, u njihovim učenjima postoje dva principa: dobro i zlo. Dobro je začetnik nevidljivog i duhovnog, a zlo vidljivog i tjelesnog. Crkva bosanska je bila uticajna u Bosni i prihvaćena od strane velikaša jer je naučavala na narodnom jeziku i time pomagala očuvati samostalnost Bosne od tuđih uticaja, a njeno učenje je bilo sličnije staroj slavenskoj vjeri nego kršćanstvu te je samim time i radije prihvaćano (up. Sarkić – Šertović 2013). Duraković (1991) u tom smislu kaže da se bogumilsko učenje u ovoj zbirci javlja kao alegorijska parabola o tragičnoj sudbini Bosne i njenih ljudi. Katnić-Bakaršić (2011) također govori o dvojakom značenju koje nose toposi kulture u *Kamenom spavaču* – jedno osnovno (predmetno) i drugo simboličko-metaforičko. “Kod Dizdara se i srednjovjekovna Bosna otkriva u svjetlu univerzalne ideje o sukobu dobra i zla, metafizike vlasti i ljudske istine” (Prohić 1998: 357).

Epitafi na stećcima su ono što je posebno inspirisalo Maka Dizdara: “Poznata je činjenica da je lapidarna pismenost bila potisnuta u stranu dug vremenski period, a zanimanje za nju pokazivali su uglavnom stručnjaci nekoliko profila, dok kod širih masa nije budila veliko zanimanje. Također je poznato i to, da je upravo ova pismenost uklesana na kamenu poslužila kao polazni motiv za stvaralaštvo *Maka Dizdara*, prije svega na njegov *Kameni spavač* i sakupljačke radove” (Sarkić – Šertović 2013: 107). S tim u vezi, Dizdar preuzima i motive sa stećaka u svoju zbirku, često kao naziv pjesama (npr. *Kolo*, *Ljeljeni*, *Sunce*, *Ruke*, *Mjesec*...)²

Pored svih pobrojanih elemenata koji čine ovu zbirku jedinstvenom posebno mjesto zauzima jezik. “*Toposi kulture* u Dizdarevoj poeziji

¹ Možda bi bilo uputnije upotrebljavati termin *dualizam* jer su oko termina *bogumilstvo* prisutne brojne rasprave i neslaganja. No, u ovom kontekstu nam se potonji čini nezaobilaznim budući da se i u Makovim bilješkama u *Kamenom spavaču* (npr. za pjesmu “Hiža u milama”) navodi: *krstjanin, krstijanin, pripadnik Crkve bosanske, bogumil*.

² U jezik *Kamenog spavača* Dizdar je pored motiva sa epitafa ugradio i motive iz bosanskih povelja, bosanskih evanđelja, manihejskih himni, natpisa, zapisa i usmenih predanja (v. Hodžić 2021).

prepoznaju se i tematski i u odabiru leksike, okupljene u semantička polja što direktno stvaraju topose srednjovjekovne Bosne”, od spomenutih toponima i motiva, do “naziva realija, zanimanja (*hiža, dijak, kaznac, mitnica...*), imena vladara i kamenih spavača (*Gorčin, Kosara, ban Stipan Drugi, Jelena Gruba...*), sakralnih elemenata što se povezuju sa here-tičkom Crkvom bosanskom i/ili bogumilstvom (*stub sunčani, sunčana počivališta, krstjanin, gost, starac...*), ustaljenih elemenata dokumenata toga doba (*i da e vidimo vsakomu komu se podoba – Zapis o časti; za-preštaju vam – Brotnjice*)” (Katnić-Bakaršić 2011: 13). Korištenjem arhaizama uspostavljena je posebna veza s ostalim motivima iz srednjeg vijeka, a time je čitanje uveliko ubjedljivije. Kalajdžija (2013) tvrdi da je *Kameni spavač* u novijem dobu uspio skrenuti pažnju na stariji jezički izraz bosanskog jezika i time podići svijest o srednjovjekovnome starobosanskom jeziku. “Jedan od elemenata preko kojega Dizdar reaffirmira ukupnost preispitivanja našeg odnosa prema prošlosti: kulturalnoj, tradicijskoj i identitarnoj, jeste i preko leksike. Zapravo, leksika je samo jedan od segmenata koji čine ukupnost slojevitosti jednoga književno-umjetničkog pogleda na svijet i povijest” (Kalajdžija 2013: 347–351). Što se arhaizama tiče, u *Kamenom spavaču* se može govoriti o dvjema osnovama iz kojih se crpe arhaični leksemi: staroslavenskoj, koja uključuje općeslavensku leksiku iz kanona i redakcija (a posebno bosanske), i starobosanskoj, koja uključuje nereligijsku leksiku “u kojoj je sublimiran jezični izraz nastao kao produkt narodnog srednjovjekovnog stvaralaštva”. Pored arhaizama, Dizdar poseže i za tvorbom novih riječi – neologizmima (*ništiti, namrijeti, opepeliti, trikleto, žilište...*), ali se tu ne zaustavlja pa, kombinirajući arhaizme i neologizme, nudi neologizirane arhaizme koje možemo nazvati “neoarhaizmima”, a takvi su: *tmica, žreci, zatok, Prazno-slovija, besćutje, istinia, tmuša, tmača, kupinje...* (Ibidem).

Ako je *Kameni spavač* poruka o historiji Bosne, onda ona nije ep-sko-patriotska, već je “baladična ispovijest o praštanju i ljubavi, dobroti i čistoti življenja” (Duraković 1991: 22). Ako ova zbirka govori o životu, onda je život traganje za smislom. Ako ova zbirka govori o smrti, onda smrt nije kraj, već saznanje “neumitnog materijalnoga skončanja bića

kao uvjeta preobrazbe u duhovnu supstancu u vječnost” (Durić 2013: 59). U svakom slučaju, mogućnosti čitanja *Kamenog spavača* – čini se – nemaju svoj konačan broj. U redovima koji slijede mi ćemo ponuditi samo jedan više: onaj iz kognitivnolingvističke perspektive, konkretnije iz perspektive teorije konceptualne metafore.

3. Konceptualna metafora u zbirci “Kameni spavač”

Turner (1987: 12) kaže da je dobra književnost moćna jer na majstorski način pobuđuje i manipulira našim kognitivnim aparatom. Pisci konstantno istražuju naše konceptualne i lingvističke strukture pa se zato neke ideje ljudskog uma mogu otkriti samo proučavanjem književnosti. U isto vrijeme, nemamo velike poteškoće pri razumijevanju književnih tekstova upravo zato što se autori također koriste onim figurativnim konceptima kojima i mi raspolažemo, sistematičnim korespondencijama između izvorne i ciljne domene te metaforičkim preslikavanjima. Konceptualne metafore o životu i smrti vrlo su česte u mnogim kulturama i postoje mnogobrojni primjeri za njih (npr. ŽIVOT JE DRAGOCJEN IMETAK U ENGLESKOM JEZIKU, v. Moritz 2015, SMRT JE UNIJA S BOGOM U ŠPANSKOM, v. Georgijev 2018). Razlog tome je vjerovatno što su u pitanju izrazito apstraktni pojmovi koje je čovjek pokušavao objasniti uz pomoć manje apstraktnih ili čak konkretnih pojmova od početka koherentne misli. Dizdarev način objašnjavanja je uronjen u bogumilsku viziju svega postojećeg.

3.1. ŽIVOT kao ciljna domena u *Kamenom spavaču*

Premda se smatra da “je navodno postojala knjiga bosanskih krstjana nazvana Tajna knjiga iz 13. stoljeća u kojoj je bila zapisana njihova filozofija, kao i religijska načela, podatke o njihovu vjerskom sustavu donijeli su katolički izvori. Ovo poglavlje sinteza je raznih izvora koje donosi Katolička crkva o vjerskim naucima bosansko-humske hereze:

1. Vjera u ‘dva Boga’: prvo je vjera u ‘većeg Boga’, savršenstvo i dobrota, a drugo je ‘manji Bog’, koji je nesavršen i zao. Ovdje se možda i najbolje vidi utjecaj neomaniheizma i perzijskoga dualizma.

2. Stvaranje duhovnoga i nevidljivog svijeta djelo je ‘dobroga Boga’. Sve zle pojave i stvari potječu od Vraga, a on je Stvaratelj i svih materijalnih stvari.
3. Ljudske su duše anđeli i stvorene su od ‘dobroga Boga’. Njih je Sotona prisilio da žive u ljudskome tijelu. Duše se mogu otkupiti isključivo krštenjem od strane Crkve bosanske (...)” (Kaučić 2020: 30).

Kao što vidimo, u duhu bogumilskog vjerovanja život je zatočeništvo u materijalnom svijetu i tijelu, poteklom od boga zla i nesavršenstva. Međutim, u pitanju je univerzalna konceptualna metaforizacija koju Lakoff i Turner (1989: 23) također tematiziraju i kažu da se za život može reći kako zarobljava dušu poput lanaca, okova ili neke druge sprave, a da je tijelo tamnica koja je zadržava. Iako je ŽIVOT JE ZATOČENIŠTVO univerzalna konceptualna metaforizacija, načini njezinoga izražavanja su jedinstveni, o čemu najbolje svjedoče primjeri iz tematizirane zbirke:

“Satvoren u tijelu zatvoren u koži” (*Prvo*)

“Zarobljen u meso zdrobljen u te kosti” (*Prvo*)

“Zatvoren u rebra zarobljen od srebra” (*Drugo*)

“Otrgnut od neba žudiš hljeba vina” (*Drugo*)

“U žilište slišćen zatvoren u krvi” (*Drugo*)

“Zatvoren u mozak zarobljen u srce” (*Četvrto*)

“Oslobodi se svijeta prezri njegov cvijet” (*Radimlja: vijenac*)

“Ti tijelo njegovo tek uze / A tijelo to bijahu za njega – / Zatvor njegov” (*Poruka*)

“U kosti svoje ulovljeni u zemlji svojoj udomljeni” (*Suočenje*)...³

Od prethodne ontološke konceptualne metaforizacije zamjetno je produktivnija strukturalna konceptualna metaforizacija ŽIVOT JE

³ Za ove primjere bi se moglo reći da za ciljnu domenu imaju fizičko, tj. ljudsko tijelo, pa bi se konceptualna metafora mogla izraziti i kao TIJELO JE ZATVOR. No, budući da tijelo percipiramo kao svojevrsnu konkretizaciju života, ipak smo izabrali ŽIVOT JE ZATOČENIŠTVO.

PUTOVANJE. U pitanju je također univerzalna konceptualna metafora, koja počiva na nesumnjivim sličnostima između iskustveno bližeg koncepta putovanja (putnik, odluka i pripreme za put, polazak, prijeđena udaljenost, prepreke na putu, uživanje na putu, saputnici, duljina puta, odredište, iduće putovanje) i iskustveno daljeg koncepta života (čovjek, začće i prenatalni razvoj, rođenje, protok života, životna iskušenja, životne radosti, porodica / prijatelji / emotivni partner(i), životni vijek, smrt, život poslije smrti) na koje se vrši preslikavanje i biva popraćeno odgovarajućim jezičkim izrazima, bilo konvencionalnim, bilo inovativnim (Dolić 2021: 23 i 24). Osim toga, kada govorimo o životu, naglašavaju Lakoff i Turner (1989), često govorimo o ispravnim i neispravnim putevima, to jest putevima dobra i zla, a smrt nas svakako vrebava kroz cijelo naše putovanje. Upravo to je i smisao svih primjera ove metafore u analiziranoj zbirci:

“Ti poznaješ uklesane i utrte pute / I niti jedan drugi / (A mali su zapravo i jalovi / Bez obzira koliko su / Za tebe / Oholog i jakog / I preteški / I / Dugi)” (*Putevi*)

“Ti ne znaš zakon raskrsnice / između svjetlila / I / Tmice” (*Putevi*)

“Ti ne znaš ništa o mojoj mapi putova” (*Putevi*)

“Hodeći kroz zemlju / Kroz noći kroz dane” (*Pravednik*)

“na putu kroz žitije sije on bugario nije / put žarka sunca gledao je i modra neba” (*Zapis na dvije vode 1.*)

“Kroz dane kroz godine kroz stoljeća hodimo za suncem / visokim kroz kamenje i šume ledenog gorja onog” (*Suočenje*)

“Tek što si pošao izgubio si se već na tom kratkom putu / traganja” (*Poruka u mramorje prispjelom*)

“Povratka više nema / I dalje ćeš tako beznažno ići / I stići od bola do bola što se za te sprema” (*Poruka u mramorje prispjelom*)

“Dobar dan dobri dane dobrom danu još uvijek dobro / Kroz kupinje crno kroz drače vremena kroz vražije kroz vrače” (*Brotnjice*)

“Krčimo kroz grče kroz sulude grane kroz dane od lane / Kroz dane od sutra Kroz ova nam jutra Sve kroz žive / rane” (*Brotnjice*)

“Na putu ovom / Sada smo prvi put zastali” (*Brotnjice*)

“Bez družbe što ostah hudo je na putu pustom” (*Nevoljni vojno*)

Čovjek, ostala bića te sve drugo u pojavnom svijetu prolazi kroz određene faze svog bivstvovanja, “koje se ponavljaju po uočljivom ili utvrđenom redu od početnog preko niza međustanja natrag do početnog” čineći jedan ciklus, dakle kružni proces koji nikad ne prestaje (HJP). Dvije konceptualne metafore u zbirci počivaju na tom načelu: 1. ŽIVOT JE KOLO (prepoznamo kolo kao motiv sa stečka, uzet za poseban stilistički element upravo zato što kolo čini jedan zatvoren oblik, tačnije krug):

“U tom kolu bola / Potonji il’ / Prvi” (*Četvrto*)

“U tom kolu bola ni potonj ni prvi / Igrište si strvi i ročište crvi” (*Peto*)

“Ruka do ruke / luka do luke / Ruka u ruci / muka u mucu” (*Kolo*)

“Koliko kola od dola do dola / Koliko bola od kola do kola / Kolo do kola od bola do bola” (*Kolo bola*)...

i 2. ŽIVOT JE SMJENA GODIŠNJIH DOBA. Motiviranost ove konceptualne metafore podložna je lahkom razumijevanju prilikom čitanja bilo kojega književnog teksta. Sasvim je prirodna ovakva koncepcija života, navode Lakoff i Turner (1989), budući da su proljeće i ljeto vrijeme buđenja i pupanja biljnog i životinjskog svijeta, dok su jesen i zima vrijeme plodonošenja te odumiranja i hibernacije. Prilikom korištenja ove metafore proljeće je obično rođenje, ljeto mladost, jesen starost ili blizina smrti, dok je zima sama smrt, odnosno kraj. Nije drugačije ni kod Dizdara:

“Ja sam samo onaj što iz svoje jeseni / Iz zatoka tvari iz te stvarne muke / U ona daleka sunčana počivališta / Pruža / Ruke” (*Radimlja: sunčani Hristos*)

“Snjegovi postaju sve dublji i crnji kao grijesi / U životu koji se bliži svom kraju / Hoćemo li još uvijek imati oči / Kada jabuka u vrtu pusti prvi bijeli cvijet?” (*Jabukov cvijet*)...

U tom zatočeništvu, na tom putovanju, u tome neprekidnom ciklusu, čovjek je u konstantnom ratu sa sobom i svime oko sebe. Život je prožet nevoljama i opasnostima, pa nimalo ne čudi kad se leksemi iz semantičkog polja borbe koriste prilikom opisivanja života, tačnije nedaća koje su njegov sastavni dio. Sljedeći primjeri ponajbolje opisuju konceptualnu metaforu ŽIVOT JE BORBA⁴ u istraživanoj zbirci:

“Jer najmanje znaš da u svome žiću / Najteža rvanja su / I ratovi pravi / U samome / Biću” (*Putovi*)

“Od te ruke dvije tvoja jedna nije / Jedna drugu ko da / Hoće da pobije?” (*Treće*)

“Sa ove mračne strane vrata nadire vjetar hudi razdire / vjetar ludi / Ostavljam sestru i brata ostavljam oca i majku između / zvijeri i ljudi” (*Radimlja: vrata*)

“Pa teško onim koji žive na kopnu teško onima na moru / Jer opa-ka zvijer raširi krila i sakri zoru / Znajući da vremena ima malo / I kuga bi i rat i glad pa žvatasmo jezike svoje od bola / I davasmo ruke svoje i davasmo vrele krv i srca gola” (*Radimlja: vijenac*)

“Kako si nježan i krhak / A treba da živiš / Treba da živiš med ljudima a riječi nemaš / Treba da živiš med vucima a zuba nemaš / A kako ćeš tek razlikovati čovjeka i vuka” (*Uspavanka*)

“Ruke su tvoje plavi dozivi zore / A njima valja da se hvataš u koštac / Da dijeliš bojeve na razmirjima / Sa zmijskim čudima u kojima živi aždahaka” (*Uspavanka*)

“Hraniću te vodicom iz kljuna laste / Da ozubatiš za kletvu na zlotvora / Da progučeš za dobrodušna namjernika” (*Uspavanka*)

⁴ I ova konceptualna metafora je univerzalna. Naprimjer, Kövecses (2005) govori o konceptualnoj metafori ŽIVOT JE RAT u mađarskom jeziku.

3.2. SMRT kao ciljna domena u Kamenom spavaču

Među svim upotrijebljenim konceptualnim metaforama u zbirci *Kameni spavač* najbrojnije su one s ciljnom domenom smrt. To nas, naravno, nimalo ne začuđuje ako uzmemo u obzir metaforičke i simboličke značajke ove zbirke – osnovni motiv su natpisi sa stećaka, nadgrobnih spomenika. U *Kamenom spavaču* smo pronašli višestruke načine konceptualizacije smrti. Lakoff i Turner (1989) ističu da metafore obitavaju najprije u misli, a potom u jeziku – postoji generalna konceptualizacija smrti u čovjekovoj misli kao odlaska, a ona se u jeziku može izreći na različite načine. U tom smislu, eufemizmi koje koristimo za smrt (npr. *preselio/la je*, *napustio/la nas je...*) nisu arbitrarni⁵ te su posve sigurno pokazatelji našega generalnog poimanja smrti kao odlaska. Pojmovi poput života i smrti toliko su sveobuhvatni da nije moguće koristiti jednu konceptualnu metaforu koja bi nam omogućila njihovo shvaćanje.

Prva kojoj ćemo ovdje ustupiti mjesto jeste SMRT JE IZBAVLJENJE. Kao što smo ranije imali priliku vidjeti, bogumili su vjerovali da je bog dobra i savršenstva začetnik svega duhovnog i nevidljivog, što uključuje i ljudsku dušu, koja je odlukom sotone prisiljena živjeti u tijelu. Činom smrti ona biva izbavljena iz toga strašnog zatočeništva. Lakoff i Turner (1989) također spominju opozitne konceptualne metafore ŽIVOT JE ZATOČENIŠTVO i SMRT JE IZBAVLJENJE u kojima je život shvaćen kao tjelesna tamnica, a smrt kao izbaavljenje iz nje. Primjeri na koje smo mi naišli u zbirci u vezi s ovom metaforom uključuju sljedeće metaforičke jezičke izraze (mahom glagolske pridjeve trpne):

“Zarobljen u meso zdrobljen u te kosti / Prostor taj do neba kako da premosti” (*Prvo*)

“Satvoren u tijelu zatvoren u koži / Sanjaš da se nebo sa tom zemljom složi” (*Drugo*)

“Zatvoren u mozak zarobljen u srce / U toj tamnoj jami vječno zoveš sunce / Sanjaš da se nebo umnoži i vrati” (*Četvrto*)

⁵ Naravno, nisu ako posmatramo konceptualizaciju jedne zajednice koja ima konsenzus oko toga kako se nešto kaže.

“Ostavi zato oca i majku ostavi brata i sestru / Oslobodi se svijeta
prezri njegov cvijet” (*Radimlja: vijenac*)

“U kosti svoje ulovljeni u zemlji ovoj udomljeni / Da upustimo se
strasno u zagrljaj sa svojim slatkim jadom” (*Suočenje*)

“Ti tijelo njegovo tek uze / A tijelo to bijahu za njega – / Zatvor
njegov / I njegove / Suze” (*Poruka*)

Jedna od učestalijih konceptualnih metafora u svakodnevnom govoru SMRT JE PUTOVANJE KA KONAČNOM ODREDIŠTU⁶ prisutna je – očekivano – i u zbirci *Kameni spavač*. Ona oslikava ne samo bogumilska nego i ostala religijska uvjerenja da je život trenutačni, a smrt trajni dom:

“Pa izreko slovo / Dižuć glavu k nebu / Pitajuć o tajni / Na putu
ka grebu” (*Pravednik*)

“Tako tijelo stade / Na putu kroz tminu / Pade...” (*Pravednik*)

“i kad obvlada ga brijeme stade u vrijeme / na tom putu pade do-
segavši tamu samo svoga greba” (*Zapis na dvije vode*)

“Jer snebi se prestrašen od jednog smrtnog brijega / Ti opet ne-
voljan stiže na drugi brijeg neumitne smrti” (*Poruka u mramorje
prispjelom*)

“Sva nasušna slova spletena od greba / Što me zaustavi u kretanju
bonom / Bol da pojača na putu / Ka onom” (*S podignutom rukom*)

“Kroz cvijetja proljetja kroz kose smrti tražim ušće u te zlatne
dveri” (*Radimlja: vrata*)

“S morom na grudima sa zorom u zjenama srljamo slanom gor-
komodrom morju” (*Suočenje*)

Na nju možemo nadovezati sljedeću konceptualnu metaforu, koja se može formulirati kao SMRT JE VJEČNO POČIVALIŠTE. Ova metafora, kako kažu Lakoff i Turner (1989), koristi se primarnijom metaforom

---

⁶ I ne samo na našem govornom području – npr. DEATH IS DEPARTURE (Lakoff – Turner 1989).

STANJA SU LOKACIJE, gdje smrt postaje vječno (u našim primjerima sunčano) počivalište:

“ne treba mu ništa / do sunčanih počivališta” (*Zapis na dvije vode*)

“Ja sam samo onaj što iz svoje jeseni / Iz zatoka tvari iz te tvar-
ne muke / U ona daleka sunčana počivališta / Pruža / Ruke”
(*Radimlja: sunčani Hristos*)

Konceptualnoj metafori SMRT JE VJEČNO POČIVALIŠTE jako je bliska metafora SMRT JE SAN. U mnogim kulturama (uključujući i bogumilsku) smrt se doživljava kao vječni san ili odmor. “Kako je smrt specifična vrsta odlaska – jednosmjernan put, put bez povratka, tako je smrt specifična vrsta sna – vječni san iz koga se nećemo probuditi” (Lakoff – Turner 1989: 19). Metaforični izrazi upotrijebljeni u *Kamenom spavaču* slikovito to dočaravaju:

“Davno sam ti legao / I dugo ti mi je ležati” (*Zapis o vremenu*)

“Ti ćeš živjeti i kad ti se oči sklope” (*Uspavanka*)

Ako smrt poimamo kao putovanje u neki drugi svijet ili dom, onda se ona može smatrati svojevrsnim prelaskom ili preseljenjem. SMRT JE PRESELJENJE zapravo je vrlo česta konceptualna metafora u svakodnevnom govoru našeg podneblja, kao posljedica religijsko-kulturnog kruga, što se napose očitalo i u *Kamenom spavaču*. Iako značenjski ekvivalentna s metaforom SMRT JE PUTOVANJE KA KONAČNOM ODREDIŠTU, njih dvije ipak nisu jezički ekvivalentne (zbog korištenja specifičnih metaforičnih izraza koji ih diferenciraju), stoga primjere navodimo zasebno:

“Zemlja je smrtnim sjemenom posijana / Ali smrt nije kraj. Jer smrti zapravo i nema / I nema kraja Smrcu je samo obasjana / Staza uspona od gnijezda do zvijezda” (*Smrt*)

“I trebalo bi već jednom preći u krug svjetlosti / Kroz neka uska vrata trebalo bi se vratiti / Iz tijela ovog golog u tijelo vječnosti” (*Radimlja: vrata*)

“Kroz cvijetja proljetja kroz kose smrti tražim ušće u te / zlatne dveri” (*Radimlja: vrata*)

“ima jedna modra rijeka – valja nama preko rijeke” (*Modra rijeka*)

“Sve dalje je vode preko mutne vode” (*Kosara*)

Dosad pobrojane metafore u ovom poglavlju mogu se smatrati potkonceptima posljednje metafore ovog tipa – SMRT JE ODLAZAK – budući da svaka od njih upućuje na neku vrstu odvajanja od života kao prostora. U zbirci se pak mogu naći i primjeri u kojima se jezički ne identifikuje posmrtno odredište niti se otkrivaju detalji oko odlaska. Takve stihove najčešće nalazimo kod pjesama koje za podlogu imaju epitafe. Naime, osoba koja nam se s epitafa obraća u stanju je neznanja o pitanju svega posmrtnog, ona se oprašta od onih koji ostaju ili ih upozorava:

“Oprostite mi / što ipak vas molju / i bratiju i družinu i gospodu / do vratiju mojih da dođu da me pohodu” (*Zapis na dvije vode*)

“Ostavi zato oca i majku ostavi brata i sestru / Oslobodi se svijeta prezri njegov cvijet” (*Radimlja: vijenac*)

“Sada u končini / Odlazim” (*Zapis o odlasku*)

“Vas koji ste čisti sad mačem će da gone sa svakoga stanka / I kao podvig hvaliće čas tvog mučnog i mučkog rastanka” (*Radimlja: vijenac*)

“Ostavljam sestru i brata ostavljam oca i majku između zvijeri i ljudi / Da sebe budem našao u svom biću na putu svom stubu sjaja” (*Radimlja: vrata*)

Putem ontoloških metafora konceptima, stanjima i emocijama dajemo oblik ili određujemo količinu. Ako nekom stanju dajemo antropomorfne osobine, onda je svakako riječ o personifikaciji. Personifikacija pokriva širok spektar metafora od kojih svaka bira specifične aspekte osobe ili načine na koji se ona percipira, a svima njima je zajedničko to da su dio ontoloških metafora i da nam omogućuju pridruživanje smisla različitim fenomenima u svijetu prema ljudskim mjerilima – mjerilima koje možemo razumjeti na temelju naših osobina, ponašanja, motivacija i karakteristika (Lakoff – Johnson 1980: 34). Kao dio konceptualne metafore personifikacija je vrlo česta u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi, a svoje mjesto je našla i u *Kamenom spavaču*. Prvi tip personifikacije

smrti prepoznaje njen smisao u pratnji čovjeka u zagrobni svijet ili u vječni život te je stoga nazivamo SMRT JE VODIČ U VJEČNI ŽIVOT:

“Žih / a smrt dozivah / Noć i dan” (*Gorčin*)

“On čeka me od vijeka / On čeka i vidim ga zacijelo / I silazim k njemu / Kroz to bijelo / lozje” (*Radimlja: loza i njene rozge*)

“On mi reče a da ga ne upitah / Ja sam ta porta i kroz nju uđi u mene jako ja u tebe” (*Radimlja: vrata*)

“I davasmo ruke svoje i davasmo vrelu krv i srca gola / Želeći smrt al smrt je od nas bježala” (*Radimlja: vijenac*)

“Zemlja je smrtnim sjemenom posijana / Ali smrt nije kraj. Jer smrti zapravo i nema / I nema kraja Smrcu je samo obasjana / Staza uspona od gnijezda do zvijezda” (*Smrt*)

Druga personifikacija smrt predstavlja kao dušmanina – SMRT JE NE-PRIJATELJ, koji neumorno radi u korist našeg kraja ili ga strpljivo čeka:

“Raširivši ruke od prsta do prsta / On pobijedi / Smrt” (*Radimlja: sunčani Hristos*)

“Smrt ga tražale al ne nađe ništa / Ne nađe ni kosti ni meso ni krvi / Osta joj samo obris znameni i prvi / Put za nešto smrt zube nije imala / Gle kako sad bezglavo skače / Plače i rida očajna / I mala” (*Radimlja: sunčani Hristos*)

“Ja sam samo onaj koji je u sjeni / Onog što mu smrt ne mogaše ništa” (*Radimlja / sunčani Hristos*)

“Stog uzmi štit i oklop izvuci mač na svoje goniče / Kroz smrt uništi smrt” (*Radimlja: vijenac*)

“Ti si nakanio da mene nema” (*Putovi*)

“Ti si nakanio da me pod svaku cijenu uništiš” (*Putovi*)

“I zato i tako smrti nikad ne poiska / Al smrt je uza nj vavijek bila / Prisutna I / Bliska” (*Zapis o vitezu*)

“I u toj noći boja velega / Tuj smrtni junak smrti ne dopade”
(*Zapis o vitezu*)⁷

U uvodnom poglavlju ovoga rada spomenuli smo i orijentacijske metafore, gdje pomoću pri(jed)ložnih izraza smještamo apstraktne koncepte u prostor. Za jednu takvu metaforu – SMRT JE DOLJE – našli smo nekoliko primjera u zbirci *Kameni spavač*:

“A na dnu smrti / boje će ubo biti bolje” (*Prepoznavanje*)

“On čeka me od vijeka / On čeka i vidim ga zacijelo / I silazim k njemu / Kroz to bijelo / lozje” (*Radimlja: loza i njene rozge*)

“na tom putu pade dosestavši tamu samo svoga greba” (*Zapis na dvije vode*)

Posljednji stih može se uzeti i kao primjer za posljednju konceptualnu metaforu koju smo izdvojili: SMRT JE TAMA. Ova metafora dio je generalnije metafore ŽIVOT JE DAN, gdje je jutro rođenje, podne mladost, sumrak starost, a noć⁸ smrt:

“Smrcu mojom umro je i moj svijet / U prazne oči / Mrak se / Pradavni / Naseli” (*Svatovska*)

3.3. Značenjski odnosi među konceptualnim metaforama o životu i smrti

Nakon što smo formulisali, oprimjerali i objasnili motiviranost konceptualnih metafora koje za ciljne domene imaju život i smrt u *Kamenom spavaču*, nameće se potreba da ih na neki način ujedini, odnosno grupišemo, s obzirom na značenjske odnose koji među njima postoje. Naime, leksemi “život” i “smrt” na paradigmatškoj i sintagmatškoj osi bosanskoga jezika uglavnom⁹ stoje u odnosu antonimije (nasuprot života je smrt i obratno),¹⁰ neposredno i posredno. Pod ovim

⁷ Posljednje dvije konceptualne metafore se mogu podvesti pod konceptualno metaforiziranje SMRT JE OSOBA, odnosno DEATH IS A PERSON u Lakoff i Turner (1989).

⁸ Up. sa DEATH IS NIGHT i DEATH IS SILENCE kod Lakoff i Turner (1989).

⁹ Rijetko hip(er)onimije, odnosno meronimije (smrt je sastavni dio života, ali ne i obratno).

¹⁰ Suprotnost među njima postoji i u (gramatičkom) rodu.

potonjim mislimo na primjere kada život i smrt imenujemo drugačije, ali ne sinonimima, nego metaforičkim jezičkim izrazima. Iz ustroja konceptualnih metafora izdvojenih iz tematizirane zbirke proizilazi da je prema Dizdarevom viđenju Crkve bosanske život za njene pripadnike predstavljao: zatočeništvo, putovanje, svjetlost, dan, ljeto, borbu, dolazak i negdje gore, dok je smrt predstavljala: izbavljenje, konačno odredište, tamu, noć, zimu, počivalište, odlazak i negdje dolje. Iako smo od bogumila udaljeni nekoliko stoljeća, naše i njihovo poimanje života i smrti nije se puno udaljilo, ako uopće i jeste.

Dominantna religija u Bosni i Hercegovini danas je islam, s kojom učenije Crkve bosanske ima nekih dodirnih tačaka, između ostalog i viđenije života na trenutnom (dunjaluk) te na budućem svijetu (ahiret), o čemu najbolje svjedoče riječi Božijeg vjerovjesnika Muhameda, a. s.: “Dunjaluk je tamnica za vjernika.” Ništa drugačije nije ni u ostalim monoteističkim religijama. Unatoč tome, kod svih ljudi – dakle i ovdje i drugdje – postoji želja za što dužim ostankom na ovom svijetu, kakav god da je (lagodan ili paćenički). I neopisiv strah od odlaska s njega jer, ma koliko pravovjerni vjerovali u postojanje drugog / savršenog / vječnog svijeta, smrt za svakog predstavlja nešto nepoznato, neiskustveno. Upravo se u tome ogleda prividna kontradiktornost u promišljanjima o smrti općenito, ali i u ovoj zbirci (ona je u jednom slučaju izbavitelj, a u drugom neprijatelj).¹¹

O zavičajnom i istovremeno univerzalnom u *Kamenom spavaču* poentirao je Šator (2004: 111):

Govoreći o općim životnim temama, koje su oduvijek preokupirale religiju i filozofiju, ali i poeziju, Mak Dizdar je nastajao da u vraćanju vjerovanju pripadnika Crkve bosanske, Dobrih Bošnjana, iskaže tu vjekovnu muku srednjovjekovnog bosanskog čovjeka jezikom koji je spoj savremenog idioma i dalekog jezičnog idioma svojih predaka, pokazujući istovremeno muku i dramu savremenog čovjeka. Spajajući zavičajno i univerzalno, Mak Dizdar na taj je način pokazao da te općčovječan-ske teme mogu biti iskazane i jezikom Bosne i njenih dalekih predaka. Ustvari, taj starobosanski jezik ovaj pjesnik nije smatrao mrtvim, nego

¹¹ Za pogled na sistem društvenih vrijednosti i konceptualizaciju društvenih realnosti putem metaforizacije v. Maslo (2012) i Mujagić (2019).

nepravedno zaboravljenim i odbačenim, pa je u pjesničkoj verbalnoj preobrazbi stara bosanska riječ postajala savremena i sasvim modema. U njegovoj poeziji transmutacija starog bosanskog jezika iz povelja, starih spisa, sa stećaka, u moderni pjesnički iskaz urađena je bez nacionalne mitologije, bez patetike i glorifikovanja te prošlosti. Uspješan spoj tog arhaičnog bosanskog jezika i modernog poetskog iskaza rezultirao je izuzetnim pjesničkim tvorevinama čiji jezik ne samo da stvara atmosferu tih minulih vremena nego iskazuje “najhumanija shvatanja i osjećanja univerzuma – čovjeka u svijetu”.

4. Zaključak

Kao relativno novo polje u lingvistici, konceptualna metafora kod nas u bosnistici nije dovoljno istražena, ali u posljednje vrijeme postoji veliki interes za njeno izučavanje, naročito u stihovanom korpusu. U ovom radu istraživali smo konceptualnu metaforu u pjesništvu Mehmedalije Maka Dizdara, jednog od najistaknutijih bosanskohercegovačkih književnika. Njegov književni rad objedinjuje uticaje iz bosanske srednjovjekovne kulture (prvenstveno Crkve bosanske i za nju vezanih stećaka) i islamskog misticizma. Njegovo najznačajnije književno djelo je zbirka poezije *Kameni spavač*, koja se ogleda se u visokoj duhovnosti, a tematski u univerzalnoj tematici propitivanja života i smrti, pitanja porijekla, dolaska, odlaska, ali ponajviše konkretnih, egzistencijalnih pitanja ljudskog roda i društvenih odnosa u (kulturnoj) historiji.

Kameni spavač očekivano obiluje primjerima konceptualizacije života i smrti pomoću konkretnih ili bar manje apstraktnih fenomena – kako god, iskustveno bližih. U većini slučajeva ustroj konceptualnih metafora nosi opozitan predznak jer na pozicijama kako ciljnih tako i izvornih domena stoje svojevrsni antonimi (npr. ŽIVOT JE ZATOČENIŠTVO vs. SMRT JE IZBAVLJENJE). Kod svih izdvojenih primjera konceptualne metaforizacije motiviranost proistječe iz bosanskohercegovačke kulturne prošlosti, ali je njihova primjenjivost moguća i na savremeni religijsko-kulturni krug kojem pripada Bosna i Hercegovina. I ne samo na njega! Korištenjem literature američkih lingvista pri obradi bosanskoga korpusa, došli smo do zaključka da konceptualne metafore koje za komponente imaju koncepte život i smrt nisu ograničene za neko

vrijeme ili podneblje, već su itekako univerzalne, što nimalo ne iznenađuje jer su i spomenuti koncepti upravo takvi.

Izvor

Dizdar, Mak (1991): *Kameni spavač: Izabrane pjesme*, Svjetlost, Sarajevo.

Literatura

Aristotel (2005): *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb.

Begić, Midhat (1998): “Epitafi kao osnova poeziji”, U: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Knjiga 3. Novija književnost – poezija*, Alef, Sarajevo, 350–356.

Dolić, Belkisa (2021): *Ogledi o rodu i jeziku. Diskursna, pragmatička i gramatička analiza*, Pedagoški fakultet u Bihaću, Bihać.

Dolić, Belkisa (2020): “Konceptualne metafore ŽENA JE BILJKA i MUŠKARAC JE ŽIVOTINJA u poemi ‘Na pravi put sam ti, majko, izišo’ Skendera Kulenovića”, *Hercegovina* 19, 239–257.

Duraković, Enes (1991): “Govor i šutnja tajanstva”, u: Duraković, Enes (ur.), *Mak Dizdar. Kameni spavač: izabrane pjesme*, Svjetlost, Sarajevo, 5–44.

Durić, Rašid (2013): “Artizam smrti kroz simbiozu estetike i svetosti u Kamenom spavaču Maka Dizdara”, u: Hadžizukić, Dijana; Šator, Edim (ur.), *Zbornik radova: Slovo o Maku*, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić”, Mostar, 57–78.

Georgijev, Ivana (2018): “Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLIII/2, 181–194.

HJP – *Hrvatski jezični portal*, hjp.znanje.hr (pristup 5. 10. 2021).

Hodžić, Jasmin (2012): “Metaforički koncept ŽIVOT JE IGRA na primjeru kur’anskog teksta: Kognitivno-semantička analiza”, *Istraživanja, Časopis Fakulteta humanističkih nauka* 7, 99–108.

Hodžić, Elmedina (2021): *Doprinos Mehmedalije Maka Dizdara lingvističkoj bosnistici*, magistarski rad, Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka, Mostar.

- Hodžić, Jasmin (2014): “Metaforički koncept LJUDSKA BIĆA SU ŽIVOTINJE u poeziji Muhameda Elezovića”, u: Akbarov, Azamat (ur.) *Linguistics, Culture and Identity In Foreign Language Education*, International Burch University, Sarajevo, 1027–1031.
- Kalajdzija, Alen (2013): “Arhaizmi i neologizmi u *Kamenom spavaču* – leksikografski pristup”, u: Hadžizukić, Dijana; Šator, Edim (ur.), *Zbornik radova: Slovo o Maku*, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić”, Mostar, 347–358.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2011): “Kultura i pamćenje u ‘Kamenom spavaču’ Maka Dizdara”, *Pregled. Časopis za društvena pitanja* 1 (1), 9–24.
- Kaučić, Domagoj (2020): “Bosanski krstjani – religijska načela i utjecaj u srednjovjekovnoj Bosni”, *Essehist* 10, 25–31.
- Kövecses, Zoltán (2002): *Metaphor: a practical introduction*, Oxford University Press, New York.
- Kövecses, Zoltán (2005): *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lakoff, George (2008): “The neural theory of metaphor”, u: Gibbs, R. (ur.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 17–38.
- Lakoff, George; Johnson, Mark (1980): *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George; Turner, Mark (1989): *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Maslo, Adi (2012): “Shaping Value Systems by Means of Conceptual Metaphor – American Inaugurals”, https://www.academia.edu/4570495/Shaping_Value_Systems_by_Means_of_Conceptual_Metaphor_American_Inaugurals (pristup 18. 10. 2021).
- Moritz, Ivana (2015): *Kognitivna analiza eufemizama u političkom diskursu na engleskom jeziku*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Osijek.
- Mujagić, Mersina (2019): *Metaforizacija izbjegličke krize u britanskom i bosanskohercegovačkome medijskom diskursu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

- Prohić, Kasim (1998): “Razmirje: Koraci na rubu oštre jave”, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Knjiga 3, Novija književnost – poezija*, Alef, Sarajevo, 357–378.
- Sarkić, Sanela; Šertović, Mirela (2013): “Odnos između kulturnog spomenika i revitalizacije srednjovjekovne kulture u pjesništvu Maka Dizdara”, u: Hadžizukić, Dijana; Šator, Edim (ur.). *Zbornik radova: Slovo o Maku*, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić”, Mostar, 107–122.
- Smajlović-Šabić, Indira; Nikolić, Marijana (2014): “Konceptualna metaforizacija stihova sa somatskom sastavnicom srce unutar sevdalinki”, *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, 107–120.
- Spahić, Vedad; Šabić, Indira (2020a): “Mlada je kula izdaleka: Konceptualne metafore i njihove ekstenzije u pjesmi ‘Gradačac’ Milorada Pejića”, *Post Scriptum VIII/IX*, 119–130.
- Spahić, Vedad; Šabić, Indira (2020b): “Trube na prelazu kod Parkuše: Kognitivno metaforiziranje sinovljevske ljubavi u pjesmi ‘Moja majka’ Gorana Samardžića”, *Croatica et Slavica Iadertina* 16/2, 405–413.
- Šator, Muhamed (2004): “Transmutacija srednjovjekovnog jezika u Kamenom spavaču”, *Književni jezik* 22/1–2, 110–121.
- Turner, Mark (1987): *Death Is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, criticism*, The University of Chicago Press, Chicago.

Conceptual metaphors with the components LIFE and DEATH in the *Stone Sleeper* by Mak Dizdar

Abstract: Conceptual metaphor is a cognitive mechanism often and gladly used in all discourse types, but it shows its maximum potentials in literature as it demystifies in an efficient and unique manner the experience, perception and mental schemas of a particular speaker – as both a member of a group and an individual. This paper analyzes the application of conceptual metaphorization in Mehmedalija Mak Dizdar's *Stone Sleeper* with the concepts of LIFE and DEATH in the position of target domains with the aim of questioning its purpose, motivation and originality. The conceptual metaphors used in the collection are a clear reflection of the notion of human existence in the Bogumil spiritual tradition (the extremely negative intonation of the worldly and the rather positive intonation of the otherworldly reality) but, as it also turned out, in universal human thought. With each new insight into the motivic-thematic world of Dizdar's poetics, its formal exceptionality and inexhaustibility of content are reaffirmed. This time, it was achieved using the apparatus of cognitive linguistics, i. e. by finding innovative metaphorical linguistic units expressing conventional conceptual metaphorization in *Stone Sleeper*.

Keywords: conceptual metaphor, source domain, target domain, Bogomilism, universality, *Stone Sleeper*

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 81'373.23(497.6)
DOI: 10.33669/KJ2021-32-05
primljeno / received: 29. 7. 2021.
prihvaćeno / accepted: 11. 12. 2021.

Izvorni naučni rad

Indira Šabić

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Vukovarska br. 2, Tuzla
Bosna i Hercegovina
indira.sabic@unitz.ba

Zmaj od Bosne ili ga vile nose – mitski i magijski motivi u prezimenima Bosne i Hercegovine

Sažetak: Mitologija i fantastika, kao interferirajući elementi daleke prošlosti, prožimaju se sa savremenim jezikom, a dodirna tačka im nije samo usmena književnost nego i onomastika. Ti elementi, iako prividno pohranjeni u prošlosti, revitaliziraju se u novim oblicima kao prezimena. U radu se analizira semantika tih prezimena, uz etimološka i tvorbeno rješenja. Kako se od mitskih motiva više ne tvore prezimena, jer je ta kategorija odavno zatvorena, ovakva specifična prezimena su vrijedna naučnoga proučavanja i korpusnoga pozicioniranja. Zato, izvorno navedeni, opisani i analizirani, primjeri u ovome radu imaju značajno filološko, etnološko i antropološko blago.

Ključne riječi: antroponimija, onomastika, prezimena, mitologija, divovi, vile, zmajevi, slavenski paganski bogovi

Uvod

Narodna su predanja valjani izvori za proučavanje starine jer su predstavljala neotuđivi dio svakodnevnice, kada je društveni život, zarad očuvanja vrijednosti koje mogu udovoljiti zahtjevima porodične sreće, tvorio priče u dokonim razgovorima u kojima je skup uživao slušati o lukavstvu, lucidnosti, duhovitosti ili hrabrosti. Predaje, mitovi, legende, mitološke pjesme i sl., vitalno su se odupirale vremenu, kolale od grada do sela, od jedne do druge socijalne i nacionalne sredine, naglašavajući stara vjerovanja u svježijim oblicima. Ta stara vjerovanja su

se uglavnom svodila na paganska, vjerovanja u nadnaravna stvorenja i natprirodne pojave, da svijetom upravljaju sunce, mjesec, zvijezde, gromovi, munje, vile, zmajevi, duše predaka. (usp. Nedić 1977: 21) Takva promišljanja, ukorijenjena stoljećima, nastavila su da žive i po dolasku monoteističkih religija, u tolikoj mjeri da im je tragove moguće naći ne samo u živim ustima koja i danas kazuju predanja nego pozamašno u antroponimiji i toponimiji. Tako su brojna prezimena motivirana čudnim ili čudovišnim stvorenjima, antropomorfnim ili zoomorfnim bićima te likovima paganskih božanstava. U toj skupini motiva prednjačili su: 1. vile i razne nemani: divovi, vukodlaci, zmije, zmajevi; 2. slavenski paganski panteon – teonimi; 3. nebeska tijela – kosmonimi; 4. elementi kulta vatre. U interakciji s natprirodnim silama, identificirajući se kao žrtve iskupljenja i moćni krvnici, ljudi su oblikovali zasebnu skupinu prezimena koja su motivirana magijskim elementima, a koja svjedoče svestranu povezanost čovjeka s prirodom, od razvijenoga kulta narodne medicine, ovladavanja prirodom, do slavenskoga panteona koji je inicirao važnost slavljenja prirode. Magiju su provodili posebno izučeni, a prirodom i višim silama nadareni pojedinci, koji su različito nazivani: vračari, gatare, faletari, karapandže, bajalice, vještice ili proci, preko čega su često identificirani. U nastavku rada se analiziraju prezimena ovoga tipa na način da im se prilazi iz ugla onomastike, mitologije i etnolingvistike.

Korpus istraživanja

U naprednim civilizacijama, statistički su podaci sumirani i bilježeni još od davne historije, kada su pravljene spiskovi inventara, materijalnoga dobra, džakova žitarica, robova i općenito stanovnika, kako bi se moglo oporezivati i slati u rat. Naučnom analizom takvih statističkih podataka naučnici mnogih usmjerenja oblikovali su potpuniju sliku prošle stvarnosti. Međutim, trebalo je proći puno vremena dok popisi stanovništva nisu postali obuhvatniji, sa obilježjem pune antroponimijske formule (ime + prezime), i tako referentan izvor podataka za onomastičku analizu i druga problemska pitanja. Prvi takvi popisi stanovništva na terenu Bosne i Hercegovine su zapisi u raznim defterima

ili sidžilima, iz vremena osmanlijske uprave, dok nešto sistematičnije matične knjige bilježe katolici po župama tek od početka XVIII stoljeća. To znači da su se obuhvatnije informacije o identitetima i posjedovanju počele definitivno prakticirati tek tokom austrougarske uprave. Raniji su popisi važan izvor podataka u historiografiji, ali za statističku obradu i demografske analize tek ih je primjena načela kritičnoga trenutka učinila naučno relevantnim izvorom podataka. U kontekstu savremenoga aparata, posljednji popis stanovništva u Republici Bosni i Hercegovini proveden je 2013. godine. Zbog visokoga stepena vjerodostojnosti, savremeni popisi stanovništva predstavljaju reprezentativan i relevantan izvor za suštinska etnološka, sociološka, lingvistička ili druga istraživanja. S tim u vezi, primarni izvor koji je temeljem istraživačkoga korpusa ovoga rada jeste izvještaj *Popisa stanovništva Republike Bosne i Hercegovine* iz 2013. godine, zaprimljen od *Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine*, zatim razni popisi iz osmanlijskoga i austrougarskoga perioda, a kako bi ovaj rad ponudio temeljitije informacije o bosansko-hercegovačkim prezimena kojima su u procesu motiviranja poslužili mitski i magijski elementi, infiltrirana je i građa iz različitih drugih publikacija koje su istaknute u popisu izvora ovoga rada.

Vile i nemani

Vile se, kao glavna ženska božanstva čitavoga južnoslavenskog melopoetskog folkloru, nalaze u samome vrhu pojava i u temama i u motivima bošnjačkih mitoloških pjesama... U njima se mahom opjevaju vile kao čudesna ili čudovišna stvorena, koja grade bijele gradove i druga stamena zdanja, ali i kao bića koja se uvijek umiju spretno izbaviti iz nepovoljnih prilika. U određenim okolnostima vile mudrim savjetima pomažu ljudima kada se ovi nađu u nevolji ili kada su u nedoumici šta činiti. (Efendić 2014: 108)

Poslovična mudrost vila ulazila je različitim putevima u narodna vjerovanja, pa su zabilježeni stihovi kojima vile savjetuju ljude: *Ne per' nogu od nogu, / Ne pij vode prilegom, / Ne bij konja povodcom, / Ne bij vola toljagom, / ne čin' sam seb' sihira!* (Efendić 2014: 110 prema Bradarić knj. V br. 139)

Kolika je bila zaokupljenost vilama u mislima domaćega čovjeka svjedoči i motiv ženidbe čovjeka vilom u brojnim pjesmama bošnjačke i

susjednih tradicija. Do ženidbe je dolazilo kada je vila ostajala bez krila i košulje (koji se odlažu kada se vile kupaju u jezerima ili gorskim potocima), nakon što ih je sam čovjek otuđio, ne bi li vilu zadobio. (usp. Efendić 2014: 111) Opsesivnost vilama izrodila je i vilinski motiv u antroponimiji, pa je npr. u Engleskoj moguće utvrditi lično ime Alfred u značenju vilenjaka savjetnika < engl. *aelf* – vilenjak + engl. *raed* – savjet (Šimundić 9 :2006), a u domaćoj antroponimiji prezimena:

Vila, Vilenica, Vilandečić, Vilogorac, Vilić (stsl. *vila* – mitološko mlado i lijepo žensko biće obdareno magijskim moćima)

Prezimana su mogla biti izvedena i iz nekog toponima koji je motiviran ovim čudesnim gorskim pojavama: Vilina šuma kod Čajniča, Vilinac kod Čvrsnice, Vilenica kod Travnika, Vilina Bukva kod Kalinovika, Vilina kosa kod Bogodola, Vilino Polje kod Bjelašnice, Vilišta na Jahorini itd. (Popović 1935: 240)

Ognjevita, krilata neman, zmaj ili aždaha/aždaja je mitološko biće, silovito, goropadno i osvetničko. U mitološkim pjesmama uglavnom otima lijepe djevojke koje ne pristaju na suživot sa njim, zbog čega se zmaj rasrdi te ljepoticu najprije usmrti, a zatim je baci lešinarima na zemlju: *Stara majko, Bogu mila bila, / Ti ne tuži i ne žali šćerke / Bolje joj je u zemljici biti / Nego zmaja krilatog ljubiti!* (Kosta Hadži Ristić, *Krilma mahnu zmaju ognjeviti*, 2–3, prema Efendić 2014: 114) Figure aždaje i zmije učestale su i na bosanskoj srednjovjekovnoj stećkovnoj ornametici: kod Čapljine, na području Donjeg Hrasna, nalazi se stećak s raznim figurama i likom dviju aždaja (zmajeva), međusobno isprepleta-nih; slično je u selu Hodovu kod Stoca; u Gornjem Hrasnu kod Čapljine uklesana je figura aždaje itd. (Vego 1980: 356). Nemani su kao motivi pronađeni u sljedećim prezimenima:

Aždajić (pers. *ežderhā*, *eždehā*, *ežder* – zmaj > bos. *aždaha*, *aždaja* – mitsko biće zmijolikoga oblika sa nogama, krilima i sa jednom ili više glava; Škaljić 1989: 108)

Zmajevac, Zmajević (stsl. *zmii* – zmaj, krilata neman)

Alavuk (< tur. *ala* – *zmija*, *zmaj* + stsl. *vьlkb* – zvijer iz porodice pasa)

Prezime *Alavuk* potvrđuje da je krilata neman zmaj imala mogućnost svestranije preobrazbe, pa i u vuka, što je isto ili blisko slavenskome

konceptu vukodlaka, što je “etnol. čovjek koji za puna mjeseca poprima izgled i ćud vuka; likantrop” (Anić 1996: 1183). U zapadnome dijelu južnoslavenskoga jezičkog i kulturnog područja, vuk je totem i javlja se kao inkarnacija predaka te prvobitni, životinjski oblik staroga, pretkršćanskoga vrhovnog božanstva smrti i donjega svijeta (usp. Čajkanović 1941: 17–19, 32–33, 68). Asocijacije vukova sa smrću i svijetom mrtvih su u historiji bile široko rasprostranjene u europskom i indoeuropskom geografskom i kulturnom prostoru, a negativnome percipiranju i projiciranju ove životinje doprinijelo je prilično rašireno zapadnojužnoslavensko pučko vjerovanje da vukovi osim stoke jedu i ljude. To je jasno sagledljivo i u narodnim izrekama: *što vuk ulovi i u čeljusti uhvati, to se ne vraća* u značenju što smrt uzme, ne vraća se, jednako kao i u kletvi: *vuci te pojeli*.

U slavenskome svijetu vukodlaci (rus. волки-оборотни, rum. *volki-oborotni*, bos., hrv., srp. *vukodlaci*) označavaju hodajuće mrtvace koji poslije smrti uznemiruju svoju rodbinu i ukućane te pri tome mogu primiti oblik raznih životinja, najčešće vuka, psa ili drugih zvijeri (Svešnikova: 130–131). “Toj kategoriji demonskih mrtvaca na zapadnojužnoslavenskom području odgovara kategorija vampira.” (Plas 2010: 82) Za Anu Radin (1996: 23), autoricu opširnih studija o vjerovanju u vampire u Srba, vuk je najčešća metamorfoza “vampira koja je doprinela izjednačavanju demonskih pojava vampira i vukodlaka”. Etnolozi se slažu da su se značenja vampira i vukodlaka na štokavskome prostoru stopila te su stoga termini postali potpuni sinonimi (Đorđević 1953: 150; Schneeweis 1935: 277; Čajkanović 1941: 172). Termin vukodlak, koji je izvorno označavao čovjeka vuka, tj. čovjeka sposobnog da privremeno preuzme oblik vuka, desementiziran je, ali je lik vampira preuzeo osnovnu osobinu izvornoga vukodlaka, naime sposobnost mijenjanja pojavnoga oblika (*Slavjanske drevnosti I*, pod vampir, volkolak; Burkhart 1989: 69, 94, 99). Razlog za sinkretizam vampira-vukodlaka po svoj prilici treba tražiti u njihovoj moći preobrazbe (Plas 2010: 83). Ova neman motivirala je prezimena:

Drakul, Drakulić (lat. *drāco* > bos. *drakula* – natprirodno čudovište, vampir, vukodlak; kategoriji demonskih mrtvaca na južnoslavenskom području i u Europi odgovara kategorija drakula; Žepić 1985: 87)

Divovi su u slavenskome svijetu najstariji oblici poganskih bogova. Slaveni su ih opisivali pridjevima *divan* i *divlji* i otuda dolazi do semantičkoga proširivanja, npr. u sintagmama tipa: *divlje vočke* i *divlje životinje*, koje su bogovima bivale posvećene. Da je u domaćoj narodnoj predaji bila prisutna tema o divovima svjedoče brojne legende, npr. o postanku srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika, stećaka, za koje je narod vjerovao da su po zemlji razbacani usljed divovske igre kamena s ramena. Također, do Prvog svjetskog rata u šumama Bišine (općina Živinice), postojali su ostaci nekadašnjega pepelarenja – razbijeni željezni kotlovi u kojima se spaljivalo hrastovo drvo, zarad proizvodnje sapuna, a za koje je lokalno stanovništvo vjerovalo da su ostaci divova i duhova koji su gospodarili šumama. (usp. Franković 1987: 252) Ovo čudesno biće motiviralo je sljedeća bh. prezimena:

Divac, Divčić, Divić, Divović, Divoš, Divović, Divanović, Divjak, Divjakinja, Divković, Divljan, Divljanović (stsl. *divъ* – čudo, čuđenje > bos. *div* – mitološko biće ljudskog izgleda, natprirodne veličine i snage gorostas, džin, demon; stsl. *divъnъ* > bos. *divan* – čudesan, fantastičan; stsl. *divii* > bos. *divlji* – nije pitom, neukroćen, van kontrole)

Kako je vidljivo i u interpretaciji, u bosanskome jeziku su se u odnosu na leksemu *div* razvili sinonimi *gorostas* i *džin*. Oblik džin se razvio u orijentalnome jezičkom okruženju, pa oblike s osnovom *div-* nalazimo u turskom *dev* i perzijskom jeziku *dīv* u značenju “demon”. Kako je orijentalni utjecaj na bosanski jezik bio snažan, po očekivanju je i *džin* poslužio kao motiv u prezimenima:

Džin, Džinalija, Džinić, Džino, Džinović, Đinović, Đino (ar. *ginn* > tur. *cin* > bos. *džin* – natprirodno, duhovno, nevidljivo, mistično biće, demon, duh)

Istoznačno prethodnim oblicima, apstraktna imenica *bijes* je zabilježila semantičko širenje pa se i njome imenovala ova gorostasna neman: Bijesović (< stsl. *běsb* – zao duh, demon).

Paganski panteon

Istočni i južni Slaveni priznavali su i slavili boga Peruna, božanstvo koje označava gromovnika. U dosad rekonstruiranoj južnoslavenskoj

pretkršćanskoj mitologiji, nebeski bog Perun uživa mjesto vrhovnoga boga, stolujući uvijek na gori, planini ili vodi. “Perunov kult na uzvisinama nad vodom potvrđuju i južnoslavenski toponimi” (Katičić 2007: 75), pa se po očekivanju, zbog slavenskoga porijekla s jedne strane i brdsko-planinske domene s druge, ime Perun zadržalo u bh. toponimima, antroponimiji, pa i fitonimiji npr u “imenu biljke perunika ili bogiša, koja se u Hercegovini poštovala na način da su je seljaci ritualno donosili u crkvu na Uskrs, da se blagoslovi. Perunikom su se kitili, a dio ubranih cvjetova su ostavljali na oltaru u crkvi, što je svakako paganski običaj” (Vego 1980: 415). U pogledu toponima motiviranih ovim imenom, Milenko S. Filipović (1948: 64) je zaključio da se redovno odnosi “na izvore i visove, dakle na takva mesta koja su oduvek služila kao kulturna i koja po svojoj suštini dobro odgovaraju kao božanstvo koje vlada gromom, munjom i oblacima”. Na taj je način imenovano brdo Perun kod Kraljeve Sutjeske. Spomen na ovo božanstvo očuvan je i u prezimenima:

Perun, Peruničić, Perunović, Peruš, Perušić, Perušina, Perušinović (< prasl. *perunъ – 1. grom, munja, 2. slavensko božanstvo, gromovnik ili bog munje i groma i taj njegov nebeski aspekt određuje vrhovni autoritet kao i kod drugih pretkršćanskih gromovnika Zeus, Thor)

S kultom Peruna kasnije je usko povezan sv. Ilija, koji je također prihvaćen kao gromovnik, gospodar munja i oblaka, zato očuvani toponimi motivirani ovim imenom označavaju uzvišenja i brda: Ilijino brdo kod Trebinja i kod Posušja, brdo Ilinčica kod Tuzle, planina Ilija kod Ljubinja, brdo Ilija kod Mesara itd. Slaveni su vjerovali da se Ilija vozi u posebnoj kočiji po oblacima tako da ga se svaka duša na zemlji boji. O tome su nastajale brojne pučke priče i pjesme, u čast sv. Ilije i pred strahom od njega (Vego 1980: 415). Danas je u Bosni i Hercegovini moguće naći sljedeća prezimena motivirana ličnim imenom Ilija: Ilijašević, Ilić, Ilijić, Ilinčić, Ilišević.

Marko Vego (1980: 411) iznosi tvrdnju da je naziv *Maglo* keltska riječ koja se pojavljuje uz božanstvo Slavena u značenju *Veliki*, a zatim i hipotezu da su s tim u vezi i imena brda Magovik kod Lištice blizu Mostara, grada Maglaja, vjerovatno planine Maglić kod Sutjeske u istočnoj Hercegovini, a onda i homografnu prezime Maglić.

Slaveni su poštivali šume, stabla razne vrste, od lipe do hrasta, i uz njih se molili svojim božanstvima i prinostili im razne žrtve, od poljoprivrednih plodova do životinjskoga mesa. Takve rituale uglavnom su obavljali u gorju, na planini, visočju ili poriječju kao kulturnim mjestima gdje su po vjerovanju nazočila božanstva, prema kojima su i lokaliteti imenovani. Tako se grad Stolac u ranije doba srednjeg vijeka spominje pod imenom Vidošić, Vidoški grad u Vidovu polju, obližnji lokalitet blizu nekropole Radimlje je Vidoštak, zatim planina Viduša kod Trebinja itd. Bilo da su nastala iz ličnih imena, patronima ili avonima, ili iz topovima, izgledno je da se prezimena: Vidak, Vidaković, Vidić, Vidićević, Vidačak, Vidaček, Vidačić, Vidačković, Vidanović, Vidanovski, Vidarić, Vidojević, Vidoš, Vidović, Vidušin, mogu dovesti u vezu sa slavenskim božanstvom Svetovidom, odnosno Vidom, kojeg je u kršćansko doba zamijenio sv. Vid (< lat. *Vitus* – koji je životan; usp. Šimundić 2006: 360). “Umjesto Svetovida, Sloveni kao kršćani uzimaju svoga svetitelja za zaštitnika, i to u prvom redu sv. Vida ili sv. Vita” (Vego 1980: 416). Identično Vegi i Jovan Deretić (2007) je, u proходу kroz srpsku usmenu liriku, zaključio da su likovi iz mitoloških pjesama nakon primanja kršćanstva zamijenjeni novim vjerskim motivima te da je to sve više uzimalo maha, dok je ono prvobitno, animističko, ostalo da živi i dalje.

Nebeska tijela

Osim vila, zmajeva i divova, u domaćem svjetonazoru, narodnoj predaji i vjerovanju, antropomorfna svojstva su primala i nebeska tijela: Sunce, Mjesec i zvijezde. Još od najstarijih vremena ljudskoga postojanja, veliki značaj su imale figure sunca i mjeseca, punoga ili polumjeseca s raznim okretanjem krakova prema stranama svijeta. To je graničilo s čovjekovom opsesivnošću, vidljivom u mitu o Babilonskoj kuli i želji da se dohvate Sunce i Mjesec.

Poznato je iz etnoloških istraživanja i svakodnevnog doživljavanja na selu da i danas ima ostataka praznovjerja: davanje suncu i mjesecu dirigentske palice nad ljudskom sudbinom (Vego 1980: 357–359). I ljudi iz srednjovjekovne Bosne su jednako kao i drugi iz različitih svjetskih kultura rado upotrebljavali likove polumjeseca i različito stilizovane

simbole sunca i kombinirali ih često na nadgrobnim spomenicima uz jedan ili više križeva, pri čemu likovi polumjeseca i sunca nisu uvijek imali grobno ili heraldičko značenje. Domaći mitovi i legende su ispleteni nebeskim pojavama / silama koje su imale moć nad ljudima, pa čak i nad drugim nadnaravnim stvorenjima: vilama ili zmajevima. “Prema njima, Mjesec se ženi sjajnom zvijezdom, Sunce se umori gledajući lijepe djevojke, a sama lijepa djevojka postaje zvijezda Danica, nakon što je Sunce uzme za ljubovcu” (Efendić 2014: 108).

Bošnjačka mitološka pjesma *Djevojka je suncu govorila* sačuvala je i drevno vjerovanje vezano za nastanak Zornjače ili zvijezde Danice. Naime, Sunce se u gori, na vodi, zagledalo u lijepu djevojku te je zaigralo od ushićenja. Odmah je bacilo svoje čarobne zrake na nju i privuklo je k sebi. Neznana ljepotica je postala najprije Sunčeva ljubovca, a zatim i zvijezda Danica. (Efendić 2014: 117; *Biserje* 1972: 7) Narodna predaja i čovjekova opsjednutost nebeskim tijelima načinili su da ime ove zvijezde postane i prezimenom: Danica (< stsl. *дъньница* > bos. *Danica* – zvijezda Sjevernjača, Danica).

Kako je poslije Sunca i Mjeseca Danica najsjajnije nebesko tijelo vidljivo golim okom na nebu, a i zbog posebnih položaja u kojima je vidljiva, dobila je i nazive Zornjača i Večernjača, a malo je znano da je zvijezda Danica zapravo planeta Venera. Iako posredno, preko ličnoga imena, ova planeta je motivirala i prezime Zuhrić (< ar. *Zuhrä* – planeta Venera).

Jasno da je položaj u svemiru bio učestao motiv čovjekova razmišljanja, čak na granici opsesije u poimanju granica i spoznavanju Boga. Želja za otkrivanjem dalekoga i nepoznatog tjerala je čovjeka k istraživanju svemira, pa je izučio nebeski sistem, naučio razlikovati i odrediti položaj nebeskih tijela, otkrio elemente nebeske sfere, odnosno postojanje drugih planeta. Otkrivši planete postao je toliko fasciniran i opsjednut njima da se odlučio prema njima identificirati. To je jasno u prezimenima: Behram, Berhamović (< pers. *Behrām* – planeta Mars) i Vego (< ar. *äl-váqi* – pad, padanje > *Vega* – zvijezda u zviježđu Lire).

Sa ustaljivanjem, kršćanstvo i islam su jednako osuđivali ranije astrološke sljedbenike koji su gatali prema zvijezdama, tumačili život prema

njima utvrđujući zvjezdane karte i na koncu zodijačka sazviježđa. Međutim, figure nebeskih tijela vidljive su i u pomenutim monoteističkim religijama, pa s tim u vezi, na metalnome pečatu Franjevačke provincije Bosne Srebrene iz vremena poslije 1514. godine, vidi se Kristovo raspeće, s posebno stiliziranim prikazom Kristove glave sa sunčevim trakama uz lik polumjeseca i tri reda zvijezda. Dakle, bosanski franjevci su poštovali polumjesec, zvijezde i sunce, dajući im kršćansko, a nipošto astrološko, magično značenje (Fermendžin 1892: 307). Identično je i u islamu čiji je religijski simbol upravo polumjesec i zvijezda. Motiv zvijezde, vjerovatno oslonjen na njezin sjaj, veličinu, kretanje i nedostižnost, sačuvan je i danas u prezimenu *Zvizdić* (< stsl. *zvězda* > bos. *zvijezda* – nebesko tijelo, lat. *stella*).

Kult vatre

Kod primitivnih naroda vatra je imala važno mjesto u životu i kultu. U njoj je čovjek vidio dar bogova i moć natprirodnih bića. O važnosti vatre u kulturnom razvoju čovjeka svjedoče mnoge legende i mitovi o pronalasku vatre, gotovo u svim kulturama svijeta. “Pronalazači vatre kod mnogih naroda imaju slično poreklo, ili su božanska bića ili vladari božanskih atributa. Prometej i Matarisvan su božanska bića koja krađu vatru sa neba da bi je poklonili čoveku. Večni oganj se čuvao u svetištima, kao u hramu Veste u Rimu.” (Grković 1983: 38). Slavenški kult vatre vezan je za vrhovno božanstvo, gromovnika Peruna, boga plamena i ognja, koji bi rasrđen slao gromove i vatru na neposlušne ljude. Zato je čovjek vatru doživljavao emotivno ambivalentno: iako mu je ponudila toplinu, svjetlost, zaštitu od životinja i promjenu u prehrani, od vatre je zazirao zbog njezine sile i nekontrolisanoga dometa usljed kojega je uništavala i ubijala. Vatru su često stvarale mitske nemani u nstrtajima na ljude. Iz svega navedenog, raširilo se vjerovanje da je vatra poslana od boga, a i danas se vjeruje da će svijet skončati u velikom požaru, kao i da poslije smrti postoji mjesto vječne vatre (pakao, džehenem). Zbog takve važnosti u životu i poslije njega, kult vatre je preko različitih leksema našao mjesta i u prezimenima.

nazivi iz kulta vatre	prezimana	etimologija i značenje
vatra	Vatrić, Vatrešević, Vatrenjak, Purivatra	balkanizam ilirskog ili tračkog porijekla <i>vatra</i> – plamen; ie. korijen <i>*peuoz</i> – vatra <i>*pour</i> - pored <i>*pur-</i> > praslav. <i>*pyr-</i> , stvnjem. <i>fiur</i> , njem. <i>Feuer</i> . “Tu ie. riječ zamijenili su u slavinama sinonim <i>ognъ</i> > <i>oganj</i> i u južnoslavenskom još posuđenica iz ilirskoga <i>vatra</i> . Ali ni praslav. <i>*pur-</i> ni <i>*pyr-</i> ne propadoše, nego specijaliziraše značenja na <i>glühende Asche</i> , a hrv.-srp. <i>puriti</i> na pečenje na pepelu, na rad vrelom vodom itd.” (Skok 1973: 81)
oganj	Ognjenović	stsl. <i>ognъ</i> > bos. <i>oganj</i> – vatra
plamen	Plamenac	stsl. <i>plamy</i> – plamen, vatra
požar	Požar, Požarnik, Požegić	stsl. <i>požeći</i> – spaliti > bos. <i>požar</i> – oganj, rasplamsana vatra koja nanosi materijalnu štetu ili ugrožava ljudske živote
opalka	Opalka	stsl. <i>opalēti</i> – paliti, spaljivati > bos. <i>opalka</i> – varnica
žar	Žarić, Žarković	ie. <i>*g^{uh}er-</i> – sagorijevati, postajati toplijim > prasl. <i>*žarъ</i> > bos., hrv., srp. <i>žar</i> – žeravica, vrućina, žega; (usp. Snoj 2016: 887)
žega	Ožegović	stsl. <i>ožeći</i> – opeći > žega – toplina, vrućina
žiža(k)	Žiža, Žižak, Žižić, Žiško	ie. <i>*d^heg^{uh}</i> > prasl. <i>*žeti</i> – gorjeti > bos. <i>žižica</i> – šibica, palidrvce; <i>žiža</i> – vatra; <i>žižak</i> – varnica, svjetlo, kandilo; (usp. Snoj 2016: 891; Skok 1973: 674)
varnica	Varnica	stsl. <i>varъ</i> – vrućina
viganj	Vignjević	prasl. <i>*vygnъ</i> – plamen, oganj (usp. Snoj 2016: 842)
prživ	Pržić	stsl. <i>prižagati</i> – paliti, spaljivati; od pridjeva <i>prživ</i> u značenju <i>koji peče</i> , ili metaforički <i>prževit</i> u značenju <i>svadljiv, brz, nagao</i> (usp. Skok 1973: 63)

Okultizam i šamanizam u prezimeniku

Među značajnim odrednicama u profiliranju Slavena jasno bi se izdvojila njihova svestrana povezanost s prirodom, preko primarnoga

bavljenja ratarstvom i stočarstvom, razvijenoga kulta narodne medicine, pa sve do slavenskoga panteona koji inicira važnost slavljenja prirode. Zbog takvoga projiciranja u prirodi, ne čudi da su Slaveni ostvarili višestoljetnu tradiciju razvijanja postupaka, vještina i tehnika kojima se neizravno nastojalo utjecati na tok prirodnih sila, odnosno energiju svijeta i svemira, s intencijom njihove mijene u skladu s vlastitom voljom, a s ciljem potčinjavanja i zaštite. Takvo djelovanje prožimalo se sa duhovnim, ali se razvilo kao zasebna disciplina – magija. Magija je razvila dvije poddiscipline: bijelu i crnu magiju (koje su se razlikovale po tome da li su stupale u interakciju s božanskim ili demonskim silama), a u korespondenciji s animizmom, demonizmom, šamanizmom i sl. razvila je vlastite tehnike djelovanja: bajanje, čaranje ili vraćanje, prizivanje, uricanje, bacanje kletve i sl. Magiju su provodili posebno izučeni, a prirodom i višim silama nadareni pojedinci, koji su različito nazivani: vračar / vračara, gatara, faletar, karapandža, bajalica, vještica, prorok. Kolika je bila raširena magijska praksa i koliku su popularnost uživali njezini realizatori svjedoči unaprijed navedeni sinonimski *nomina agentis* niz, ali naročito niz prezimena koji su ti oblici motivirali:

<i>nomina agentis</i>	prezimana	etimologija i značenje
bajaš	Bajalica, Bajaš	ie. * <i>bhāmi</i> – govoriti > prasl. * <i>bajati</i> > bos. <i>bajati</i> – čarati, vraćati riječima (usp. “арм. <i>ban</i> ‘слово’, греч. φημί ‘говорить’” Trubačeva 1974: 139)
faletar	Faletar	tur. <i>fal</i> – gatanje, bajanje; prema tur. <i>fal açmak</i> – gatati, predskazivati (Đinđić i dr. 1997: 357)
gatar(a)	Gatalo, Gatara, Gatarić	stsl. <i>gatati</i> > bos. <i>gatati</i> – proricati, bajati, vraćati
	Karapandža	tur. <i>kara</i> – crn + pers. <i>penđe</i> – kandža, nokti (Đinđić i dr. 1997: 785; Škaljić 1989: 396, 509) > bos. <i>karapandža</i> – sa crnim pandžama, vještica; prema pučkom vjerovanju to je osoba, a najčešće žena, nadnaravnih moći kojima se služi isključivo kako bi naudila ljudima, životinjama i biljkama

<i>nomina agentis</i>	prezimina	etimologija i značenje
vrač	Vrač, Vračar, Vračarić, Vračević, Vračić	stsl. <i>vračь</i> > bos. <i>vrač</i> – osoba upućena u okultna znanja i magiju; imenica <i>vrač</i> nije uvijek imala negativan predznak, najprije je u staroj slavenskoj kulturi označavala liječnika, odnosno osobu koja je uglavnom liječila travama
vještica	Vještica, Vištica	stsl. <i>věsti</i> – znati, poznavati, biti svjestan čega ili biti vješt u čemu > bos. <i>vještica</i> / <i>vještac</i> – ona / onaj koji zna, koji je vješt u nečemu; danas oblik <i>vještica</i> označava ženu koja je vješta da drugima nanese zlo; međutim, da je u ovome obliku došlo do semantičkoga pomjeranja svjedoči činjenica da kod starih Slavena vještice nisu oduvijek imale negativan predznak, odnosno da se <i>vještac</i> zvao onaj koji je mnogo znao, koji je bio vješt, a ostaci takvoga interpretiranja opstojе kod Čeha i dan danas pa <i>vieštac</i> znači proroka, to jest onoga koji i buduće stvari zna. (usp. Čiča 2002: 53)
prorok	Prorok	stsl. <i>prorokъ</i> – koji proriče prema stsl. <i>proricati</i> – <i>proricati</i> , <i>pretkazivati</i>

U svijesti čovjeka još uvijek preovladava mišljenje da je sve što se desi tokom života unaprijed predodređeno. To je povezano sa značenjem leksema *sudbina* / *kob*, što je također poslužilo kao motiv u prezimenu: *Kobić* (stsl. *kobъ* > bos. *kob* – *sudbina*, uglavnom loš usud – mitološki termin iz gatanja). Još dublje vjerovanje se odnosilo na sve zlo koje se dogodi, doživi tokom života, da je kazna od boga kao tvorca *sudbine*, koji kažnjava ljude za počinjene grijehе preko svojih sluga, demona i *vještica*. Tako se i danas zadržalo fatalističko shvatanje, pa kad neko umre, kaže se: “Tako mu je bilo suđeno!”, a kad neko ozdravi: “Tako mu je Bog odredio!”, “Bog ga pogledao!” ili “Bog ga spasio!”. Otuda i vjerovanje da je bolest živa, te da se može bajanjem istjerati iz tijela. Za većinu primitivnih naroda bolesti su natprirodnoga porijekla i liječenje se za tim povodi, pa su ljudi često spas tražili upravo kod ljudi koji

komuniciraju s natprirodnim silama, bilo da predskazuju budućnost ili liječe, tj. koji se bave magijom. Učestao je bio i suprotan smjer obolijevanja, jer bolest dolazi i kada se nabace čini iz mržnje i zavisti, a one se nabacuju preko vračara. Bolesti se dobivaju i preko uroka, a u tom slučaju najčešće obolijevaju djeca. To je iznjedrilo mnoštvo slavenskih apotropijskih tzv. ružnih imena s opasnom semantikom koja je trebala da odagna zle sile od djeteta. U ovakvim slučajevima, ljudi su se često obraćali vračarama, a kasnije s dolaskom kršćanstva i islama praksa se nastavila odlascima popovima i hodžama, koji bi izrađivali razne (h)amajlije u službi zaštite djece.

Žena kao simbol natprirodnih sila, žrtva iskupljenja i moćna krvnica

Zajedno sa šamanističkim metodama liječenja kao nematerijalnim kategorijama liječenja zapisima, (h)amajlijama i sl., sprovodilo se i racionalno liječenje koje se temeljilo na praktičnim iskustvima iz prirode od ranijih generacija – iscjeljivanje biljkama, mineralima, izlučevinama i sl. Ljudi koji su lijekove pronalazili u raznim travama kao smjeli empirici razvijali su granu narodne medicine i postajali pučki ljekari, ali su u društvu ipak smatrani onima koji komuniciraju s natprirodnim, i opet prozivani vračarima. Narodni ljekari su uglavnom bivale osobe u poznijim godinama, oba spola, a liječili su pravilom: muškarci obično za spoljašnje bolesti (rane, prijelomi i sl.), a žene više za unutrašnje bolesti.

Žene su skupljale ljekovito bilje, sušile ga i pretvarale u čaj ili izrađivale razne meleme i time su liječile. Radnje koje su bile vezane za krvarenje isključivo su bivale posao muških ljekara (usp. Đuričić – Elazar 1958: 140; Božović 1987: 258). U osnovi ove podjele leži stari slavenski društveni poredak i njihovo narodno vjerovanje. Poznato je da su se kod Slavena magijski obredi vezali za ženu kao simbol natprirodnih sila. Bilo da su žrtve iskupljenja ili moćni krvnici, žene su bile opterećene narodnim vjerovanjem da djeluju i utječu na okultne sile. Posredničke sposobnosti bile su oličene u obrednome liku vještice. Često su žene i same bile prožete tom vjerom, pa su nadarenost najčešće usmjeravale

na ljubavne odnose, kako bi zadobile voljenog muškarca ili pobijedile suparnicu (usp. Kont 1989: 215–219). U većini slučajeva, žena je bila, u stvari, žrtva društvene podređenosti koja se tokom stoljeća pojačavala, da bi u historiji kulminirala inkvizicijom: od XIII st. svjetovni i crkveni pravници prihvatili su pučka vjerovanja o vješticama te je njihovo proganjanje u zapadnoj i srednjoj Europi trajalo sve do druge polovice XVIII st. U prethodnoj tvrdnji leži i razlog što je u ovoj skupini prezimena povećan broj onih u kategoriji ženskoga roda: usp. *Bajalica*, *Vještica*, *Vištica*, *Karapandža*, *Gatara*.

Tvorba prezimena

S obzirom na tvorbeni proces, prezimena kojima su elementi iz domene mitologije i magije poslužili kao motivi nastanka moguće je dijeliti trojako: 1. netvorena, prosta, nedjeljiva ili asufiksalna prezimena, 2. sufiksalna ili prezimena tvorenice i 3. prezimenske složenice.

Kod prostih prezimena motivirajući je leksem jednak prezimenu, a može biti naziv za čudesno / čudovišno stvorenje antropomorfno / zoomorfno biće, šamane, teonime ili imena nebeskih tijela: npr. *Vila*, *Drakul*, *Džin*, *Faletar*, *Vrač*, *Perun*, *Danica*. Takva prezimena nastajala su bez tvorbenoga čina, tj. onimizacijom. Nekada su na korijenski morfem, odnosno motivirajući leksem, dodavani nastavci pa su dobijani raznorodni derivacioni oblici koji su jednako nastajali izravnim imenovanjem u odnosu na realije iz mitološke ili magijske domene, imenujući direktno nositelja, te su iz tog razloga ovako tvorena prezimena uvjetno rečeno “neizvedena”. Takva prezimena su uglavnom u značenju *nomina agentis* i svjedoče realizatore raširene magijske prakse i njezinu popularnosti, npr. *Gatara*, *Gatalo*, *Bajalica*, *Vještica*, *Vištica*. Iako su danas prezimena lišena značenja, nosioci ovakvih prezimena znaju ih osjećati stigmatizirajućim, budući da je savremeno bosanskohercegovačko društvo dominantno monoteističko, isključujuće u pogledu magijskoga djelovanja.

Kod sufiksasnih prezimena se sastoje od osnove (motivirajućega leksema) i sufiksa, npr. *-ica*: *Vilenica*; *-ac*: *Zmajevac*, i najčešće hipokoristično-patronimskim sufiksom *-ić*: *Vilić*, *Aždajić*, *Drakulić*, *Divić*, *Džinić*, *Peruničić*, *Gatarić*, uz one s infikslnim dijelom *-ov-/ev-*, odnosno

pravim patronimskim sufiksima *-ović/-ević*: *Zmajević, Bijesović, Divović, Džinović, Đinović, Perunović, Vatrešević, Vignjević*. Pri sufiksalsnome načinu tvorbe prezimena, tvorbeno značenje se moglo ostvariti kao umanjenica – *Vilenica*, ili uvećanica – *Perušina*.

Slaganjem kao tvorbenim načinom kojim od dviju riječi nastaje jedna – složenica, nastala su složena prezimena koja u svojoj strukturi na drugome mjestu uvijek imaju imenicu kao samostalnu riječ, što ih čini imeničkim složenicama, dok se u prvome dijelu pojavljuje također imenica: *Alavuk, Vilogorac*, ili pridjev: *Karapandža* te glagol: *Purivatra*.

Osvrt na etimologiju

Drevna paganska tradicija i baština vezana za ruralna vjerovanja, običaje i magiju, uvjetovali su to da su Slaveni imali izrazito razvijene magijske obrede, rituale i u njima pokrete koji su se održali do danas (npr. kucanje rukom u drvo i kamen protiv uroka, tj. da ne čuje zlo), koji su zbog svoga značaja proželi svaki segment života i tako ušli u umjetničke, odnosno mitološke – književne i nadasve identifikacijske – onomastičke pore. S tim u vezi, ne čudi da je najveći broj ovog onomastičkoga blaga – prezimena koja su motivirana mitološkim i magijskim motivima, slavenskoga porijekla jer se kao takvo i razvilo u svojoj kolijevci: *Alavuk, Bijesović, Danica, Divac, Divčić, Divić, Divović, Divoš, Divović, Divanović, Divjak, Divjakinja, Divković, Divljan, Divljanović, Drakul, Drakulić, Gatalo, Gatara, Gatarić, Ognjenović, Opalka, Ožegović, Plamenac, Požar, Požarnik, Požegić, Prorok, Pržić, Varnica, Vignjević, Vila, Vilenica, Vilandčić, Vilogorac, Vilić, Vještica, Vištica, Vrač, Vračar, Vračarić, Vračević, Vračić, Zmajevac, Zmajević, Zvizdić, Žarić, Žarković, Žiža, Žižak, Žižić, Žiško*.

Suživot stanovnika Bosne i Osmanlija u zajedničkome carstvu od kraja XV do druge polovine XIX stoljeća imao je među ostalim za posljedicu posudbu velikoga broja ne samo turskih nego i perzijskih i arapskih riječi koje je turski ranije posudio. Na taj način, jezičkim posredovanjem turskoga, u bosanski jezik je ušlo više hiljada izvorno arapskih i perzijskih riječi. To je razlogom zašto su orijentalizmi drugi po učestalosti,

odosno prvi iz posuđeničkoga korpusa koji su po frekventnosti motivirali prezimena inspirirana mitološkim, odnosno magijskim elementima. Uzrok jezičkoga posuđivanja iz drugih jezika ostvaruje se u skladu s civilizacijskim i kulturnim prilikama u kojima se nalazi društvo i samim tim potrebama jezika da imanentno preuzima određeni fond leksičkih jedinica. Iako je u islamu strogo zabranjeno magijsko djelovanje, činjenica je da su mnogi orijentalizmi motivirali prezimena iz našeg korpusa, npr. Alavuk, Aždajić, Bajalica, Bajaš, Behram, Berhamović, Džin, Džinalija, Džinić, Džino, Džinović, Đinović, Đino, Faletar, Karapandža, što će reći da se tradicija koja je postajala prije dolaska Osmanlija morala nastaviti, istina zavijena u novome ruhu s obzirom na izmijenjene kulturne i religijske prilike u Bosni i Hercegovini.

Obuhvaćeni prezimenski korpus potvrdio je i jezičke dodire s ilirskim jezikom kroz prezimena koja je motivirao balkanizam ilirskog porijekla *vatra*: Vatrić, Vatrešević, Vatrenjak, Purivatra.

Neke jezičke posudbe sežu do vremena kada su Slaveni još zajedno živjeli u svojoj pradomovini, npr. iz germanskoga jezika, da bi se isti jezički dodiri nastavili tokom srednjega vijeka, a naročito intenzivirali u vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, kada se i broj njemačkih posuđenica umnožio. Tim više je zanimljivo što u ekscerpiranim primjerima ne nalazimo germanizme.

Zaključak

Priče o nadnaravnim radnjama bogova ili junaka, o njihovim sukobima sa zlodusima i nemanima, utemeljile su starobosansku mitologiju i mitomaniju, osvijetlile domaću srednjovjekovnu magiju i uopće kulturu. U lancu usmene predaje, prepričavanje mitova je bilo ritualni događaj s trivijalnom svrhom, ali i u službi obnavljanja kolektivnoga pamćenja, osjećaja pripadnosti matičnoj cjelini, odnosno u identitarnoj službi. Na mitskim su se pripovijedanjima opetovali događaji nastanka svijeta, čovjeka, zajednice i interakcije među svakojakim, prirodnim i natprirodnim, bićima. Zato je danas brojnim primjerima, pa i kroz onomastiku, moguće pokazati da je bosanskohercegovačka mitologija

sačuvala elemente iz starijega slavenskoga i starobosanskoga perioda budući da obiluje kazivanjima i vjeroanjima u čuda, kletve, magiju, uroke, zle sile, duhove. Kako u kulturi teže dolazi do diskontinuiteta, ova duboko ukorijenjena tradicija je u bosanskohercegovačkome društvu imala produženi rukav čak do perioda zakonskoga poprezimenjavanja (XIX stoljeće), kada je našla odraz i u motivima koji su poslužili u procesu identifikacije, time potvrdivši svoj značaj u svjetonazoru. Tako su brojna prezimena motivirana čudesnim ili čudovišnim stvorenjima, antropomorfnim ili zoomorfnim bićima te likovima paganskih božanstava. U toj skupini motiva prednjačili su: 1. vile i razne nemani: divovi, vukodlaci, zmije, zmajevi; 2. slavenski paganski panteon – teonimi; 3. nebeska tijela i 4. elementi kulta vatre. Identificirajući se kao žrtve iskupljenja i moćni krvnici, ljudi su oblikovali zasebnu skupinu prezimena koja su motivirana magijskim elementima, a koja svjedoče svestranu povezanost čovjeka s prirodom i kroz razvijeni kult narodne medicine i ovladavanje prirodom. Tako su nastala prezimena u značenju *nomina agentis*, npr. Falatar, Gatara, Gatalo, Bajalica, Vještica, Vištica, Vrač. Iako su danas prezimena lišena značenja iz najprostijeg razloga što je funkcionalno svojstvo prezimena “svedeno na ‘golu’ denotativnost prezimenskoga lika – obavlja svoju identifikacijsku i diferencijacijsku funkciju” (Frančić 2013: 107), nosioci ovakvih prezimena znaju ih osjećati stigmatizirajućim, budući da je savremeno bh. društvo dominantno monoteističko, isključujuće u pogledu magijskoga djelovanja. Katkad kao prezrive, podrugljive ili ironične biljege, svoja prezimena doživljavaju i nosioci prezimena: Aždajić, Alavuk, Bijesović, Divjakinja, Drakul, Karapandža i sl., iako pejorativnoj interpretaciji tu nema mjesta.

S obzirom na tvorbeni proces, prezimena kojima su elementi iz domene mitologije i magije poslužili kao motivi nastanka, nastajala su trojako: kao prosta ili asufiksalna, zatim sufiksalna prezimena i kao prezimenske složenice. Ovaj prezimenski korpus, iako je dominantno motiviran domaćim riječima, svjedoči i brojne orijentalizme i kao takav prezentira ovo podneblje kao jezičku sliku ne samo onomastičkog identifikacionog ostvarivanja nego i jezičkoga bogaćenja, međujezičkih dodira i

procesa akulturacije. Budući da umiru posljednja koljena, kazivači koji prenose naslijeđene mitove, čiji je učinak borbenost, radinost, veličanje tradicionalnog i identitarnog, dobro je da su lajtmotivi koji se nalaze u temelju bosanskohercegovačke kulture, pored nekolicine knjiga, balzamirani i u prezimenima u kojima se može očekivati spas od iščeznuća.

Izvori

- Janjatović, Đorđe (1993): *Prezimana Srba u Bosni*, Prosvetatrgovina d.d., Sombor.
- Mehić, Jasmin (2017): *Genealoška istraživanja zavidovičkih prezimena*, Centar za kulturu, Zavidovići.
- Mrđen, Slobodanka (1987): “Onomastika sela Hasanbegovci (Brajici) kod Glamoča”, *Onomatološki prilozi VIII*, SANU, Beograd, 449–466.
- Milićević, Risto (2005): *Hercegovačka prezimena*, Svet knjige, Beograd.
- Nosić, Milan (2000): *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena II*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka.
- Nosić, Milan; Vidinić, Magdalena (1999): *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena I*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka.
- Nosić, Milan (1998): *Prezimana zapadne Hercegovine*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka.
- Pandžić, Jerko (1999): *Hercegovačka imena i nazivlje*, Onomastička ispitivanja, Naklada Kosinj, Zagreb.

Literatura

- Anić, Vladimir (1996): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
- Biserje (1972): *Biserje – Izbor iz muslimanske književnosti*, priredio Alija Isaković, Stvarnost, Zagreb.
- Božović, Dragan (1987): “O narodnoj medicini stanovništva Tuzle s okolinom”, u *Zbornik radova XXXIV Kongresa saveza Udruženja folklorista Jugoslavije*, Tuzla, 257–262.
- Burkhart, Dagmar (1989): *Kulturraum Balkan. Studien zur Volkskunde und Literatur Südosteuropas*, Reimer, Berlin – Hamburg.

- Čajkanović, Veselin (1941): *O srpskom vrhovnom bogu*, Srpska kraljevska akademija, Zadužbina Milana Kujundžića, Beograd.
- Čiča, Zoran (2002): *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Deretić, Jovan (2007): *Istorija srpske književnosti*, Sezam book, Beograd.
- Đinđić, Slavoljub; Teodosijević, Mirjana; Tanasković, Darko (1997): *Türkçe-sirpça sozluk*, Ankara.
- Đorđević, Tihomir R. (1953): “Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju”, *SEZ* 66, 147-282.
- Đuričić, Aca; Elazar, Samuel (1958): *Pregled istorije farmacije Bosne i Hercegovine*, Centralni higijenski zavod, Sarajevo.
- Efendić, Nirha (2014): “Tematika i motivika mitoloških pjesama u bošnjačkoj usmenoj tradiciji”, *Sarajevski filološki susreti II, Zbornik radova II*, Sarajevo, 105–119.
- Fermendžin, Eusebius (1892): *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752 / collegit et digessit*.
- Filipović, M. S. (1948): “Tragovi Perunova kulta kod južnih Slavena”, *Glasnik Zemaljskog muzeja III*, Sarajevo, 63–80.
- Frančić, Anđela (2013): “O prezimenu Ugrin i njegovim inačicama”, *XI. Međunarodni kroatistički znanstveni skup*, Pečuh, 97–112.
- Franković, Mijo (1987): “Kult drveta u životu i običajima stanovništva sjeveroistočne Bosne”, u *Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Tuzla, 251–255.
- Grković, Milica (1983): *Imena u dečanskim hrisovuljama*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad.
- Katičić, Radoslav (2007): “Čiji to dvor stoji na gori?”, *Filologija* 48, 75–113.
- Kont, Fransis (1989): *Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI–XIII vijek)*, Tom I i Tom II, Biblioteka Retrospektive, Beograd.
- Nedić, Vladan (1977): *Jugoslovenska narodna lirika. Antologija narodnih lirskih pesama*, Srpska književna zadruga, Beograd.

- Plas, Pieter (2010): “Vukovi i smrt: tanatološko značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog područja”, *Narodna umjetnost* 47/2, 77–95.
- Popović, Jovo (1935): *Kroz planine Bosne i Hercegovine*, Planinarska društva u Sarajevu, Sarajevo.
- Radin, Ana (1996): *Motiv vampira u mitu i književnosti*, Prosveta, Beograd.
- Schneeweis, Edmund (1935): *Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*, Celje.
- Skok, Petar (1971–1974): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, JAZU, Zagreb.
- Slavjanske drevnosti* I (1995): *Slavjanske drevnosti: etnolingvističeskij slovar'*, T. 1, A–G, Meždunarodne otnošenija, Moskva, 1995.
- Snoj, Marko (2016): *Slovenski etimološki slovar Tretja izdaja*, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana.
- Svešnikova, Tatjana N. (1990): “Volk v kontekste rumynskogo pogrebalonogo obrjada”, *Issledovanija v oblasti balto-slavjanskoj duhovnoj kultury*, Moskva, 128–134.
- Šimundić, Mate (2006): *Rječnik osobnih imena*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Škaljić, Abdulah (1989): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Trubačeva, O. N. (1974): *Etimologičeskij slovar slavjanskih jazykov*, Vypusk 1, Akademija nauk SSSR, Institut ruskoga jazyka, Moskva.
- Vego, Marko (1980): *Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo.
- Žepić, Milan (1985): *Latinsko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

The dragon of Bosnia or is away with the fairies – mythological and magical motifs in the surnames of Bosnia and Herzegovina

Abstract: Mythology and fantasy, the elements of the time very long ago, have been interwoven with the contemporary language in oral literature forms and onomastics. These elements of the past, although supposedly left very far behind, keep appearing in some new forms in surnames. This approach attempts to identify the characteristics of surnames in semantic, etymology and some other branches of linguistics. Mythological motifs are no longer used for surname formation since that category disappeared long time ago. Still, these surnames are worth the scientific exploration and corpus positioning. So, originally cited and described and analyzed examples in this paper represent a substantial philological, ethnological and anthropological treasure.

Key words: anthroponymy, onomastic, surnames, mythology, giants, fairies, dragons, pagan Slavic gods

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 81'38
DOI: 10.33669/KJ2021-32-06
primljeno / received: 7. 7. 2021.
prihvaćeno / accepted: 13. 12. 2021.

Pregledni naučni rad

Haris Čatović

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik
Hasana Kikića 12, Sarajevo
Bosna i Hercegovina
haris.catovic@izj.unsa.ba

Stilogenost vremenski raslojene leksike u *Rječniku bosanskog jezika* autora Dževada Jahića

Sažetak: U radu se na početku govori o nekim teorijskim aspektima funkcionalno-stilskog raslojavanja leksike, pri čemu se naglasak stavlja na govorni jezik i njegov utjecaj na standardni jezik u smislu generiranja novih stilskih vrijednosti. Govorni jezik pripada razgovornom stilu, pa s obzirom na to ima veliki potencijal u stvaranju konotativnog značenja riječi, njegove granice nisu jasno postavljene, a u komunikacijskom činu gotovo svaka riječ može se podvrgnuti semantičkoj modifikaciji, usljed čega može poprimiti posebne semantičke ili stilske nijanse. Stilsko nijansiranje leksike svoje utemeljenje pronalazi u popunjavanju komunikativnih praznina, kojima se, različitom upotrebom u okviru različitih konteksta, mogu aktivirati željeni efekti u nastojanju da se dobije nijansa značenja koja je primjerena okolnostima u kojima nastaje. Nadalje se u radu posebna pažnja posvećuje stilogenim vrijednostima vremenski raslojene leksike, odnosno pasivne leksike u *Rječniku bosanskog jezika* autora Dževada Jahića. Korištenjem leksike koja je u savremenom smislu izašla iz upotrebe u tekstu do izražaja dolazi njena funkcionalna orijentacija, koja s obzirom na kontekst u kojem se koristi može imati različit stepen stilske ekspresivnosti. Razmatra se, dakle, stilski karakter leksema s kvalifikatorom arhaizma, historicizma, povijesne i zastarjele leksike uzimajući u obzir primjere ekscerpirane iz građe koji su dati uz pojedinu natuknicu. Na osnovu provedene analize, utvrdili smo da stilska funkcija pasivne leksike nije ništa drugo doli izražavanje historijske izvornosti nekog događaja. Korištenje pojmova iz nekadašnje ere bitisanja pomaže piscima da njihovo književno djelo dobije na istinitijem i uvjerljivijem slikanju određenog perioda, prenoseći na taj način historijsko-društvene i kulturne obrasce te materijalnu kulturu nekog podneblja.

Ključne riječi: jezičko raslojavanje, stilogenost, razgovorni stil, konotativnost, arhaizam, historicizam, povijesna leksika, zastarjela leksika

O nekim aspektima funkcionalno-stilskog raslojavanja leksike

Jezik je složen sistem jezičkih resursa koji usklađeni po određenim načelima omogućavaju da kao cjelina prirodno funkcionira. U takvom složenom sistemu svoje lingvističko mjesto pronašao je stilski nivo. Lingvistička stilistika kao nauka do danas je postigla značajne rezultate, a svojim uvidima i metodološkim postupcima definirala konkretne teorijske obrasce te razradila terminološki instrumentarij kojim se služi prilikom pristupa književnom tekstu ili jeziku uopće. Istražujući načine na koji funkcioniraju jezička sredstva, dala je odgovore na upotrebu jezika u različitim društvenim kontekstima. Za te potrebe izvršena je diferencijacija stilova jednog jezika i razlika u njihovim ostvarenjima određena je činjenicom da postoje objektivni parametri na osnovu kojih se vrši njihovo klasificiranje, a utvrđeni su selekcijom i načinom upotrebe jezičkih sredstava. To znači da postoji dobro uvriježena shema u kombiniranju jezičkih sredstava specifična za određeni funkcionalni stil. Tako je npr. književnoumjetnički stil određen individualnim jezičkim izborom, odnosno slobodnijim jezičkim izrazom, dok je za administrativno-poslovni funkcionalni stil uglavnom izvršena selekcija jezičkih sredstava te joj je određen način na koji se upotrebljava, s težnjom da se u nekoj ljudskoj djelatnosti profesionalna korespondencija svede na jedinstvenu normu ili oblik. Stoga je jasno da lingvistička stilistika predstavlja vezivno tkivo na relaciji jezik – društvo. Dakle, ona se ne može proučavati izolirano od društva i razvoja pojedinoga književnog jezika općenito.

Oblikovanje književnog jezika relativno je dovršen fenomen, vremenski uvjetovan jer na njegov razvoj neprekidno utječe govorni jezik. Milka Ivić (1990: 96–107) ukazuje na značaj govornog jezika “u kontekstu njegovog utjecaja na standardni jezik, što se pri normiranju ne smije zanemariti”. To se ne smije gubiti iz vida, jer govorni jezik i njegovi sadržaji postepenim djelovanjem vrše utjecaj na određeni nivo jezičke strukture, pa npr. pojedino kolokvijalno značenje u prvoj fazi koegzistira sa izvornim značenjem lekseme, a u drugoj fazi može potisnuti izvorno značenje lekseme, što u prvom redu zavisi od subjektivnog odnosa izvornog govornika prema novom značenju koje je proizvedeno,

a koje doživljava kao manje formalno, razumljivije i uobičajenije u razgovornom stilu. To je razumljivo, jer neformalna, opuštena atmosfera omogućava osobama da lakše iskazuju svoje lične kvalitete, preferencije pa i osjećaje, što nikako nije karakteristično za komunikaciju koja se odvija u nekim službenim odnosima. Klajn (1998: 139), govoreći o kriterijima semantičkog normiranja, navodi sličnu konstataciju: “u toku jezičkog razvoja mogu se javiti nova značenja, a stara mogu biti potisnuta iz upotrebe”. U tom smislu, razgovorni stil, odnosno govorni jezik je riznica iz koje nastaje emocionalno bogatiji i stilski obojen govor. Na osnovu toga, razgovorni stil ima veliki potencijal u stvaranju konotativnog značenja riječi jer njegove granice nisu jasno postavljene, a u komunikacijskom činu gotovo svaka riječ može se podvrgnuti semantičkoj modifikaciji, usljed čega može poprimiti posebne semantičke ili stilske nijanse. Ristić (1997: 51) smatra da “ostvarivanje različitih stilskih efekata pomoću ekspresivnih jedinica bilo kog jezičkog nivoa nije primarna karakteristika jezika književnoumetničkih tekstova nego jezika svakodnevne komunikacije – razgovornog jezika”.

Stilistika govora jedan je od predmeta proučavanja koju Viktor Vinogradov (1971: 299–305) u svojim stilističkim opservacijama smatra generatorom novih stilskih kategorija jer ona “utvrđuje i nove stilske kategorije, nijanse stilskih uporaba te nove tipove stilskih struktura prema njihovu govornome ostvarenju”.

Nadalje, konotativnost ujedno predstavlja prekid s onim autentičnim, osnovnim, izvornim, objektivnim značenjem riječi, istovremeno isključujući objektivnu percepciju svega onoga što jeste, te uključujući posebnu izražajnost koja je potaknuta pristrasnošću, asocijativnošću, ekspresivnošću. Na koji će način biti izražena stilogenost zavisi od konteksta koji je profilira, a s obzirom na to da može nastati u različitim kontekstima, može projicirati veliki broj estetskih, odnosno stilogenih mogućnosti.

Vrlo je važno ukazati na to da granice među određenim stilističkim kategorijama nisu čvrsto zacrtane, često se prepliće jedna stilistička kategorija s drugom, dolazi do njihova miješanja pa čak i zamjene, što je rezultat ekstralingvističkih faktora, odnosno u ovom slučaju subjektivnog

osjećaja ili pristupa autora rječnika. Sličnu konstataciju iznosi i Menac (1998: 261–262) navodeći da:

Stilistička kvalifikacija je osobito podložna različitim pristupima, pa su i konkretna rješenja različitih leksikografa često različita. Lingvistička stilistika, kao mlada znanost, ne može uvijek ponuditi gotova i provjerenjena rješenja kao što ih nude npr. fonologija, morfologija i tvorba riječi, a leksikografija ta rješenja bez daljnjega prihvaća. Na stilističkoj razini, iako je teoretski mnogo toga i riješeno, u primjeni poneka pitanja ostaju otvorena, pa se i stilističkim kvalifikacijama često pristupa subjektivnije nego drugim elementima leksikografske obrade.

Dakle, proučavanjem različitih leksikografskih ostvarenja, uočeno je da postoji problem koji stoji na putu stvaranja optimalnog modela stilske diferencijacije u opisu leksičkog materijala, a to je upravo postojanje različitih gledišta na samu definiciju stilskog sloja i stilsko nijansiranje. U sistemu kategorizacije stilogenosti trebalo bi nastojati odrediti jasne kriterije, ukazujući na razlike u funkcionalno-stilskom koloriranju, što znači da bi težište u tom nastojanju, s jedne strane, trebalo prebaciti na upotrebu pojedinih leksičkih jedinica, a s druge strane na ekspresivno-emocionalnu obojenost, ukazujući na izražajna svojstva određenog leksema.¹ Po našem mišljenju, glavni uzrok tome može se tražiti u nedovoljno razrađenom sistemu u okvirima već postojećih teorija stilova, što na neki način onemogućava pojednostavljivanje stilskih podgrupa, odnosno kvalifikatora kojima se određuje upotrebna vrijednost riječi. Iako su se u svojim studijama mnogi teoretičari približavali optimalnom modelu, činjenica je da:

Lingvistička literatura ne pruža uvek sasvim precizne definicije pojmova vezanih za nestandardnu upotrebu jezika (ovde prevashodno mislimo na kolokvijalizme, žargonizme, argotizme, elemente slenga i šatrovački govor), koje bi omogućile potpuno jasno razgraničenje onih leksički markiranih elemenata, stilskih postupaka i tehnika (poput kolokvijalizacije ili žargonizacije) (Durbaba 2015: 211).

---

¹ “Objektivno predstavljanje i precizno markiranje leksičkih jedinica jednog jezika, a ne njihovo izostavljanje, jeste način da akademijski rečnici odgovore i svom zadatku valjanog leksičkog normiranja.” (Ristić 1995: 238).

Čini se da je gotovo nemoguće utvrditi najjasnije granice u stilskom diferenciranju leksike,² jer je ona rezultat konotacije koja je uvijek subjektivna pojava, određena govornikovom intencijom, njegovim odnosom prema onome o kome ili čemu se očituje.³ Muratagić-Tuna (1992: 9) u tom kontekstu kaže da “jezički izraz ima za cilj neposredno izražavanje ličnog odnosa prema onome o čemu se govori. To je ekspresivna, emotivna, afektivna funkcija jezika.”

Na kraju, svaki govornik ima vlastito jezičko iskustvo profilirano njegovom obrazovnom ili kulturnom orijentacijom, njegovim društvenim ili ekonomskim statusom, a koja je naravno odraz trenutka u kojem govori pa zato treba izučavati jezičke sisteme i stilove svake epohe i razumijevanje društveno-ideološkog smisla jezika, kao i opšte duhovne klime toga doba (Vuković 2000: 130). Ako uzmemo ovakav Vukovićev pristup, vidljivo je da se oslanja na teoriju kognitivizma jer, iako znamo da su “kognitivni procesi koje ljudi koriste univerzalni, njihove primjene nisu, što zavisi i od razlika u stepenu elaboracije, konkretizacije, iskustvenom fokusu, spremnijem korišćenju metonimije, ili metafore itd.” (Kövecses 2005: 246), jer prema kognitivnolingvističkoj teoriji, kako objašnjava Lakoff (1987: 377), u situacijama u kojima doživljava određenu emociju, čovjek ne samo da “osjeća ono što osjeća” već i istovremeno uključuje svoje razumijevanje onoga što osjeća. Ristić (2002: 90) također navodi da je “za predstavljanje konotativnog značenja ekspresivne leksike u deskriptivnoj leksikografiji naročito važan zahtev kognitivne teorije da se u strukturi značenja moraju predstaviti svi tipovi značenja”. Nadalje Ristić (2006: 218) navodi da je “za tumačenje ekspresivne leksike značajno i to da se u kognitivnom pristupu leksičko značenje razmatra u vezi sa situativnošću, sa frejmom određene situacije u kome se data reč javlja ili u okviru šireg frejma ili da označi sam frejm uključen u određenu situaciju”.

² Bugarski je analizirajući *Rječnik* Matice srpske i hrvatske i *Rječnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* ustanovio da leksikografski opisi nisu dovoljno precizni i informativni, pa stoga nisu ni relevantni za neka dublja istraživanja (Bugarski 2006: 23–24).

³ Proces u jezičkom raslojavanju ispoljavaju se ne samo u gubljenju granica između postojećih stilova nego i u stvaranju novih varijeteta, u neprekidnom pregrupisanju njihovih idioma i u promjenama mesta na skali prestižnosti. (Ristić 2006: 26)

Po svemu sudeći, primjena kognitivnih teorija u stilskom diferenciranju leksike predstavlja izrazito složen model proučavanja, ali jako koristan jer nudi integralan pristup, uključujući širok dijapazon pojava i iskustava s kojima se govornik određenog jezika u toku svog života susreće, što na kraju utječe i na oblikovanje jezičkoga znanja i njegove upotrebe. Na osnovu svega dosad rečenoga može se kazati da stilsko raslojavanje leksike svoje utemeljenje pronalazi u popunjavanju komunikativnih praznina, kojima se, različitom upotrebom u okviru različitih konteksta, mogu aktivirati željeni efekti u nastojanju da se dobije nijansa značenja koja je primjerena okolnostima u kojima nastaje.

Sistem funkcionalno-stilskih kvalifikatora u leksikografiji

U leksikografskim priručnicima daje se klasifikacija leksičkih jedinica čiji je status ustanovljen u leksičkom sistemu, gdje se nerijetko daju i odrednice, uglavnom kvalifikatori, kojima se definira njihova upotrebna strana u govoru i pisanju.

Katnić-Bakaršić (1999: 83) daje sljedeću klasifikaciju leksike s konotacijom:

- a) emocionalno-ekspresivna leksika, b) leksika s određenom funkcionalno-stilskom markiranošću, c) profesionalizmi, d) neologizmi i arhaizmi, e) žargonizmi, argotizmi, f) dijalektizmi, egzotizmi.

Funkcionalno diferenciranje leksike izraženo je kroz sve više intenzivirano istraživanje i proćavanje jezika na komunikacijsko-funkcionalnom nivou, jer se svrha jezika postiže samo kad se upotrebljava, a govorna realizacija ima važnu ulogu jer se kroz nju oslikavaju verbalni mehanizmi u kojima se može nazrijeti ljudski faktor. Naprosto to je zato što taj ljudski faktor unosi svježinu u jezički izraz, oživljava riječ i u procesu komunikacije postaje važna sastavnica komunikacijske ekspeditivnosti. Stoga, funkcionalno diferenciranje leksike dobija svoj puni značaj u određivanju upravo onog značenja koje odražava određene komunikativne potrebe i ispunjava odgovarajuće okvire relevantne za sferu komunikacije.

U procesu leksikografske obrade građe u Rječniku bosanskog jezika Dževada Jahića identificirani su stilski obilježeni leksemi koji pripadaju različitim funkcionalnim stilovima, odnosno imaju različitu izražajno-stilsku vrijednost, pa će se u navedenom korpusu naći i leksičke jedinice koje su određene sljedećim kvalifikatorima: *afekt*.⁴, *arh*.⁵, *augm*.⁶, *deprec*.⁷, *derog*.⁸, *dijal*.⁹, *ekspr*.¹⁰, *eufem*.¹¹, *fam*.¹², *gov*.¹³, *hip*.¹⁴, *hist*.¹⁵, *indiv*.¹⁶, *iron*.¹⁷, *knjiš*.¹⁸,

⁴ afektivno (Jahić 2010. I: 27).

⁵ arhaizam, arhaično. Mada taj sloj leksike inače nije ni teorijski ni praktički dovoljno definiran i mada u vezi s njim u leksikografiji ima mnogo lutanja, ovdje se u njegovom označavanju rukovodim osnovnom postavkom da su arhaizmi riječi ili značenja naporedni sa drugim riječima ili značenjima, pri čemu postoji svijest, koja nije samo intuitivna, o tome da je riječ u odnosu na naporedne riječi stara, odnosno da je “starinska” i da pripada najdubljem, temeljnom sloju leksičko-semantičkoga pamćenja izvornoga govornika. (Jahić 2010. I: 27).

⁶ augmentativ, augmentativno (Jahić 2010. I: 27).

⁷ deprecijativno; potcjenjivački; omalovažavajuće (Jahić 2010. I: 27).

⁸ derogativno; ponižavajuće (Jahić 2010. I: 27).

⁹ dijalekatski (Jahić 2010. I: 27).

¹⁰ ekspresivno. Odnosi se na riječ koja je markirana emocionalno ili asocijativno i koja kao takva iskače iz uobičajenoga, “ravnoga” načina govorenja, što znači da je ona po prirodi stvari vezana za govorni jezik, mada se može upotrijebiti i u pisanom jeziku. (Jahić 2010. RBJ I: 28)

¹¹ eufemizam, eufemistički; blaže rečeno, ublaženo rečeno (Jahić 2010. I: 29).

¹² familijarno, u odnosima veće bliskosti; familijarizam (Jahić 2010. I: 29).

¹³ govorno. Riječ je uglavnom vezana za govornu upotrebu, a ne za pisanu (Jahić 2010. I: 29).

¹⁴ hipokoristik, hipokoristično (Jahić 2010. I: 29).

¹⁵ historijski. Odnosi se na riječi iz prošlosti materijalne kulture, kojima se označavaju uglavnom različiti predmeti što već odavno nisu u upotrebi i umjesto kojih postoji samo riječ koja ih “pamti”. (Jahić 2010. I: 29).

¹⁶ individualno. Označava riječ koja se na nivou jezičke kreacije javlja uglavnom samo kod jednog pisca. (Jahić 2010. I: 30).

¹⁷ ironično (Jahić 2010. I: 30).

¹⁸ knjiški. Upućuje na riječ neraširenu u jezičkoj praksi, koja se nije dovoljno govorno potvrdila, koja zvuči oporo, neadaptirano, neprilagođeno (Jahić 2010. I: 31).

*meton.*¹⁹, *neob.*²⁰, *netip.*²¹, *pejor.*²², *podr.*²³, *poet.*²⁴, *povj.*²⁵, *pren.*²⁶, *razg.*²⁷, *reg.*²⁸, *vulg.*²⁹, *zast.*³⁰ i *žarg.*³¹

Ovakva funkcionalna i stilska klasifikacija leksičkog fonda bosanskog jezika u ovom Rječniku bosanskog jezika ukazuje na to da leksičke jedinice svojim oblikom i leksičkim značenjem stupaju u različite leksičko-semantičke odnose te da se njihov status može mijenjati tokom razvoja vokabulara. Autor je u metodološkoj razradi stilogeni fond leksema bosanskog jezika prilično široko postavio, pokazujući da ga čini složen i šarolik skup riječi kojima se može izraziti stilogenost.

Razmatrajući leksički sastav i leksikografski pristup u izradi ovog Rječnika, možemo kazati da je prilično reprezentativan i da odražava stilsku raznolikost bosanskog jezika. Razlog za to je što se tretira-na leksika ekscerpirala iz različitih izvora: a) književnih i umjetničkih

¹⁹ metonimija, metonimijski (Jahić 2010. I: 32).

²⁰ neobično (Jahić 2010. I: 32).

²¹ netipično. Odnosi se na riječi koje nisu svojstvene bosanskom standardnom jeziku ni jezičkim osjećaju izvornoga govornika, koje se neorganskim putem, najčešće preko medija ili političke javne riječi, neopravdano nameću tome jeziku (Jahić 2010. I: 33).

²² pejorativno (Jahić 2010. I: 33).

²³ podrugljivo (Jahić 2010. I: 33).

²⁴ poetski (Jahić 2010. I: 33).

²⁵ povijest, povijesno. Upućuje na riječ vezana za historijska događanja, pojave, pojmove, za razliku od odrednice historijski (*skrać. hist.*), kojom se upućuje uglavnom na konkretne predmete iz prošlosti (Jahić 2010. I: 34).

²⁶ preneseno, preneseno značenje (Jahić 2010. I: 34).

²⁷ razgovorni jezik, razgovorno; kolokvijalni jezik, kolokvijalno. Upućuje na najširu upotrebu u svakodnevnom jeziku i uopće na razgovorni, usmeni vid komunikacije jezikom. Sintagmatski i frazeološki izrazi, ma da su oni u principu razgovorni, katkad se također obilježavaju ovom skraćenicom, ali se njome češće obilježavaju samo zasebne riječi i primjeri iz razgovornog jezika (Jahić 2010. I: 34).

²⁸ regionalizam, regionalno. Upućuje na riječ raširenu i poznatu u nekoj od širih regija bosanskog jezika, dobrim dijelom uvjetovano i dijalekatskom bazom (Jahić 2010. I: 34).

²⁹ vulgarizam, vulgarno (Jahić 2010. I: 36).

³⁰ zastarjelo. Upućuje na riječ koja više nije u upotrebi, ali koja se na neki način pamti (Jahić 2010. I: 36).

³¹ žargon, žargonski. Odnosi se na riječi a) u najobaveznijoj i “komotnijoj” govornoj situaciji b) stručne termine uglavnom u govornoj upotrebi c) koje se upotrebljavaju u užim društvenim i generacijskim skupinama, donekle ograničeno i teritorijalno, u smislu urbanog centra, kakav je npr. slučaj sa sarajevskim žargonom (Jahić 2010. I: 37).

tekstova, b) narodnih govora; c) folklornih tekstova – narodne pjesme, pripovijetke, priče, poslovice, izreke; d) različitih tekstova iz različitih naučnih oblasti – historije, etnologije i etnografije, književne kritike, lingvistike itd.; e) periodičnih izdanja – novine i časopisi; f) rječnika.

Stilske oznake u Rječniku su u službi karakterizacije funkcionalne upotrebljivosti leksike u jednom jeziku. U ovom radu nastojat ćemo utvrditi relevantne kriterije na osnovu kojih autor diferencira vremenski raslojene lekseme.

Stilogeni aspekti vremenski raslojene leksike u *Rječniku bosanskog jezika* Dževada Jahića

Kako je jezik dinamična kategorija, promjene do kojih dolazi u njegovoj strukturi najupečatljivije se odražavaju na leksičkom planu. Te su promjene odraz potreba s kojim se određeno društvo susreće u ekonomskom, socijalnom i političkom smislu, pa su novi pojmovi u jeziku nastali posredstvom novih prilika i fenomena, na što je ukazao i Kalajdžija (2013: 375), govoreći da leksika svjedoči o procesima razvoja društva, njegovim kulturnim i sociološkim prilikama u određenom vremenu.

Pojavom novih pojmova najčešće dolazi do gašenja, suzbijanja upotrebe određenih pojmova. Riječi koje su se prestale aktivno koristiti u govoru ne zaboravljaju se odmah. Takve riječi postaju dijelom rječnika pasivnog fonda, a daju se u rječnicima s fokusom na objašnjenja. U Rječniku bosanskog jezika Dževada Jahića javljaju se četiri leksičko-semantičke kategorije kojima autor na različite načine tretira leksiku koja se iz ugla savremenog jezika doživljava kao pasivna ili makar neko nježno značenje smatra neaktivnim. Ćorić (1989: 122) navodi da “u načelu od zastarijevanja nije izuzet nijedan nivo jezičke strukture pa se, u skladu s tim, može govoriti o gramatičkim, leksičkim i semantičkim arhaizmima”. Predstavljena leksika u Rječniku s obzirom na vremensko raslojavanje klasificirana je na: arh. – arhaizme, hist. – historijsku leksiku, povj. – povijesnu leksiku i zast. – zastarjelu leksiku.

Korištenjem leksike koja je u savremenom smislu izašla iz upotrebe u tekstu do izražaja dolazi njena funkcionalna orijentacija, koja s

obzirom na kontekst u kojem se koristi može imati različit stepen stil-ske ekspresivnosti.

Ekscerpirana građa iz Rječnika bosanskog jezika (I tom)

Primjeri koji su ovdje dati poredani su abecednim redom radi lakše preglednosti te su posebno razdvajani s obzirom na podjelu po kriteriju vremenske raslojenosti. Uz natuknice dati su primjeri upotrebe pojedine lekseme.

Arhaizmi

adžàmija (hadžàmija), u *zn.* neiskusn, nevičan, nevješt mlad čovjek, početnik [*imam dragog adžamiju. - sevd.; mlado momče, adžamijo. - nar. poet.*] (Jahić 2010: 59)

àdžija, u *zn.* bol, gorčina, tuga [*smrt je jedna adžija / tatarska je kandžija.*] (Jahić 2010: 60)

àfedersun (àfedersum *izg.*), u *zn.* oprost, izvini, pardon [*afedersun, muderrise. Taljić*] (Jahić 2010: 60)

àhar, u *zn.* štala, konjušnjica [*i dolje u aharu zveči lanac našega ata. Humo*] (Jahić 2010: 64)

àjluk (ájluk), u *zn.* mjesečna zarada; plaća, plata: *općejez.* [*i dobar ti ajluk privezati. - nar. poet.; ajluk im bolji nego u našeg trgovca zarada. Dizdarević; bio sam odlučio da se odrečem ajluka. Selimović*] (Jahić 2010: 66)

akrèba, u *zn.* **1.** rodbina, svojta, rođaci **b.** rođak, srodnik [*on mu dođe ko neka ~, ne znam su čiju stranu. - lok. (Jahić Rj.)*] (Jahić 2010: 68)

àlma, u *zn.* jabuka [*almu sadih nasred At-mejdana. - sevd.*] (Jahić 2010: 79)

ambréla (ambrèla), u *zn.* kišobran [*one dame, s onim ambrelama. Taljić*] (Jahić 2010: 82)

arabàdžija, u *zn.* **1.** kočijaš, kolar; furman **2.** zanatlija koji izrađuje arabe [*vrtiče joj se oko kuće arabadžije. Sijarić*] (Jahić 2010: 99)

ásija (hásija), u *zn.* **1.** onaj koji se osilio pa nikog ne priznaje; silnik, buntovnik, grješnik [*ne valja bit' asija. Kadić*] (Jahić 2010: 108)

bôn, u zn. bolestan [*plaho je ~; kažu da je bon*. Čolaković (Isaković Rj.); *a pogled patnički ugasno, bon*. Humo; *jesi l se razgalio il si jošter bon?* Latić] (Jahić 2010: 211)

bònluk (bònuk), u zn. obezbijedenost svim sredstvima potrebnim za ugodan, lahgodan život; obilje, izobilje [*i od bonluka samo za jedan akšam se strmeknule na fukarluk*. Kasumović] (Jahić 2010: 212)

bòstan³², u zn. vrt, bašča [*dva su cvijeta u bostanu rasla: / plavi zumbul i zelena kada*. - bal.; *lijepa Zejna po bostanu šeće*. - sevd.; *šta radiš u ovom bostanu?* - nar. prip.; *djevojčica preskoči u bostan, odreza nekolike trske sladora*. Bašagić (Nakaš); *po bostanima pritjeruju brnače*. Kikić] (Jahić 2010: 217)

bùčuk, u zn. polovina, polovica, pola [*bila je, vala, mislim, po beš bučuk*. Čolaković] (Jahić 2010: 246)

bùlbul, u zn. slavuj [*zapjevala bulbul-ptica, misli zora je*. - sevd.; *bulbul pjeva na grančici*. - sevd.; *bulbul pjeva okolo Mostara*. - sevd.; *još kumrija i bulbula / milozvučni poj*. Bašagić (Nakaš)] (Jahić 2010: 254)

cviker, u zn. naočari [*kroz plavi cviker*. Bašagić (Nakaš); *ona sa cvikerom, profesorica književnosti*. Sidran] (Jahić 2010: 294)

čalgidžija (čalgadžija), u zn. svirač, svirac, muzikant [*čala, čala, čalgidžije mlade!* - nar. poet. (Škaljić Rj.)] (Jahić 2010: 304)

čatlàisati, u zn. izluđivati od duševne ili fizičke tegobe; crći, crknuti, puknuti [*crko, puko, čatlaisao, dok me ne vidio!* (Škaljić Rj.) - nar. vjer., djevojka to izgovara kada čvara momku] (Jahić 2010: 312)

čèfil (kèfil izv.), u zn. jamac; žirant [*budi većil ako posla nejmaš, budi ~ ako dužan n'jesi posl*. (Ljubušak)] (Jahić 2010: 356)

Kao što vidimo, uz arhaizme koje smo ovdje naveli pokazana je njihova upotreba u različitim književnim vrstama, od narodnog stvaralaštva, preko književnih djela pa do naučnih izdanja. Prije svega, oni se koriste

³² Zanimljiva je sudbina ove riječi na bosanskohercegovačkom govornom području. Naime, njeno izvorno značenje je vrt. Ovo značenje na bosanskohercegovačkom govornom području gotovo da je potisnuto. Na zapadnohercegovačkom i centralnohercegovačkom terenu može značiti i dinja i lubenica. Već u istočnohercegovačkim govorima te ostalim dijalektima bosanskog jezika za ovu riječ uvriježeno je značenje lubenica. Ova riječ najčešće je govornicima bosanskog jezika poznata kroz frazemu "*obрати (zelen) bostan*, u značenju: nešto vrlo neprijatno, nepovoljno doživjeti; nastradati, nagrebusiti, nadrljati" (Jahić 2010: 217).

za kreiranje koloritnosti dalekih vremena. Njihov leksički potencijal ogleda se u njihovoj interakciji s obzirom na kontekstne uvjete, pa pojedini autori oživljavajući stara značenja riječi unose u rečenicu ili tekst cjelovitiju ekspresivnu obojenost koja je potaknuta stilskom energijom koja je zaslužna za rekreiranje ambijenta i vremena starijih epoha. Pisci se često ovom leksičko-semantičkom grupom riječi koriste kao izražajnim sredstvima umjetničkog govora. U tom smislu, arhaična leksika često se koristi kao sredstvo za davanje melanholičnog, sjetnog, snuždenog tona. Takav ton na neki način nosi riječ *bulbul* u primjeru [*zapjevala bulbul-ptica, misli zora je*], gdje se može nazrijeti tužan pjev ptice s obzirom na to da djevojku udaju, bez njene volje, što vidimo iz stihova:

“Ustaj, Fato, ustaj, zlato,
spremaj darove!”

“Ja sam mlada i sirota,
nemam darova.”

“Kad si mlada i sirota,
što se udaješ?”

“Udala me stara majka,
nisam ni znala.”

Upotrebom arhaizama u književnom djelu, osim što se evocira kulturno-historijski kontekst, mnogi pisci na taj način iskazuju i svoj stav spram vremena koji se javlja kao odrednica upotrebe tih leksema. Arhaizmi u tom smislu imaju važnu funkciju jer njihovom upotrebom književno djelo dobija otisak vremena, prenoseći na taj način historijsko-društvene i kulturne obrasce. Inače, arhaizmi su najčešće upotrijebljeni u takve stilističke svrhe i njih je u pravilu najviše. U tom smislu, spomenuli bismo primjere poput *adžija*, *afedersum*, *ahar*, *ajluk*, *akreba*, *alma*, *ambrela*, *arabadžija*, *asija*, *bon*, *bonluk*, *bostan*, *bučuk*, *čalgidžija*, *ćefil*. U književnim djelima u kojima se javljaju ove lekseme želi se dati do znanja da je riječ o vremenu koje je uslijedilo nakon osmanskih osvajanja ovih prostora. Dakle, u ovim djelima arhaizmi koji su upotrijebljeni su orijentalnog porijekla. Poznato je da su se orijentalizmi duboko adaptirali u jezički sistem bosanskog jezika jer su “podlijegali opštim unutarjezičkim zakonitostima raslojavajući se među sobom (bilo da su neki od njih vremenom zastarijevali – kao arhaizmi i istoricizmi

– bilo da su postajali opšteprihvaćeni i bez semantičkih ekvivalenata, gubeći svoju markiranost po porijeklu” (Hadžiefendić 1984: 200). U vrijeme nastajanja primjera gore navedenih pisaca koji su u svoje djelo utkali orijentalizme, Osmansko carstvo je već palo. Naslućuje se da su pisci vrevu svakodnevnog života kojim su živjeli u novim društveno-političkim okolnostima lakše podnosili i pokušali razumjeti tu novu sadašnjost kroz prizmu historijskog ogledala. Čini se da je put ka razumijevanju te sadašnjosti poznavanje prošlosti, a taj put u književnim djelima popločan je starijim leksičkim slojem bosanskog jezika. I tu se vidi nit nostalgije za prošlim vremenima, koja je u vrijeme nastajanja ovih djela živjela u narodu, što nesumnjivo pisci dokazuju i potvrđuju svojim jezikom.

Arhaizmi također mogu poslužiti za iskazivanje podrugljivog, omalovažavajućeg tona kao što je slučaj s riječju adžamija: [*imam dragog adžamiju. - sevd.; mlado momče, adžamijo. - nar. poet.*] te riječju *čatlaisati* [*crko, puko, čatlaisao, dok me ne vidio!* (Škaljić Rj.)].

Historicizmi

ăbadžija, u *zn.* 1. suknar, zanatlija koji izrađuje odjeću ili predmete od abe [*valjalo je Jefti abadžiji odnijeti neku robu u dućan. Čolaković; ovo su uvakufjenje posvjedočila dva sarača, dva tabaka, četvorica čizmedžija, jedan abadžija i drugi. Kreševljaković*] 2. trgovac koji prodaje izrađevine od abe (Jahić 2010: 55)

ăbadžinka, u *zn.* igla kojom se služi abadžija (Jahić 2010: 55)

ădžamkinja (ădžemkinja), u *zn.* sablja perzijske izrade; perzijanka; adžamovka, adžemovka (Jahić 2010: 60)

ăkča, u *zn.* 1. novac u Turskoj carevini prvi put kovan za vladavine sultana Orhana [*samo da njihove akče ostanu nedirnite u čekmedžetu. Selimović; imanje donosi oko sedam hiljada akči. Ibrišimović*] 2. para, novčić; aspra, jaspri (Jahić 2010: 67)

ătiluk, u *zn.* stari srebreni turski novac od šest groša (Jahić 2010: 80)

ămfora (ămfora), u *zn.* antička prastara glinena posuda sa dvije drške (dva uha), u kojoj se držalo žito, vino, med i sl. (Jahić 2010: 83)

antèrija, u *zn.* vrsta gornje (muške i ženske) odjeće sa dugim rukavima [*rezali mi bejaz anteriju. - sevd.; da ne nose zapetljane dimije, kao naše, nego anterije.* Kulenović] (Jahić 2010: 92)

aràluk (haràluk), u *zn.* dograđena sporedna prostorija u starim bosanskim kućama, od dasaka ili nekoga drugog slabog materijala; predso-blje, mali hodnik [*unesi mi to do ~a, a ja ću ga popet gore. - lok.* (Hadžić Rj.); *da je dobro odjeknulo cijelim ćoškom i aralukom.* Osman-Aziz] (Jahić 2010: 100)

àrslan (u mn. arslani), u *zn.* vrsta novca [*pored akče kolao je u prometu zlatni novac, zvani esedi groš ili arslani.* Kreševljaković] (Jahić 2010: 106)

bàkam,³³ u *zn.* rumenilo za lice, izrazito crvena boja koja se dobija iz drveta *Caesalpinia sappan*, porijeklom iz Indije (Jahić 2010: 133)

bàlista, u *zn.* ratna sprava, oruđe za izbacivanje teškoga kamenja kojim se gađalo pri opsadama utvrđenih gradova (Jahić 2010: 136)

baljèmez, u *zn.* starinski top velikoga kalibra i dometa [*al udara more u obale, / al pucaju baljemez topovi? - nar. poet.* (Škaljić Rj.)] (Jahić 2010: 138)

cvàncik, u *zn.* srebrni novac u austrougarsko doba u vrijednosti od 20 krajcera (Jahić 2010: 296)

čàdorbez, u *zn.* vrsta debljega beza koji se najč. upotrebljavao za šatorska krila; botane [*i čadorbez, znatno deblji i čvršći od domaćeg, a koji se uvezio iz Carigrada.* Kreševljaković (Škaljić Rj.); *nosili smo od čadorbeza iste takve košulje.* Kikić] (Jahić 2010: 300)

čàka, u *zn.* svečana tvrda vojnička kapa u austrougarskoj vojsci (Jahić 2010: 302)

čàprazi, ukrasni gajtani sa krupnim dugmadima na čevkenima, libadama i sličnoj gornjoj muškoj odjeći [*sve po prsim srmali čaprazi. - nar. poet.* (Škaljić Rj.)] (Jahić 2010: 306)

čèlènka, u *zn.* vrsta perjanice načinjene od zlata ili srebra u obliku spojenih pera, katkad ukrašena i dragim kamenjem (stavljala se na kalpak ili saruk sa prednje strane) [*djeverovski kalpak i čelènka. - bal.; ostala*

³³ Ova riječ ima i svoje arhaično značenje: ruž za usne; karmin [*kna i surma su se uvezili a bjelilo, bakam i boja za kosu bili su domaći proizvodi.* Kreševljaković; *a usne joj poput trešnje s pramaljetja crvene se, sjaju od bakama.* Čolaković] (Jahić 2010: 133).

su samo djeca da mu vide na kapi čelenku. Sijarić; mermer si cjelivala sabah-poljupcem meni nad glavom čelenkom vihornom. Azizov] (Jahić 2010: 317)

ćefenak (ćèpenak), u *zn.* krilo, kanat starinskoga dućana koji se otvara i zatvara služeći mjesto vrata [*na ćefenke noge naslonila. - nar. poet.; a kamo li ko je imao koju paru pa otvori ćefenak. Mulabdić; nestade i ćefenaka. Dizdarević; i tresu se ćefenci, žene proljeću iz kuće u kuću. Dizdarević; zatim podigo ćefenak i spustio kapke. Čolaković; išao pognu-te glave pored ćefenaka. Selimović; ubrzo je i poslove s ćefencima prepusito momcima. Taljić*] (Jahić 2010: 356)

ćurdija, u *zn.* vrsta gornje kratke i duge haljine postavljene krznom, čije je lice najč. od kadife ili čohe [*muška ~, ženska ~; pa obukla čičekli ćurdiju. - nar. poet. (Škaljić Rj.)*] (Jahić 2010: 371)

Kad je u pitanju upotreba historicizama, oni stoje u suprotnosti sa arhaizmima. Samardžija (2001: 29) navodi: “Leksemi koji su iz aktivnog u pasivni leksik prešli djelovanjem izvanjezičnih čimbenika nazivamo historizmima.” Imajući u vidu ovu činjenicu, jasno je da arhaizmi kao fenomen svoje postojanje temelje na faktorima koji su lingvističke naravi. Historicizmima se označava nestajanje stvarnosti i pojmova koji su bili aktuelni u određenoj historijskoj epohi, što uvjetuje da ono što je njima bilo označeno pređe iz aktivne u pasivnu leksiku, pa je samim tim ograničena upotreba takve riječi. Važno je kazati da se te leksičke jedinice i dalje koriste, ali s određenim funkcionalnim ograničenjem, najčešće u onim knjigama koje se tiču opisivanja nekog perioda u historijskom razvoju ili pak u književnim djelima kada se pisci koriste takvom leksikom kako bi rekreirali određeno društveno-političko ili socijalno-ekonomsko uređenje i sl.

L. Zgusta (1991: 171) u vezi s historicizmima konstatuje “da se ne bojim terminoloških inovacija, nazvao bih ih riječima vezanim za vrijeme”. Naime, vremenski kriterij je presudan da neku leksemu proglasimo historicizmom. Ova Zgustina postavka potpomognuta Samardžijom definicijom historicizma osvjetljava kriterij za razlikovanje historicizma i arhaizma. S obzirom na to da se vrijeme u kojem neka riječ postaje arhaizmom praktično ne može procijeniti niti “uhvatiti”, jer je uzrokovano unutarjezičkim razlozima, onda se historicizmi bez problema

mogu datirati, jer su povezani sa promjenama u okolnom svijetu. To znači da historicizmi nisu zastarjele riječi, već su to riječi koje označavaju pojmove koji više ne postoje ili su zastarjeli.

No kad je riječ o funkcijama historicizama, njima se u književnosti i općenito u publicističkoj djelatnosti autori koriste kao tehnikom koja pomaže istinitom slikanju određenog perioda, odnosno materijalne kulture određenog vremenskog perioda u razvoju nekog podneblja. Tako upotrijebljene, one djeluju kao svjedočanstvo o postojanju zanimanja, novčanih jedinica, poreza, odjevnih i drugih predmeta.

Historicizmi koje smo ovdje naveli također služe za rekreiranje vremenske epohe u okviru Osmanskoga carstva. Tako smo nešto više iz toga perioda saznali o odjevnim predmetima – *anterija*, *čaka*, *čaprasi*, *čelenka*, *ćurdija*, o vrstama oružja – *balista*, *baljemez*, o novcu koji se koristio u to vrijeme – *akča*, *altiluk*, *arslani*, *cvancik*, o posebnim odajama unutar kućnog uređenja – *araluk*, o predmetima koji su se koristili u posebne svrhe – *čadorbez*, *ćefenak*, o sredstvu koje su žene koristile za uljepšavanje – *bakam*, te zanimanjima – *abadžija*, kao i sredstvima kojima su se koristili u obavljanju neke djelatnosti – *abadžinka*. Upotreba navedenih riječi koje su ekscerpirane iz *Rječnika* ovjerena je kroz primjere u književnim djelima, što im obezbjeđuje stilističku vrijednost.

Povijesna leksika

adžami-ògłan (adžemi-ògłan izv.), u zn. dječaci sa osvojenih turskih područja odvođeni u Carigrad na školovanje i odgoj [*kad se uzme da mu (Sokoloviću) je bilo petnaest godina kad je kao adžami-oglan došao u carski dvor.* (Škaljić Rj.)] (Jahić 2010: 60)

adžamski (adžemski), u zn. koji se odnosi i na bilo koju drugu azijsku muslimansku zemlju van granica Osmanskog carstva (Jahić 2010: 60)

aga, u zn. vlasnik zemlje (u Turskoj carevini) koju su obrađivali drugi, uglavnom hrišćanski kmetovi (Jahić 2010: 61)

ajálet, u zn. oblast, pokrajina, provincija pod upravom valije [*Bosna je za turske uprave najprije bila ajalet, a 1865. godine postala je vilajet.* (Škaljić Rj.)] (Jahić 2010: 65)

akindžija, u *zn.* pripadnik odreda jurišnih konjanika, vrsta vojske u Bosni za vrijeme Osmanskog carstva [*akindži – vrsta bosanskohercegovačke vojske, takođe konjaništva.* Bašagić (Nakaš)] (Jahić 2010: 67)

bašaga, u *zn.* glavni aga, starješina agā, aginski prvak (Jahić 2010: 144)

bašeskija, u *zn.* stari, isluženi janjičar; janjičarski veteran [*kahveni pribor kahvedžije bašeskije Uzun Mustafage, sina Hasanova, iz Bali zade mahale, procijenjen je 1784. godine na 1680 akči.* Kreševljaković; *ja, siromah, tvoja bašeskija.* Latić] (Jahić 2010: 145)

bèglerbeg, u *zn.* vrhovni vojni i civilni zapovjednik neke oblasti ili pokrajine u sastavu Turske carevine (Jahić 2010: 151)

boljševik, u *zn.* 1. prvobitno član većinske Socijaldemokratske radničke partije od 1903. godine; većinaš *bukv.*; *supr.:* menjševik; manjinaš *bukv.* 2. pristalica boljševizma u Rusiji nakon Oktobarske revolucije, “sudionik”, izvršilac represivne državne politike Komunističke partije Sovjetskog Saveza (Jahić 2010: 210)

bosànčica, u *zn.* ćirilica sa svojim posebnim grafijsko-paleografskim odlikama koja se upotrebljavala u Bosni od srednjeg vijeka do novijeg vremena; bosanica, bosanska azbuka, zapadna (bosanska) ćirilica; zapadna ćirilica; *bosančica je, filološki preciznije rečeno, zapadna brzopisna ćirilica.* Filipović N. (Isaković Rj.)] (Jahić 2010: 215)

cionizam, u *zn.* učenje, nacionalni pokret Jevreja za uspostavljanje jevrejske države u Palestini (Jahić 2010: 281)

cùksfirer, u *zn.* oficirski čin u austrougarskoj vojsci [*i dođe, dragi si moj, jednoć cùksfirer.* Dizdarević; *jedan cùksfirer nam održa govor.* Sušić] (Jahić 2010: 295)

čeràhor, u *zn.* fizički radnik koji pod nadzorom majstora radi na teškim poslovima zidanja i popravljanja gradova, utvrđenja, mostova i sl.; vrsta kulučara [*čerahori su gradili i popravljali gradove.* Kreševljaković (Isaković Rj.)] (Jahić 2010: 320)

čifčija, seljak bezemljaš; kmet na aginskoj ili begovskoj zemlji, na čiflukku [*spremio sam njega u čifčije. - nar. poet.; čifčija si bio u turaka. - nar. poet.*] (Jahić 2010: 327)

Za razliku od historicizama kojima se, kako se može vidjeti, označavaju nekadašnja zanimanja, novčane jedinice, porezi, odjevni i drugi

predmeti, povijesnom leksikom se označavaju historijski događaji, pojave, pojmovi, nekadašnje titule i zvanja. Udio ove leksike u analiziranoj građi je manji u odnosu na arhaizme i historicizme. To je i razumljivo, s obzirom na to da je spektar fenomena koji su obuhvaćeni ovim terminom u stvarnosti daleko manji od prethodna dva koja smo obradili.

Kako vidimo iz ekscerpirane građe, i ovi primjeri su potvrđeni u književnoj produkciji. Stilska funkcija i ovog sloja pasivne leksike nije ništa drugo doli izražavanje historijske izvornosti nekog događaja. Korištenje realnih pojmova iz nekadašnje ere bitisanja pomaže piscima da stvore što pouzdaniju pozadinu radnje koja se odvija. Upotrebom te leksike pisci nas direktno povezuju s kulturom i historijom etnosa. U vezi sa ovim slojem leksike, najzastupljeniji su termini iz okvira zvanja i titula osmanskoga perioda vladavine: *aga*, *bašaga*, *beglerbeg*, kao i termini iz društvenog položaja u ondašnje vrijeme: *adžami-oglan*, *bašeskija*, *boljševik*, *čerahor*, *čifičija*. Također, u analiziranom Rječniku pronašli smo i leksiku koja nije u vezi sa vremenom vladavine Osmanskog carstva. Takvom leksikom imenuju se društveno-politička uvjerenja i nastojanja – *cionizam*, te leksema *cukfirer* sa značenjem oficirskog čina za vrijeme austrougarske vladavine.

Zastarjela leksika

balāban, u *zn.* medvjed koji se voda po vašarima i pokazuje svijetu **b.** cirkuski medvjed (Jahić 2010: 135)

blūz, u *zn.* oblik crnačkih američkih pjesama (Jahić 2010: 194)

bôd, u *zn.* predmet kojim se bode **a.** bodež, nož **b.** bajonet, bajoneta; boda (Jahić 2010: 197)

bôjnik, u *zn.* borac, ratnik, bojovnik (Jahić 2010: 205)

bòlovānje, u *zn.* bolest [*poslije kratkog mu bolovanja*]. Ćatić (Nakaš)] (Jahić 2010: 199)

bòljetica (boljètica), u *zn.* bolest, boljka [*ljuta boljetica*]. Hadžić O. N. (Nakaš); *teška boljetica*. Mulabdić (Nakaš)] (Jahić 2010: 210)

bùntāš, u *zn.* buntovnik (Jahić 2010: 257)

čàjg, u *zn.* jeftina tkanina od pamuka od koje se kroje pantalone i odijela (Jahić 2010: 264)

cikáda, u *zn.* cvrčak (Jahić 2010: 277)

U leksikologiji se pravi razlika između zastarjelih riječi i arhaizama, ali je ta granica neznatna jer prema mišljenju Radović-Tešić (1982: 261) “arhaizam jeste zastarela reč, ali nije svaka zastarela reč arhaizam. Arhaizam je znači uži pojam od zastarele reči.” Ovih leksičkih jedinica je najmanje, što je i razumljivo jer su ovo riječi koje su sasvim nepoznate prosječnom govorniku bosanskog književnog jezika, a njihovo razumijevanje uvjetovano je dopunom odgovarajućih podataka. Za razliku od prethodna tri sloja vremenski raslojene leksike, ovaj sloj leksike najčešće je potpuno iščezao iz pamćenja. Radović-Tešić (1982: 261) smatra da je razlog takvog njihovog statusa u jeziku uzrokovan time što su u vrijeme kada su ih pisci upotrebljavali one bile stilske neutralne, što za posljedicu ima da se one u savremeni jezik ne mogu vratiti kao lekseme sa izrazitom stilističkom vrijednošću. To potvrđuju i ekscerpirani primjeri, među kojima se, istini za volju, sporadično navode i književna djela u kojima su pronađene takve lekseme, ali one nemaju nikakav stilistički naboj.

Zaključak

Na početku stilističke analize leksičkog fonda u kontekstu vremenske raslojenosti leksema u *Rječniku bosanskog jezika* Dževada Jahića bazirali smo se na utjecaj razgovornog jezika na funkcionalno-stilsko raslojavanje, gdje smo pozivajući se na ranija istraživanja utvrdili da razgovorni jezik ima snažan potencijal na generiranje funkcionalno-stilskih vrijednosti leksike. Tako smo preko razgovornog jezika, koji ima izrazit utjecaj na standardni jezik, došli do centralnog pojma u stilistici – konotativnost. Konotativnost nadalje podrazumijeva posebnu izražajnost koja je potaknuta pristranošću, asocijativnošću, ekspresivnošću. S obzirom na to da se konotativnost može vezati za pojedinu riječ, nadalje smo ponešto kazali o njenim osobinama, te u vezi s tim govorili o funkcionalno-stilskoj diferencijaciji leksike unutar književnog jezika. U radu je posebno tretirano pitanje vremenske raslojenosti leksičke građe

u *Rječniku bosanskog jezika* autora Dževada Jahića, gdje smo na pojedinim primjerima iz ekscerpirane građe pokazali na koji način je s vremenskog aspekta predstavljena obrađena leksika.

Na temelju provedene analize, a na referentnom broju primjera, došli smo do zaključka da su lekseme koje smo uvrstili i pojedinačno obradili kao arhaizme, historicizme i povijesnu leksiku vezane uglavnom za doba Osmanske vladavine. Primjerima iz književnih djela ta leksika je oživljena, a specifična upotreba te leksike udahнула joj je novi život, dajući joj stilsku vrijednost pri čemu se na taj način kreira određena kulturno-društvena pozadina, ambijent, ozračje. Stoga je stilaska vrijednost te leksike ovjerena neophodnošću upotrebe u slučaju da želimo stvoriti sliku društveno-političkog uređenja i nacionalno-historijskog ukusa. U tom kontekstu posljednji sloj pasivne leksike, u *Rječniku* nazvan zastarjelom leksikom, beznačajan je u smislu davanja posebnih stilističkih vrijednosti.

Općenit zaključak koji možemo donijeti na osnovu primjera koje smo s nekim od kvalifikatora za pasivnu leksiku pronašli u *Rječniku bosanskog jezika* (tom I) jeste da je orijentalna leksika u tom sloju najzastupljenija.

Na kraju, korištenjem pasivne leksike u književnim djelima pisci su toj leksici dali na stilskoj vrijednosti, pa takva leksika mora naći svoje mjesto u rječniku, ako ne iz normativnih razloga, onda svakako zbog svoga stilskog potencijala. Pojavljivanje i opisivanje takve leksike u rječnicima stalo je na put njenoj konačnoj zastarjelosti.

Izvor

Jahić, Dževad (2010): *Rječnik bosanskog jezika*, I tom.

Literatura

Bugarski, Ranko (2006): *Žargon*, Drugo, prerađeno i prošireno izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd.

Ćorić, Božo (1989): "O jednom tipu leksičkih arhaizama u srpskohrvatskom jeziku", *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 1 (1), Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci, Rijeka, 122–126.

- Durbaba, Olivera M. (2015): "O nestandardnoj leksici u leksikografskim izvorima", *Anali Filološkog fakulteta* 27, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 211–223.
- Hadžiefendić, Remzija (1984): "Turcizmi u funkciji imenovanja likova u *Dervišu i smrti* i *Na Drini ćuprija*", *Književni jezik* 13/4, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 199–217.
- Ivić, Milka (1990): *O jeziku Vukovom i vukovskom*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- Kalajdžija, Alen (2013): "Terminologija oružja u bošnjačkoj epici", *Znakovi vremena* XVI (61/62), Sarajevo, 339–359.
- Katnić-Bakaršić, Marina (1999): *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute, Budapest.
- Klajn, Ivan (1998): "O kriterijumima za semantičko normiranje reči", *Naš jezik* XXXII/3–4, 134–147.
- Kövecses, Zoltán (2005): *Metaphor in Culture, Universality and Variation*, Cambridge University Press (CUP), University of Cambridge, Cambridge.
- Lakoff, George (1987): *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*, University of Chicago Press, Chicago.
- Menac, Antica (1998): "Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima", *Filologija* 30–31, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 261–266.
- Muratagić-Tuna, Hasnija (1992): *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Filozofski fakultet – ITP "Damad", Priština – Novi Pazar.
- Radović-Tešić, Milica (1982): "Arhaizmi i njihova obrada u rečniku SANU", Poseban otisak iz zbornika *Leksikografija i leksikologija*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 257–262.
- Ristić, Stana (1995): "Neki aspekti normiranja u leksikografiji", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 24/1, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 233–240.
- Ristić, Stana (1997): "Neke karakteristike ekspresiva u delima Stevana Sremca", u: *Književno delo Stevana Sremca – novo čitanje*, Zbornik referata sa

naučne konferencije održane u Nišu 15. i 16. novembra 1996, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, Niš, str. 43–56.

Ristić, Stana (2002): “Ekspresivna leksika u deskriptivnom rječniku”, u: *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*, Zbornik sa Međunarodnog naučnog skupa o leksikografiji i leksikologiji, Matica srpska, Novi Sad, str. 89–102.

Ristić, Stana (2006): *Raslojenost leksike srpskoga jezika i leksička norma*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd.

Samardžija, Marko (2001): *Hrvatski jezik 4*, Udžbenik za 4. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb.

Vinogradov, Viktor (1971): *Stilistika; teorija poetskoga jezika; poetika*, prijevod P. Lazarević, T. Šeremet i M. Milinković, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.

Vuković, Novo (2000): *Putevi stilističke ideje*, Univerzitet Crne Gore u Nikšiću, Podgorica.

Zgusta, Ladislav (1991): *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo.

Stylogenicity of time-layered lexicon in *The Dictionary of the Bosnian Language* by Dževad Jahić

Abstract: The paper initially discusses some theoretical aspects of functional-stylistic stratification of vocabulary, with an emphasis on spoken language and its impact on standard language in terms of generating new stylistic values. Spoken language belongs to the colloquial style, so given its great potential in creating the connotative meaning of words, its boundaries are not clearly set, and in the communicative act almost every word can undergo semantic modification, resulting in special semantic or stylistic nuances. Stylistic nuance of vocabulary finds its foundation in filling communicative gaps, which, through different use in different contexts, can activate the desired effects in an effort to obtain a nuance of meaning that is appropriate to the circumstances in which it occurs. Furthermore, the paper pays special attention to the stylogenic values of time-layered vocabulary, ie passive vocabulary in the *Dictionary of the Bosnian Language* by Dževad Jahić. By using vocabulary that has gone out of use in the text in the modern sense, its functional orientation comes to the fore, which, given the context in which it is used, can have different degrees of stylistic expressiveness. Thus, the stylistic character of lexemes with the qualifier of archaism, historicism, historical and obsolete lexicon is considered, taking into account the examples excerpted from the material given with each entry. After conducted analysis, the stylistic function of passive vocabulary is nothing but the expression of the historical originality of an event. Using terms from the former era of existence helps writers to get their literary work on a truer and more convincing painting of a certain period, thus transmitting historical, social and cultural patterns and material culture of a region.

Keywords: linguistic stratification, stylogeny, colloquial style, connotation, archaism, historicism, historical vocabulary, outdated vocabulary

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 811.111'37
DOI: 10.33669/KJ2021-32-07
primljeno / received: 6. 10. 2021.
prihvaćeno / accepted: 16. 12. 2021.

Pregledni naučni rad

Amina Arnautović

Fakultet islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
Ćemeralina 54, 71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
amina.arnautovic@fin.unsa.ba

Konotacije leksičkog sloja motiva stida u engleskim prijevodima bošnjačke balade “Hasanaginica”

Sažetak: Prevođenje književnoumjetničkog djela, posebno poezije, podrazumijeva i prevođenje njegova stila. Na leksikostilističkom nivou stil se manifestira kako denotativnim tako i konotativnim značenjem leksičkih jedinica koje sačinjavaju tekst. Analizom konotacija leksičkog sloja motiva stida u engleskim prijevodima bošnjačke balade “Hasanaginica” nastojimo utvrditi i problematizirati načine na koje je ovaj motiv interpretiran u ciljnim tekstovima u odnosu na izvornik. Metodom leksikostilističke analize ključnih stihova motiva stida, kako u izvorniku tako i u ciljnim tekstovima na engleskom jeziku, ispitujuemo načine na koje različiti prevoditelji grade ovaj mistični motiv kao jedini apstraktni pojam koji se ne razvija u poetsku sliku te stječemo uvid u višeslojne konotacije koje se u prijevodima ova tri ključna stiha nameću čitatelju. Na osnovu rezultata analize određeni prijevodi su ocijenjeni kao najbliži izvorniku u smislu minimalnih razlika u stepenu interpretacijske ograničenosti / nametljivosti. Leksičkim izborom najzornije dočaran ključni stih motiva stida nalazimo u prijevodu Francisa Jonesa. Međutim, na konačni izbor leksike stilski osviještenog prevoditelja utječu i drugi aspekti izvornog teksta, poput njegova metričko-ritmičkog obrasca koji zahtijeva očuvanje i formalnih karakteristika ove balade, što Jonesov prijevod ne čini. Stoga zaključujemo da rezultate leksikostilističke analize izvornika valja odvagati u odnosu na rezultate analize i ostalih jezičko-stilističkih nivoa izraza (fonostilističkog i sintaksostilističkog) radi njihove što uspješnije sinteze koja bi rezultirala efektnijim i vjerodostojnijim prijevodom ovog usmenoknjiževnog remek-djela.

Ključne riječi: leksikostilistička analiza, konotacije, motiv stida, engleski prijevodi bošnjačke balade “Hasanaginica”

1. Uvod

1.1. Problem i predmet istraživanja

Prevođenje književnog djela je, u jednu ruku, i prevođenje njegova stila, s obzirom na to da je upravo stil ona komponenta teksta koja ga i čini književnim. Kao neposredni odraz autorova izbora, stil često postaje i nositeljem značenja. Smatrajući jezičku strukturu književnog djela vječnim središtem književnog proučavanja, a stil njegovom književno-tvornom komponentom, opredijeljeni smo za lingvostilističku analizu kao osnovni pristup književnom djelu. S obzirom na činjenicu da je lingvostilistička analiza otvoren i nedovršen sistem opisivanja i komentiranja jezičko-stilskih obilježja i njihove funkcionalnosti u piščevu / pjesnikovu izrazu, stava smo da ona može kazati puno o umjetničkom izrazu te pomoći boljem razumijevanju književnoumjetničkog djela, što je, opet, jedna od osnovnih pretpostavki za njegovo uspješno prevođenje u drugi jezik. Kao jedan od osnovnih dijelova lingvostilističke analize, leksikostilistička analiza je temelj na osnovu kojeg predstojeći rad ispituje i problematizira način interpretacije i prenošenja motiva stida u engleskim prijevodima bošnjačke balade “Hasanaginica” s posebnim osvrtom na konotacije leksičkog sloja jezika.

1.2. Svrha i ciljevi istraživanja

Svrha rada je doprinijeti unapređenju prevodilačke prakse podizanjem svijesti o značaju prevođenja stilskog sloja teksta kojem se u samom procesu prevođenja rijetko pridaje dovoljno pažnje. Cilj rada jeste, na konkretnim primjerima prevođenja motiva stida, pokazati kako nedosljedno prenošenje stilskog sloja teksta u engleskim prijevodima bošnjačke balade “Hasanaginica” bitno utječe na njegov semantički ili značenjski sloj.

1.3. Metodologija rada

Rad se koristi metodom leksikostilističke analize, koja je tek jedan važan dio lingvostilističke analize teksta. Leksičko-stilskim raslojavanjem

teksta izvornika, kao i ciljnih tekstova njegova prijevoda na engleski jezik, nastoji se ukazati na propuste nastale prilikom prevođenja predmetnog motiva u engleski jezik.

Nakon utvrđivanja problema i predmeta istraživanja, svrhe i ciljeva, metodologije, kratkog pregleda dosadašnjih relevantnih istraživanja te pregleda korpusa u *uvodnom dijelu*, *osnovni dio rada* nudi interpretaciju motiva stida, zatim definiciju pojma konotacije u odnosu na pojam denotacije kao ključnog pojma na osnovu kojeg se prezentiraju rezultati analize prijevoda predmetnog motiva (stihovi 7, 8 i 9), da bi se u *završnom dijelu rada* donijeli zaključci s obzirom na svrhu i definirani cilj istraživanja.

1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja

Rad se temelji na opsežnoj lingvostilističkoj analizi, kojom se autorica bavila u sklopu izrade doktorske disertacije pod naslovom *Lingvostilistička analiza engleskih prijevoda Hasanaginice* (Arnautović 2017). Sama disertacija predstavlja prvu i jedinstvenu analizu ovoga tipa provedenu na tekstu izvornika i ciljnim tekstovima objavljenim na engleskom jeziku.

U kontekstu dosadašnjih istraživanja o prijevodima balade "Hasanaginica" na engleski jezik, možemo spomenuti više autora, koji su se bavili različitim aspektima balade. Naprimjer, Vasa D. Mihailovich je 1986/87. god. objavio kraći naučni rad koji komentira metričko-ritmički obrazac 22 prijevoda ove balade na engleski jezik. Određene (ranije) prijevode balade "Hasanaginica" na engleski jezik proučavali su i komentirali Dragutin Subotić, Svetozar Koljević i Mira Janković. Na Fakultetu humanističkih nauka u Mostaru, Nerin Dizdar je odbranio magistarski rad s nazivom *Semantički i sociolingvistički aspekti engleskih prijevoda balade "Hasanaginica"*. Mnogi autori širom svijeta su iz različitih aspekata pisali o ovoj baladi, među kojima nalazimo i najistaknutije slaviste svoga vremena poput A. Mickijevicza, F. Miklošiča, R. Medenice i dr. Međutim, sva istraživanja o ovoj baladi koja su prethodila spomenutoj doktorskoj disertaciji bila su tek polazna osnova za

jednu dublju, višedimenzionalnu jezičko-stilističku analizu izvornika i njegovih prijevoda na engleski jezik.

Ovaj rad tematizira načine na koje je interpretiran i preveden motiv stida u engleskim prijevodima balade “Hasanaginica” na način na koji to ranije nije rađeno, s ciljem koji nadilazi sami predmet analize te može poslužiti i kao uopćeni primjer prevoditeljima poezije.

1.5. *Korpus*

Do danas, balada “Hasanaginica” prevedena je 25 puta na engleski jezik.¹ Od tih 25 objavljenih prijevoda, 14 ih je sačinjeno na osnovu Goetheovog prijevoda na njemački. Goetheovu verziju je prvi preveo Sir Walter Scott krajem 18. stoljeća (179?), a svoj prijevod je nazvao “The Lamentation of the Faithful Wife of Asan Aga”. Potom su uslijedili prijevodi Johna Boyda Greenshieldsa (1800), Felicije Dorothee Hemans (1821), Johna Bowringa (1827), Jamesa Clarencea Mangana (1836), Williama Edmondstouna Aytouna (1844), Edgara Alfreda Bowringa (1853), Mary Anne Burt (1853), te Georgea Bancrofta (1855), Owena Mereditha² (1861), Edwarda Chawnera (1866), Paula Dyrsena (1878), Williama Gibsona (1883) i M. Gray³ (1890). Godinu nakon što je Paul Dyrsen objavio svoj prijevod balade, Kate Freiligrath Kroeker objavljuje svoj prijevod (1879) najvjerojatnije TALVJ-evog⁴ prijevoda na njemački. Prevoditelji balade iz 20. stoljeća su: George Rapall Noyes i Leonard Bacon (1913),⁵ Maximilian August Mügge (1916),⁶ Robert William

¹ Ovdje računamo samo njezine objavljene prijevode.

² Owen Meredith je pseudonim kojim se koristio Edward Robert Bulwer Lytton, koji je prvobitno tvrdio da je njegov prijevod balade prijevod originala, da bi nešto kasnije povukao tu svoju tvrdnju.

³ Puno ime ovog autora prijevoda balade je nepoznato. Pojavljuje se isključivo u navedenom obliku.

⁴ TALVJ je pseudonim kojim se koristila Therese von Jacob, udato Robinson.

⁵ Prvi engleski objavljeni prijevod s jezika izvornika. Ovo je prijevod verzije Vuka Stefanovića Karadžića.

⁶ Prijevod se smatra plagijatom prijevoda J. Bowringa, jer su 43 stiha identična, a 14 stihova vrlo slični Bowringovoj verziji, što upućuje na činjenicu da je polovina prijevoda balade zapravo djelo Bowringa. I sam Mügge (1916) obavještava čitatelja kako je veći broj pjesama u svojoj knjizi preuzeo od J. Bowringa, te ih revidirao.

Seton-Watson (1932),⁷ Duncan Wilson (1970), Thomas Butler (1980), Vasa D. Mihailovich (1983),⁸ Anne Pennington i Peter Levi (1983)⁹ te Zora Devrnja Zimmerman (1986).¹⁰ U 21. stoljeću se pojavljuju zasad posljednji prijevodi balade: Francisa Jonesa iz 2010. godine "The Sad Ballad of the Noble Lady Hasan Aginica" te prijevod Amire Sadiković, nastao prevođenjem knjige *Sevdah* autora Damira Imamovića 2017. godine.¹¹

2. Rezultati analize

2.1. Interpretacija motiva stida

Obavijenom velom tajanstvenosti, o baladesknom motivu stida raspravljali su mnogi naučnici, učinivši ga tako još mističnijim i zagonetnijim. Tako je Camilla Lucerna (1905: 44) tumačila stid kao baštinu ondašnje žene, morala, načina života i običaja, ponekad i pogrešno, naprimjer, kada dugu koprenu (pulđuvak u baladi) percipira kao simbol straha i zebnje od svakog dodira, simbol jednog zlostavljanog bića. Pulđuvak se u baladi, zapravo, vrlo jasno pojavljuje kao simbol zaštite. Ova koprena je štit kojim Hasanaginica hoće da zakloni dječije poglede kako ne bi bili svjedoci odvođenja vlastite im majke, ali i da odbrani sebe od vlastitih emocija pri susretu s djecom. Koprena tako postaje simbol delikatnosti njezinog odnosa kako prema drugima tako i prema samoj sebi. I Hatidža Krnjević (1973: 275) je procijenila Lucerninu studiju i interpretaciju balade kao najbolju u onom njezinom dijelu u kojem "žena kazuje o ženi na planu psihološkog zapleta, ali samo dotle dok ne iskrсне pitanje određenog mentaliteta, nacionalnih svojstava, zakona patrijarhalne porodice – svega onoga što tu baladu čini muslimanskom i našom". Lucerna, kao što i Krnjević primjećuje, ne osjeća duh vremena i atmosferu porodičnog života, niti razumije ondašnje društvene i moralne norme i običaje kada tvrdi da brat postupa sa sestrom kao da je

⁷ Prijevod verzije Ivana Meštrovića.

⁸ Prijevodi Wilsona, Butlera i Mihailovicha su prijevodi Vukove verzije.

⁹ Prijevod verzije Miroslava Pantića.

¹⁰ Prijevod Vukove verzije.

¹¹ Prijevod verzije Hatidže Krnjević.

kakva stvar. Njezina interpretacija balade je, ipak, interpretacija jednog stranca iz perspektive drugog svijeta i druge kulture.

Suprotno interpretaciji autorice Kamile Lucerna, Muhsin Rizvić (1994: 141), kao bolji poznavatelj socijalne stratifikacije ondašnje društvene sredine u kojoj je ova balada nastala, u svojoj analizi socijalnih aspekata balade, tumačio je i stid kroz prizmu strukture socijalnih odnosa u Hasan-aginij kući i njegovoj porodičnoj zajednici, ističući svoj stav kako “Stid u ovoj baladi treba razumijevati kao socijalno-emocionalnu kategoriju suprotnu ponosu, inače tradicionalno vezanom za begovat: i to u odnosu subjekta s obzirom na objekat prema široj društvenoj sredini”, na osnovu čega “Hasanaginica po inerciji socijalne psihologije svoga staleža može osjećati stid zbog položaja u koji je kao begovica zapala udajom za (...) agu, tj. čovjeka njoj nejednakog po rodu i socijalnom položaju”. Dakle, Rizvić nastoji ukazati na kompleksnost ovog strukturnog pojma cijele balade, koji je s jedne strane činjenica socijalno-klasne psihologije Hasanaginice, a s druge strane, u tuđoj (svekrvinoj), Hasan-agi nametnutoj interpretaciji, socijalno podbadanje muževljeva ponosa, te raspirivanje njegovih socijalnih kompleksa kako bi on osjetio potrebu za osvetom ženi koja, prema njegovom (Hasan-aginom) uvjerenju, zapravo nema nikakva stida. Na taj način Rizvić pokazuje lik Hasanaginice kao “raslojen na dvije dimenzije: na ponos begovice i ravnodušnost prema Hasan-agi, i na osjetljivost i ljubav prema djeci”, sa zaključkom da ovakva interpretacija možda umanjuje “kompaktnost” Hasanaginicinog “etičko-emocionalnog lika”, ali da istovremeno “humano svjedoč[i] o Hasanaginici kao žrtvi begovsko-kastinskih kanona, staleških predrasuda i socijalno-klasne psihologije” (Rizvić 1994: 151).

Dok motiv stida prema Rizviću krije tajnu prethodnog zbivanja balade, Radosav Medenica (Krnjević 1973: 275) ga ne smatra velikom tajnom koju treba odgonetnuti. Henrik Barić (1938: 169), opet, objašnjava stid kao stvarni lični osjećaj Hasanaginice čija pasivnost jeste “osnovna crta njenog bespomoćnog utapanja u tom mentalitetu s kojim je srasla”. Oprečno Matiji Murku, Krešimir Gregorijević (1952: 50) smatra da je Hasanaginicin stid nemoguće objasniti isključivo društveno obespravljenim položajem žene, već da mu je potrebno dodati i težinu tradicije

feudalnog društva koja je odnos između supružnika smatrala grešnim i nečim što je trebalo kriti. Gerhard Gesemann smatra interpretaciju Lucerne o Hasan-aginoj čežnji za aktivnom i otvorenom ljubavlju patetičnom i tvrdi da se stid ne može objasniti "folklorističkim razlozima", jer su nam javni i privatni običaji i shvatanja vremena i sredine u kojoj je živio pjesnik ove balade zapravo nepoznati. Nadalje, Gesemann zaključuje da ženin stid ne potječe bezuvjetno iz općeg morala, već samo odgovara tom moralu, a ustvari predstavlja ličnu osobinu žene, njezinu psihološku osobinu. Iako Gesemann smatra ulogu stida često precijenjenom, priznaje da je oblik i smisao tog stida jedinstven i neponovljiv, budući da je riječ o pokretačkom principu, uzroku i povodu baladesknog događaja – stidu koji se uzdiže do stepena kobne greške (Gesemann 1923: 18–20).

Jednu novu i neobičnu interpretaciju stida nalazimo kod Aleksandre Wagner,¹² koja u pojam stida učitava zapažanja modernog uma i način razmišljanja nesvojestven ženi ondašnjeg društva, te potpuno zanemarujući mogućnost stida kao usvojene moralne norme i obrasca ponašanja žene muslimanke onoga doba, smatra da ono što Hasanagicu sprečava od odlaska ranjenom mužu jeste vlastita sposobnost poistovjećivanja s ranjenim Hasan-agom, s *njegovim* stidom i posramljenošću skrhanog ratnika. Međutim, u ovakvom promišljanju postoji jedna kontradiktornost, naime, zašto bi se Hasan-aga rasrdio na ženu koja nije došla da ga obiđe kada je bio u stanju u kakvom ni sam ne bi želio da bude zatečen, ponajmanje od svoje žene. Wagner tu nelogičnost objašnjava tako što tvrdi da je Hasan-aga shvatio pravi razlog ženina izostanka – ona ga je htjela poštediti stida koji bi osjećao pred njom zbog svog jadnog stanja, te tako spasiti njegovu muškost – čime ona u očima Hasan-age, umjesto da ostane emocionalni produžetak njega samog, postaje zasebna ličnost, razdvajajući se od njega u svojoj neovisnoj Drugosti. Hasan-aga, dakle, pušta ženu koja *zna previše*, upravo zbog nepoželjne oštine njezina uma, iz straha da bi to saznanje mogla prenijeti na djecu, te ih učiniti još

¹² Bakalaureat iz komparativne književnosti i filozofije stekla na Univerzitetu u Sarajevu. Trenutno u zvanju docenta iz oblasti sociologije, The New School, New York City. Društvene dimenzije stida je jedan od predmeta koje predaje.

nepredvidljivijim individuama od nje same, što bi moglo bitno narušiti imidž i autoritet age kao oca (Wagner 2008).

Stid Hasanaginice su na svoje načine interpretirali i drugi autori, poput Jasmina Hodžića,¹³ koji se nadovezuje na ideju Mahmutćehajića,¹⁴ a koju također preuzima i Nerin Dizdar.¹⁵

Interpretacije motiva stida u ovoj baladi su mnogobrojne i šarolike, a ono što je zapravo najbliže istini jeste činjenica da nepoznati autor balade očigledno nije imao potrebu da posebno motivira ili objašnjava stid, na osnovu čega se može zaključiti da je taj stid vjerovatno bio razumljiv ondašnjem slušatelju balade. Osim toga, balada počiva na principu redukcije s kojom je nedorečenost usko povezana. Stid glavne junakinje bez kojeg ne bi bilo ni sukoba u baladi je, kako Krnjević (1973: 280) primjećuje, neodređen i zagonetan u još jednom smislu, naime jer predstavlja “apstraktan pojam” kakvim se narodni pjesnik rijetko služi iz prostog razloga što narodna poezija jeste “mišljenje u slikama” ili kako je Muratagić-Tuna (2010: 15) opisuje “metamorfoza riječi u poetsku sliku”. Dok apstraktni pojam straha i osjećaj sramote “imaju svoj konkretni ekvivalent u slici, misli, riječi ili činu, tako prvobitni stid ostaje isti, ne razvija se u sliku” zbog čega je upravo stid ostao trajno prisutan i za mnoge nerješiv problem (Krnjević 1973: 280). Krnjević (1973: 280–281) logički rasuđuje u razmatranju drugih muslimanskih pjesama sličnih baladi “Hasanaginica”, upravo prema ovom detalju, u kojima se stid vezuje za ženin pohod mužu ranjenom u ratu, daleko od kuće u vojničkom taboru, zaključujući da takvo šta jednostavno nije bio običaj,

¹³ Posredstvom novog kulturološkog čitanja balade “Hasanaginica” ovaj autor interpretira zagonetni stid kroz prizmu shvatanja Hasanagina boravka u planini kao “privremene rastave” (darb) supružnika, kao posljednjem koraku pred razvod braka zbog neke njene krivnje, jer su, po izvjesnoj porodičnoj predaji, sve žene u porodici kojoj pripada Hasanaginica ters žene.

¹⁴ Rusmir Mahmutćehajić nudi jednu novu interpretaciju “Hasanaginice” s aspekta muslimanskog ezoteričkog naslijeđa, u kojoj baladu uzdiže do djela sakralne umjetnosti. U svojoj isključivo filozofskoj interpretaciji (bez uporišta u nauci o jeziku) Rusmir Mahmutćehajić pronalazi intelektualne i književne dubine i razotkriva tajne unutar parametara perenijalne filozofije neodvojive od muslimanske intelektualne misli. U ovom čitanju, balada postaje sredstvo kojim se Bog na različite načine obznanjuje u riječima i slikama.

¹⁵ Ovaj autor preuzima Mahmutćehajićeve interpretacije u vezi s aginim svojevoljnim osamljenjem u planini.

naročito ne u muslimanskoj sredini, dodajući da je stid "prvo u čemu se žena očituje", te da je kao takav upravo stid "pokrenuo sudbonosno zbiivanje i doveo do onako intenzivnog ispoljavanja materinske ljubavi". Ko poznaje mentalitet i običaje bosansko-muslimanske sredine (posebno kada je riječ o begovskim porodicama), u kojoj naše stare nane i danas još govore o "sramoti" i nedopustivosti javnog ispoljavanja osjećanja među supružnicima, ili o crvenilu na licu kao znaku stida i moralne vrline i slično, taj lahko može prepoznati i shvatiti Hasanaginicin stid, koji kao moralna vrlina prvog reda krase junakinju ove balade. Stih kaže: "A ljubovca od stida ne mogla", povezujući tako Hasanaginicin stid s njezinim svojstvom žene i supruge, a što nema nikakve veze sa spomenutim Gregorijevićevim shvatanjem odnosa između supružnika *grešnim*. Dapače, odnos između supružnika u islamu je uzvišen i poželjan, ali se istovremeno kroz mnoge hadise govori i o njegovoj *intimi* i potrebi da se taj odnos, iz mnogih i složenih razloga, a prije svega radi njegova očuvanja, zadrži intimnim i zaklonjenim od javnosti.

2.2. Konotacije leksičkog sloja motiva stida

Konotacija (lat. *connotatio* = zabilježiti) kao kognitivna aktivnost pristupanja asocijacijama koje povezuju određenu riječ i njeno značenje, u lingvističkoj i književnoteorijskoj literaturi određuje se u opreci prema denotaciji (koja upućuje na izvorno ili osnovno značenje) kao dodatna vrijednost ili stilski dodatak određenih riječi u datom kontekstu. Analizirajući leksiku kojom različiti prevoditelji grade mistični motiv stida kao jedini apstraktni pojam koji se *ne* razvija u poetsku sliku, a što je razlog otvaranju prostora za višeslojne konotacije koje se ovdje nameću čitatelju, došli smo do određenih rezultata koje ćemo ponuditi u sljedećem pregledu centralnog stiha ovog motiva u svim prijevodima balade na engleski jezik.

Tekst izvornika gradi motiv stida u samo tri stiha (stihovi 7, 8 i 9: "On boluje u ranama ljutim. / Oblazi ga mater i sestrica, / A ljubovca od stida ne mogla") sasvim dovoljna da se ovaj motiv uobliči na jedinstven i neponovljiv način kao pokretački princip, uzrok i povod baladesknog događaja. *Inicijalna formula* balade spjevana je u prezentu,

kako bi dočarala i približila baladesknu radnju slušatelju / čitatelju, što je bitna činjenica, budući da se kontinuitet radnje u prezentu nastavlja u sedmom i osmom stihu, da bi na samom kraju devetoga radnja neočekivano skrenula u krnji perfekt, što doprinosi efektu uzvičnosti i začudnosti: “A ljubovca od stida *ne mogla*”. Efekt ne bi bio jednako snažan da je ovdje, kojim slučajem, upotrijebljen puni perfekt *nije mogla*. Ova uzvičnost i začudnost stvaraju dodatnu zapitanost nad samim motivom stida, čineći ga još mističnijim. Međutim, ono što nam leksičko-morfološki sloj ovih stihova denotativno poručuje ne može stišati uzvičnost, niti umanjiti začudnost i zapitanost, a da ne aktivira višeslojni konotacijski nivo iskaza. U kakvoj je vezi stalni epitet *ranama ljutim* s imenicom *stid*? Na kakve odnose između imenica “mater (i) sestrice” u osmom stihu i “(a) ljubovca” u devetom stihu upućuju veznici, u prvom slučaju sastavni veznik “i”, a u drugom rastavni “a”? Pojačavaju li ovi veznici dodatno antonimiju potvrdnog oblika glagola “oblazi” i odričnog oblika eliptičnog glagola “ne mogla (*obići*)”, suprotstavljajući na taj način leksički sloj osmog i devetog stiha?

Pregled prijevoda centralnog stiha u motivu stida otkriva nam i šarolikost *konceptualizacije* samoga pojma stida kao mentalnog procesa u kojem se razjašnjava i konkretizira ovaj široki i neprecizni pojam, još širi i neprecizniji ako u obzir uzmemo vremenske i kulturološke razlike njegova poimanja.

Najčešće korištena engleska riječ za stid, koju nalazimo u jedanaest prijevoda, jeste imenica *shame* (ovdje ubrajamo i bliskoznačne pridjeve koji sadrže isti leksem: *ashamed* i *shamefaced*, te imenicu *shamefacedness*), što je razumljivo s obzirom na činjenicu da taj leksem ima i najširi spektar značenja obuhvatajući sve od “štete”, preko inherentnog “stida”, “srama” i “sramote”, pa do “bruke” s jačim konotacijama s društvenim kontekstom. Međutim, ni korištenje istog leksema ne podrazumijeva jednaku konceptualizaciju pojma kod različitih prevoditelja.

Tako, naprimjer, Scott tautologijom *timid shamefacedness* u stihu “Timid shamefacedness compelled her to stay” (povratni prijevod: “Bojažljiva posramljenost prisilila ju je da ostane”) opisuje karakternu crtu bojažljive i stidljive žene, slične onoj o kakvoj je i Gesemann govorio, na što

Scott eksplicitno upućuje 17. stihom u kojem kaže da je "ona žalila više od najbrižnije majke" (*She sorrow'd more than the fondest of mothers*), predstavljajući nam na taj način dvostruko napaćenu Hasanaginicu, koja duboko pati i zbog muža (njegovog teškog stanja), ali i za njim, jer ga, "prisiljena" (*compelled*) svojim stidom, nije u stanju obići u "ti-jesnom šatoru, nabijenom rodbinom i prijateljima". Dakle, u preopširnosti i eksplicitnosti svoga prijevoda, Scott jasno pokazuje vlastito poimanje ženinog stida čije porijeklo nalazi u dubokim emocijama, koje su dio njezine ličnosti. *Stid* je tako kod Scotta dvostruko naglašen, tj. s dva različita jezička sredstva, s jedne strane tautološkim izrazom, a s druge strane, sintaksom u kojoj *stid* postaje subjekat, odnosno vršitelj radnje u ključnom stihu ovoga motiva. Ovakvom se sintaksom koriste još dva prevoditelja, Greenshields koji u svom prijevodu predmetnog stiha "But modesty delay'd his Consort's footsteps" (povratni prijevod: "No, skromnost zadrža njegove Druge korake") koristi drugi leksem, tj. *modesty*, te Zimmerman koja u svom prijevodu ovoga stiha "But *shame* keeps Aga's wife away" (povratni prijevod: "Ali stid drži aginu ženu podalje") koristi identičan leksem *shame*.

I u Meredithovu prijevodu ovoga stiha "But his wife, for the modest-minded shame / Of a matron chaste, could not" (u povratnom prijevodu: "Ali njegova žena, iz sklonosti k skromnosti proisteklog stida / gospođe čestite / čedne, nije mogla") nalazimo riječ *shame* s pridjevom *modest-minded* koji eksplicitno upućuje na porijeklo ženinog stida u njezinoj sklonosti ka skromnosti, umjerenosti i jednostavnosti. Pridjev koji Meredith koristi završava sufiksom *-minded*, koji se inače prilaže nekim pridjevima i priložima da bi se dobio pridjev kojim se opisuju način na koji neko razmišlja ili nečiji stav prema životu. Već ovdje, dakle, imamo implikaciju da je stid koji sprečava Hasanaginicu da obiđe ranjenog muža pitanje njezina stava i načina razmišljanja kakvi priliče jednoj "čestitoj i čednoj gospođi" (engl. književni izraz za udatu ženu *matron* uz arhaični pridjev *chaste*), a što se potvrđuje i ostalim stihovima koji grade motiv stida u Meredithovu prijevodu, gdje se kaže da su majka i sestra došle u posjetu uz pojašnjenje u zagradi da su one bez krivnje mogle činiti što im je volja (*for these without blame might do as*

they listed), aludirajući tako na jedan društveni kontekst u kojem “čestita žena” očito nije mogla učiniti što joj volja a da ne bude osuđivana od društva. Ova parenteza je ujedno i glas pripovjedača / narodnog pjevača, *de facto* prevoditelja, u čijem tonu je prepoznatljiva kritika društva i ondašnjih društvenih prilika koje ni sam nije najbolje poznao niti razumijevao.

Zanimljiva, i nešto drugačija, konotacija u motivu stida se pojavljuje u Manganovu prijevodu devetog stiha “But his wife, too *shamefaced*, weeps at home” (povratni prijevod: “Ali njegova žena, isuviše posramljena, plače kod kuće”), gdje “ranjeni ratnik” (*wounded warrior*) “leži čeznući” (engl. arhaizam *lieth pining*), dakle, agu razara tuga jer ne može biti s voljenom ženom. Majka i “sestre”, svi dolaze da ga služe, iskazujući svoju brigu za njega, samo njegova žena “isuviše posramljena, plače kod kuće”. Ono što je u Manganovu prijevodu ovog motiva bitno jesu *glagoli* koji, u dva zasebna stiha (rastavljena stihom u kojem majka i “sestre” (*pl. sisters*) te svi ostali obilaze Hasan-agu), govore šta se zbiva s mužem, a šta sa ženom. Dok Hasan-aga “leži u čežnji” za ženom, ona sjedi kod kuće i roni suze za njim, jer je “isuviše posramljena” (*too shamefaced*) da se zaputi k njemu. Leksičko-semantička, ali i sintaksička povezanost ovih dviju radnji implicira na neki način i vezu između ženina stida i uzajamne čežnje ili žudnje supružnika. Manganova konceptualizacija pojma stida se može tako dovesti u vezu s ranije spomenutom Lucerninom interpretacijom o Hasan-aginoj čežnji za aktivnom i otvorenom ljubavlju, te s Gregorijevićevim shvatanjem odnosa između supružnika grešnim.

Leksemom *shame* se koriste i J. Bowring i Mügge koji nude identičan prijevod devetog stiha “But for very shame his wife is absent” (povratni prijevod: “Al’ zbog samog stida njegova žena je odsutna”) kod kojih je žena “odsutna” upravo iz stida, Pennington i Levi “But his love is ashamed and cannot come” (povratni prijevod: “Ali njegova ljuba(v) je posramljena i ne može doći”), gdje je žena “posramljena i ne može doći”, Aytoun “But his wife hangs back for shame, and comes not” (povratni prijevod: “Ali njegova žena se uzdržava zbog stida i ne dolazi”) čija se Hasanaginica “uzdržava iz stida, i ne dolazi”, kao i Kroeker “But

for shame his wife is all unable" (povratno: "Al' iz stida njegova žena je sva nemoćna") gdje je žena stidom spriječena da ide ranjenom mužu u pohode.

Amira Sadiković se koristi leksemom "ashamed" ("posramljena, postiđena") u prijevodu rimovanih stihova koji glase: "Injured in pain he lies, / Mother and sister give tender care, / But his wife, ashamed, did not dare" (u povratnom prijevodu: "ranjen u bolovima leži, / Mati i sestra pružaju njegu s nježnošću, / Ali njegova žena, posramljena, nije se usuđivala"). Upotrijebljeni pridjev "ashamed" implicira i određeni osjećaj krivice ili postiđenosti i zbunjenosti kod žene zbog vlastite greške ili osjećaja da nije opravdala očekivanja nametnutih joj standarda, dakle, ima jače konotacije s izvanjskim faktorima negoli unutrašnjim, tj. njenom osobenošću i prirodom, na koju najneposrednije upućuju leksemi *modest* (Greenshields, Meredith i Butler) i posebno *demure*, kojim se koristi samo Jones. Istim leksemom se koristi i Mihailovich: "But not his wife, for she is too *ashamed*" (povratni prijevod: "Ali ne njegova žena, jer ona je isuviše posramljena.").

U Wilsonovu prijevodu "But for *shame* his dear wife would not come" (povratni prijevod: "Al iz stida njegova draga žena nije htjela doći") koji se također koristi leksemom *shame*, nailazimo na drugačiju konotaciju u završnim riječima stiha, gdje autor ovoga prijevoda izvorni krnji perfekt "ne mogla" prevodi u *would not come* koji implicira *htijenje / namjeru* da ne dođe, za razliku od *nemoći* ili *spriječenosti* koja je implicirana u ostalim prijevodima. Uz ovu implikaciju, u Wilsonovu prijevodu nalazimo i fusnotu na kraju ovog stiha, u kojoj autor prijevoda objašnjava kako se:

Srcе balade nalazi u ovom nejasnom stihu. Hasanagina žena nije došla da ga obiđe, jer je prema najstrožijem muhamedanskom zakonu bila obavezna čekati da je on pozove. On je očigledno pomislio da njoj nije bilo stalo do njega te je jednako pogrešno protumačio (na kraju balade) njeno nastojanje prvo da izbjegne susret, a zatim da se u dobrom raspoloženju oprostí od djece. Cijela priča je dobra ilustracija teškog zadatka prevođenja poezije, posebno pjesama čija su ključna mjesta jezgrovita s dosta aluzija i nagovještaja. (Wilson 1970: 63; naš prijevod).

Ovakvu neprikladnu praksu napuštanja mikrokonteksta književnoumjetničkog djela zarad šireg kontekstualiziranja prijevoda komentirao je i Venuti (1998: 22), upozoravajući na negativne posljedice sličnog korištenja fusnota, zbog objektivnog rizika svođenja domaćeg čitateljstva na kulturnu elitu kojoj ova praksa akademskog diskursa nije strana. Osim Wilsona, još se i Noyes i Bacon (“For very *shame* his wife came not”), Seton-Watson (“But not his wife, his dear love Káduna / So young, so *shy*, she dared not go”) te se Zimmerman na istom mjestu u svojim prijevodima koristi fusnotom, Noyes i Bacon kako bi skrenuli pažnju da je “ovu frazu umetnuo Karadžić”, Seton-Watson kako bi pojasnio da je posebnu pažnju posvetio vlastitim imenima u svom prijevodu, a Zimmerman (1986: 242–243) kako bi, poput Wilsona, “demistificirala” zagonetni pojam stida uz poduže pojašnjenje prilika ondašnjeg društva,¹⁶ ženina ovisnog položaja i sramote da ide mužu u pohode, jer bi na taj način izrazila želju i brigu za njim, dodajući i opasku da su likovi balade Srbi koji su prešli na islam samo da bi zadržali svoje plemstvo. Inače, tri stiha koji grade motiv stida u prijevodu Zimmerman, u leksičkom smislu prilično su otvoreni za tumačenja, tj. nisu interpretativno ograničavajući, tako da bi se motiv stida u ovom prijevodu, da nije fusnote u kojoj se spominje bojište, mogao tumačiti i na posve drugačiji način. S obzirom na ono što ovi stihovi eksplicitno govore, tj. da aga “boluje od okrutnih / surovih / nemilosrdnih rana” (*aches from cruel wounds*), da ga majka i sestra “tješe” (*comfort*),¹⁷ “ali *stid* drži Aginu ženu podalje (od njega)”, njegov leksičko-semantički sloj bi mogao upućivati i na simboličko i metaforičko značenje kakvo su neki istraživači balade već spominjali (v. Nerin 2011), a prema kojem se frazem *ljute rane* ne mora odnositi na rane zadobijene u boju, već na njegovu vlastitu unutarnju “borbu”, čemu bi u prilog išla i činjenica da se u šestom stihu govori o šatoru Age Hasan-age u jednini, a što bi moglo ukazivati na

¹⁶ Zimmerman govori o periodu od kasnog 15. do ranog 16. stoljeća, a balada “Hasanaginica” je, prema većini istraživača, nastala u periodu od druge polovice 17. pa do ranog 18. stoljeća. Ovo su činjenice koje ukazuju na neprikladno korištenje fusnota koje, osim što su neprikladne, sadrže i netačne i neproverene podatke koji se iznose kao tobožnje činjenice u jednom formalno akademskom stilu.

¹⁷ Zimmerman je jedina prevoditeljica koja je izvorni glagol “oblaziti” prevela glagolom “comfort” (tješiti), dok su drugi ovaj glagol prevodili glagolima: “posjetiti”, “otići”, “doći”, “prisustvovati”, “brinuti se o”, “njegovati”, “služiti” i sl.

Hasan-agino svojevolumino osamljenje, usljed određenih ličnih nedoumica. Međutim, na ovakvu konceptualizaciju stalnog epiteta "ljute rane" ne upućuje nijedan od analiziranih 25 prijevoda balade.

U Seton-Watsonovu prijevodu, koji se također služi fusnotom, Agi "idu u posjetu" (*visit him*) majka i sestra i nađu ga gdje "leži pogođen bolnim ranama" (*lies stricken with grievous wounds*), ali ne i njegova žena, "njegova draga ljubav Kaduna" (*his dear love Kaduna*), koja se "tako mlada, tako stidna" nije usudila (*dared not*) poći. Ovdje se javljaju različite konotacije u vezi s modalnim glagolom *dare* čija je stilski markiranost na višem nivou od iskaza koji upućuju na činjenično stanje ženina izostanka, tj. da nije došla, ili pak onih koji izriču nemogućnost njezina dolaska, tj. da nije mogla ili da je bila spriječena da dođe. Tako Seton-Watson već u motiv stida unosi i motiv straha, zapravo, ovdje je istaknut motiv straha, koji bi se mogao razumjeti pomoću motiva stida, tj. da žena nije smjela otići mužu jer je tako mlada (*young*), s implikacijom "neiskusna" i stidna (*shy*) s implikacijom "plašljiva / bojažljiva", što se opet može dovesti u vezu i s muževljevim "bolnim ranama" i njegovim vrlo ozbiljnim fizičkim stanjem s kakvim bi se mlada i neiskusna osoba teško znala nositi. Međutim, teško je zamisliti ženu koja je rodila petero djece, ma u kojoj dobi bila, kao neiskusnu i bojažljivu u ovom smislu, tako da možemo zaključiti da su konotacije leksičkog sloja Seton-Watsonova prijevoda nepodudarne s onima na koje nailazimo u ovom motivu u tekstu izvornika. Na leksičko-stilističkom nivou, a u odnosu na tekst izvornika, ovakav prijevod motiva stida bi se mogao okarakterizirati kao interpretativno ograničavajući ili nametljiv jer aktivira nerelevantne vidove značenja, profilirajući jednako nerelevantne kognitivne domene kod čitatelja.

Ni kod autorice Sadiković se Hasanaginica ne "usudi" doći (*did not dare*), kao ni kod Bancrofta, s bitnom razlikom što Sadiković precizno prenosi glagolsko vrijeme, tj. izvorni perfekt, dok kod Bancrofta ovaj glagol ostaje u prezentu: "Stayed by *bashful* love, she dares not come". Bancroftova pasivna konstrukcija prvog polustiha do cezure, na sintaksičkom nivou ovoga stiha, objektivizira Hasanaginicu koja ovdje trpi radnju vlastite ljubavi kao agenta, usljed čega biva "zadržana stidljivošću"

/ snebivljivom ljubavlju” (*stayed by bashful love*). Ovakva konstrukcija postaje sintaksičko jezičko sredstvo kojim se oslikava ženina pasivnost te ističe *priroda* njezine ljubavi prema mužu (romantične ljubavi) koja je u vječnoj konotaciji sa stidom i snebivanjem, tj. “sputana ljubav” koja *ne umije* ili *ne nalazi način* da se iskaže, a čiji rezultat je izražen modalnim glagolom *dare* (usuditi se), *she dares not come*, što, u određenom smislu, ima konotaciju s bojazni. Kao što možemo vidjeti iz sljedećeg tabelarnog prikaza, i u ostalim prijevodima (E. A. Bowring, Chawner, Dyrssen i Gibson) u kojima je upotrijebljen leksem *bashful* (“stidljiv / koji se snebiva”) imamo konotaciju sa *sputanošću*.

2.2.1. *Prijevod centralnog stiha u motivu stida kod E. A. Bowringa, Chawnera, Dyrssena i Gibsona s povratnim prijevodom na bosanski jezik.*

E. A. Bowring	<i>Bashfully</i> his wife delays to come there.	Stidljivo / Snebivljivo njegova žena odlaže da dođe tamo.
Chawner	<i>Bashfully</i> his wife delays her coming.	Stidljivo njegova žena odlaže svoj dolazak.
Dyrssen	But his wife’s too <i>bashful</i> to rejoin him	No, njegova žena je isuviše stidljiva da bi se ponovo sastala s njim.
Gibson	But his <i>bashful</i> wife dalays, and comes not.	Ali njegova stidljiva žena odgađa i ne dolazi.

Ova sputanost na koju upućuje izbor leksike u navedenim prijevodima okovala je i E. A. Bowringovu i Chawnerovu i Gibsonovu Hasanaginicu kao kakva moćna, a nevidljiva sila zbog koje ona u ovim prijevodima “odugovlači i odlaže” (*delays*) svoj odlazak mužu. Moderna psihologija prepoznaje strah kao osnovu sputanosti ljudskog bića, prije svega strah od ponižavajućeg iskustva. Stoga ovdje prepoznamo sasvim logičan niz konotacija: *snebivanje* ukazuje na *sputanost* koja je na unutarnjem / psihološkom planu proizvod *straha*, a koja se na vanjskom planu manifestira spriječenim / odloženim djelovanjem, odnosno potpunim izostankom djelovanja.

I Grayeva "bojažljiva" (*timid*) Hasanaginica "odlaže svoj dolazak" (*delays her coming*) mužu, jer kako da "ide nepozvana svome gospodaru" (*shall she go unbidden to her master*): "But his timid wife delays her coming: / Shall she go unbidden to her master?" Kod Graya je u leksičko-semantičkom smislu u ovim stihovima zadržana tek naznaka izvornog motiva stida kojeg ovdje nadilazi motiv ženinog straha. Veoma slične konotacije imaju ovi stihovi i kod Hemans: "But she who loves him best, his *timid* bride, / Waits his commands, and weeps and sighs at home", jer i tu žena, koja ga najviše voli (*she who loves him best*), njegova "stidljiva / bojažljiva" nevjesta (*his timid bride*) sjedi kući i suze roni čekajući da aga zapovjedi njezin dolazak (*waits his commands*).

I Greenshields koristi glagol *delay*, međutim, s posve drugačijim efektom u rečeničnoj konstrukciji *but modesty delay'd his Consort's footsteps* ("No, skromnost zadrža njegove Druge korake") gdje je "skromnost / umjerenost / odmjerenost", kao vrlina koju žena posjeduje, zadržala njezin odlazak mužu. Kod Greenshieldsa nije žena ta koja je "odložila" svoj odlazak, nego je to njezina dosljednost u skromnom ili odmjerenom držanju kao rezultat njezina uravnoteženog odnosa prema sebi i stvarnosti koja je okružuje, odnosno prema društvenom kontekstu u kojem se nalazi. Greenshieldsov prijevod odlikuje i vrlo formalan "visoki" stil prikladan naslovu kojim je preimenovao izvorni naslov "Hasanaginica" u "A Morlachian Funeral Song on the Death of the Illustrious Wife of Asan Aga" ("Morlačka pogrebna pjesma o smrti glasovite Hasan-agine žene"). I Butler kaže da Hasan-aga žena nije mogla obići zbog "skromnosti": "But his wife could not, because of *modesty*" (povratni prijevod: "Ali njegova žena nije mogla zbog skromnosti"), dok se Jones u ovom kontekstu koristi leksemom "demure" s vrlo sličnim značenjem i konotacijama koje ima i pridjev *modest*: "But his dear wife is too *demure* to go" (povratni prijevod: "Ali njegova draga žena je isuviše povučena da bi išla/pošla.").

Posve druge konotacije nalazimo u leksičkom sloju prijevoda Mary Anne Burt: "Yet, Hassan's Wife bestows no fostering care" (povratni prijevod: "A ipak, Hasanova žena ne poklanja poticajnu brigu"). Ovaj prijevod čitatelju nudi jedan novi kontekst kakav ne nalazimo u izvorniku,

a gdje Hasanaginica ne gaji nikakav osjećaj brige za mužem, niti mu poklanja brigu / pažnju / njegu (*bestows no fostering care*), što, za razliku od nje, čine majka i sestra koje su tu da se “pobrinu o njemu, da mu pruže njegu i budu na usluzi” (*tend him there*) nakon što je “onesposobljen ranom” (*disabled by a wound*), “zadobijenom usljed junački izvojevane pobjede” (*received amid a victory, bravely won*). U prijevodu motiva stida kod autorice Burt čitatelj se, dakle, umjesto s konotacijama koje potiču zapitanost i začudnost, susreće s eksplicitno negativnim konotacijama.

3. Zaključak

U analizi leksičkog sloja zagonetnog motiva stida kod svih prevoditelja na engleski, a na osnovu konotacija koje polučuje prijevod ovog motiva, mogli bismo izdvojiti prijevode J. Bowringa, Kroeker, Butlera, Pennington i Levija, Jonesa te Sadiković kao najbliže izvorniku u smislu minimalnih razlika u stepenu interpretacijske ograničenosti / namekljivosti. Svi ovi prijevodi, s određenom leksičkom varijacijom, govore o teško ranjenom Hasan-agi (*severely wounded, sore sick of wounds high fatal, suffering from terrible wounds, fevered with angry wounds, badly wounded, injured in pain*) a da eksplicitno ne spominju bojište ili rat. Butlerov prijevod ovog stiha je gotovo identičan izvorniku, dijeli ga samo jedna riječ od doslovnog prijevoda, pridjev *terrible* umjesto *bitter*. Zanimljivo je da nijedan prevoditelj nije koristio sintagmu *bitter wounds*, koja nije neobična za engleski jezik. Smatramo da bi pridjev *bitter* (“gorak, ogorčen, žestok, ljut”) bolje oslikavao izvorni termin nego što to čini *terrible* (“strašan, užasan, grozan, strahovit”), a razlika je u mogućnosti simboličke konotacije rana i s emocijama gorčine, ljutine i žestine bola na što upotrijebljeni pridjev *terrible* ne upućuje na isti način. Ovdje se i pridjev *severe* (ozbiljan, strog, žestok, ljut, opak), koji J. Bowring koristi kao prilog *severely*, može smatrati konotacijski adekvatnim leksemom.

Radnja u stihu “Oblazi ga mater i sestrica” je u ovim prijevodima izražena glagolima: *seek* (“tražiti, nalaziti”), *visit* (“posjetiti, obići”), *go to* (“odlaziti”), *sit by* (“sjediti / biti uz”) i *give care* (“njegovati”). Najadekvatniji

od ponuđenih glagola iz leksikostilističke perspektive bi u ovom slučaju bio *visit*.

U ovom se stihu susrećemo i s hipokoristikom ili odmilicom izraženom deminutivom imenice sestra, tj. *sestrica*, u čijem prevođenju, odnosno prenošenju se okušavaju jedino Pennington i Levi. Odmilicama ili riječima koje se koriste odmila iskazuje se intiman, prisan odnos, a služe ekspresivnom pojačavanju izraza. Pennington i Levi prenose u engleski ovaj deminutiv imeničkom sintagmom *young sister* ("mlada / mala sestra / seka"), dok ga Mihailovich izražava sintagmom *dear sister* ("draga sestra").

Već komentiran, ključni stih motiva stida je najzornije dočaran leksičkim izborom Jonesova stiha "But his dear wife is too demure to go". Međutim, na konačni izbor leksike će utjecati i drugi aspekti izvornog teksta, poput njegova strogo određenog metričko-ritmičkog obrasca, koji od posvećenog prevoditelja poezije naprosto zahtijeva očuvanje i formalnih karakteristika ove balade u onoj mjeri u kojoj je to moguće, što ne možemo kazati da Jonesov prijevod, iako u leksičkostilističkom smislu ponajbliži izvornoj baladi, čini. Rezultate jedne dublje leksikostilističke analize izvornika valja odvagati u odnosu na rezultate analize i ostalih jezičko-stilističkih nivoa izraza (fonostilističkog i sintaksostilističkog), kako bi se mogla napraviti njihova što bolja sinteza koja bi rezultirala jednim efektivnijim i vjerodostojnijim prijevodom ovog usmenoknjiževnog remek-djela.

Izvori i literatura

Arnautović, Amina (2017): *Lingvostilistička analiza engleskih prijevoda "Hasanaginice"*, doktorska disertacija, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka, Mostar.

Aytoun, William Edmondstoun (1844): "The Doleful Lay of the Noble Wife of Asan Aga", *Blackwood's Edinburgh Magazine* 56, 67–68.

Bancroft, George (1855): "Mournful History of the Noble Wife of Asan Aga", u: *Literary and Historical Miscellanies*, Harper, New York, 231–235, 480–484,

- Barić, Henrik (1938): “Tragika u pesmi ‘Hasanaginica’”, *Prilozi proučavanja narodne poezije V/2*, Beograd, 169.
- Bowring, Edgar Alfred (1853): “Death-Lament of the Noble Wife of Asan-Aga”, u: Parker, John W., *Poems of Goethe – Translated in Original Metres*, London, 197–199.
- Bowring, John (1827): “Hassan Aga’s Wife’s Lament”, u: *Servian Popular Poetry*, Baldwin, Cradock, & Joy, London, 52–57.
- Burt, Mary Anne (1853): “Lament of Hassan Aga’s Noble Wife – Imitated from the Moorish”, u: *Specimens of the Choicest Lyrical Productions of the Most Celebrated German Poets from Klopstock to the Present Time*, Zurich.
- Butler, Thomas (1980): “Hasan Aga’s Wife”, u: *Monumenta Serbocroatica*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 417–422.
- Chawner, Edward (1866): “Elegy on the Noble Wife of Assan Aga”, u: *Goethe’s Minor Poems*, Pitman, London, 99–102.
- Dizdar, Nerin (2011): *Semantički i sociolingvistički aspekti engleskih prijevoda balade “Hasanaginica”*, magistarski rad, Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru, Mostar.
- Dyrsen, Paul (1878): “Lamentation of Asan Aga’s Noble Wife – From the Morlackish”, u: Christern, F. W., *Goethe’s Poems, translated in the original metres*, New York, 211–214.
- Gesemann, Gerhard (1923): “Die Asanaginica im Kreise ihrer Varianten”, *Archiv für slavische Philologie* XXXVIII, 1–44.
- Gibson, William (1883): “The Lament of the Noble Wife of asan Aga”, u: *The Poems of Goethe*, Simpkin, London, 31–34.
- Gray, M. (1890): “A Serbian Story – Asan-Aginitza”, u: Douglas, D., *Lyrics and Epigrams – After Goethe and Other German Authors*, Edinburg, 23–26.
- Greenshields, John Boyd (1800): “A Morlachian Funeral Song of the Death of the Illustrious Wife of Asan Aga – From the German of Goethe”, u: *Selim & Zaida – an Oriental Poem with Other Pieces*, London, 149–154.
- Gregorijević, Krešimir (1952): “Murkova Hasanaginica”, u: *Književne studije i ogledi*, Matica srpska, Novi Sad.

- Hemans, Felicia Dorothea (1836): "The Divorce; or, the Wife of Hassan Aga – From the German of Göethe, the Author of Werter", u: Lawrence, Rose (ur.) *The Last Autumn at a Favourite Residence, with other poems, and recollections of Mrs. Hemans, Evans, Chegwin and Hall*, Liverpool.
- Hodžić, Jasmin (2014): "O nekim jezičkim i društvenim aspektima narodne balade o žalosnoj i plemenitoj *Hasanaginici*", u: *Ogledi iz lingvistike i filologije*, Narodna biblioteka Mostar, Mostar, 177–195.
- Isaković, Alija (1975): *Hasanaginica, 1774–1974*, Svjetlost, Sarajevo.
- Jones, Francis (2017): "The Sad Ballad of the Noble Lady Hasan Aginica", dostupno na: <http://citeweb.info/20102389159>.
- Krnjević, Hatidža (1973): *Usmene balade Bosne i Hercegovine: knjiga o baladama i knjiga balada*, Svjetlost, Sarajevo.
- Kroeker, Kate Freiligrath (1879): "The Wife of Hassan Aga", *Dublin University Magazine* 95, 292–294.
- Lucerna, Camilla (1905): *Die Südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe*, Verlag von Alexander Duncker, Berlin.
- Mahmutćehajić, Rusmir (2010): *Tajna Hasanaginice*, Buybook, Sarajevo.
- Mangan, James Clarence (1836): "Hassan Aga", *Dublin University Magazine* 7, 295–298.
- Meredith, Owen (Lytton, Edward Robert Bulwer) (1861): "The Wife of Hassan Aga", u: *Serbski Pesme: or National Songs of Servia*, Chapman-Hall, London, 120–127.
- Mihailovich, Vasa D. (1986–87): "Twenty two Translations of 'Hasanaginica' into English", *Serbian Studies* 4/1–2, North American Society for Serbian Studies, 65–76.
- Muratagić-Tuna, Hasnija (2010): "Sevdalinka izazov za lingvostilistička istraživanja", *Bošnjačka riječ – časopis za društveni život i kulturu sandžačkih Bošnjaka* V/17–18, januar – jun, 15–25.
- Mügge, Maximilian August (1916): "Hasanaginica", u: *Serbian Folk Songs, Fairy Tales and Proverbs*, Drane, London, 64–68.
- Noyes, George Rapall; Bacon, Leonard (1913): "The Wife of Hasan Aga", u: *Heroic Ballads of Servia*, Sherman-French, Boston, 271–275.

- Pennington, Anne; Levi, Peter (1983): “The Wife of Asan-aga”, u: *Marko the Prince: Serbo-Croat Heroic Songs*, Duckworth, London, 168–170.
- Rizvić, Muhsin (1994): *Panorama bošnjačke književnosti*, NIPP Ljiljan, Sarajevo.
- Sadiković, Amira (2017): “Hasanaginica”, u: *Sevdah*, Vrijeme, Zenica, 25–27.
- Scott, Walter (1924): “The Lamentation of the Faithful Wife of Asan Aga – From the Morlachian Language”, Edinburgh University library, 1794–1798 (?), *The Slavonic and East European Review* 3, 366–369.
- Seton-Watson, Robert William (1932): “Lament of the Noble Wife of Hassan Aga”, *The Slavonic and East European Review* 11/31, 134–137.
- Venuti, Lawrence (1998): *The Scandals of Translation*, Routledge, London – New York.
- Wagner, Aleksandra (2008): “The Woman Who Knew Too Much”, *Cabinet Magazine* 31, Shame, Fall 2008. dostupno na: <http://www.cabinetmagazine.org/issues/31/wagner.php> (1. 12. 2021)
- Wilson, Duncan (1970): “Hasanaginica – The Wife of Hasan Aga”, u: *The Life and Times of Vuk St. Karadžić 1787–1864; Literacy, Literature and National Independence in Serbia*, Clarendon Press, Oxford, 361–363.
- Zimmerman, Zora Devrnja (1986): “Hasanaginica”, u: *Serbian Folk Poetry: Ancient Legends. Romantic songs*, Columbus OH, Kosovo, 239–243.

Connotations of the lexical layer of shame motif in english translations of Bosniak ballad "Hasanaginica"

Abstract: Translating a work of literary art, especially poetry, also means translating its style. At the lexico-stylistic level, style manifests itself in both denotative and connotative meanings of the lexical units of a text. By analyzing the connotations of the lexical layer of shame motif in English translations of Bosniak ballad "Hasanaginica", we can identify and problematize the interpretation of this motif in the target texts in relation to the source text. Applying the method of lexico-stylistic analysis to the key verses of the shame motif, both in the source text and in the target texts in English, we examine the ways in which different translators build the mystical motif as the only abstract concept that never develops into a poetic image, leaving space for multi-layered connotations that are imposed on the reader. The results of the analysis point to the translations that are closest to the source text in terms of containing minimal differences in the degree of their interpretive limitation or intrusiveness. The most vividly evoked key verse of the shame motif is found in Francis Jones' translation. However, the final vocabulary choice made by a discerning translator possessing a high degree of stylistic awareness should also be influenced by other aspects of the original text, such as its established rhythmic pattern or meter that requires preservation and other formal characteristics of this ballad, which are not to be found in Jones' translation. Therefore, our conclusion is that the results of lexico-stylistic analysis of the original should be weighed against the results of analysis on other linguo-stylistic levels of expression (phonostylistic and syntaxostylistic) in order to synthesize them as successfully as possible, which could help recreate a new, more effective and reliable translation of this masterpiece of our oral literature.

Key words: lexico-stylistic analysis, motif of shame, connotations, English translations of Bosniak ballad "Hasanaginica"

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 811.163.4*373.45
DOI: 10.33669/KJ2021-32-08
primljeno / received: 23. 9. 2021.
prihvaćeno / accepted: 15. 12. 2021.

Pregledni naučni rad

Hatidže Burnić

Tehnički fakultet Univerziteta u Bihaću
Alije Isakovića 5, 77000 Bihać
Bosna i Hercegovina
hatidze_b@hotmail.com

Semantička adaptacija frekventnih germanizama u oblasti domaćinstva

Sažetak: Zadatak analize adaptacijskih procesa je opisati kroz koje je promjene prošla strana riječ u primarnoj fazi, odnosno od trenutka posuđivanja do formiranja osnovnog oblika – koji se u kontaktnoj lingvistici naziva replika – i koje se promjene javljaju na replici u sekundarnoj fazi, odnosno od trenutka integracije u sistem jezika primatelja nadalje. U ovom radu analizira se semantička adaptacija frekventnih germanizama u bosanski jezički sistem i stavlja se fokus na konceptualno polje “domaćinstvo”. Glavni cilj je utvrđivanje značenjskih promjena koje preuzete riječi iz njemačkog jezika prolaze u toku preuzimanja i prilagođavanja u bosanski jezički sistem. Prilikom analize korištena je kontaktnolingvistička metodologija Rudolfa Filipovića u kojoj se adaptacijski procesi rasčlanjuju na primarnu i sekundarnu fazu adaptacije. Komparativnom metodom uspoređena su značenja njemačkih modela sa značenjima bosanskih replika, te su promjene klasificirane na tri kategorije: nulta semantička ekstenzija, suženje značenja i proširenje značenja.

Na temelju analize adaptacijskih promjena u primarnoj fazi utvrđeno je da su germanizmi uglavnom preuzeti u bosanski jezik sa svojim konkretnim značenjima ali zabilježena je i kategorija suženje u značenjskom polju. Za razliku od primarne adaptacije, sekundarna adaptacija obuhvata promjene koje nastaju na formiranoj replici. Te promjene ne povezuju se više s njemačkim jezikom jer su uvijek vezane samo za bosanski jezički sistem i njegova pravila. To dokazuju primjeri germanizama kod kojih je u fazi sekundarne adaptacije došlo do proširenja značenja upotrebom metafore, metonimije, pejorizacije, pučke etimologije i elipse.

Ključne riječi: germanizmi, semantička adaptacija, primarna i sekundarna faza

1. Uvod

Za potrebe analize frekventnih germanizama u bosanskom jeziku, formiran je korpus od preko hiljadu germanizama. Korpus se sastoji od sakupljenih germanizama u okviru rada *Germanizmi u štampi Bosanske krajine* gdje su ekscerpirani germanizmi iz najčitanijih novina na bosanskom govornom području Bosanske krajine: *Dnevni avaz*, *Krajina*, *Moja Sana* i *Reprezent*.

U ovom radu fokus će biti stavljen na analizu semantičke adaptacije germanizama iz područja domaćinstva s obzirom na to da se u pomenutom radu došlo do rezultata da su germanizmi u području domaćinstva frekventniji u odnosu na druga područja.

Teorijska podloga ovog rada je prvenstveno studija Rudolfa Filipovića *Jezici u kontaktu*, odnosno njegova terminologija i model jezičkog posuđivanja na koji se poziva većina germanista.

U jezičkom posuđivanju Filipović, oslanjajući se na mišljenje Uriela Weinreicha, ističe tri osnovna elementa od kojih polazi svako jezičko istraživanje: mjesto dodira, bilingvalna osoba i posljedica korištenja više od jednog jezika. Filipović ističe da su *jezici u kontaktu* oni koje naizmjenično upotrebljava isti govornik. Tu osobu naziva *bilingvom*, a tu pojavu *bilingvizmom*. Posljedicu te pojave da jedan govornik upotrebljava više jezika naziva *interferencijom*.

Element (riječ) X kako ga izgovaraju govornici jezika davatelja zovemo *model*, a posuđen element kako ga izgovaraju govornici jezika primatelja je *replika*.

Kad dva jezička sistema dođu u međusobni dodir, dolazi do preuzimanja riječi iz jednog jezika u drugi. Dva jezika koja sudjeluju u tom procesu nazivamo *jezik davatelj* i *jezik primatelj*.

Pri preuzimanju leksema iz jezika davatelja u jezik primatelja, u našem slučaju iz njemačkog jezika u bosanski jezik, događaju se određene promjene na različitim razinama.

2. Preuzimanje i adaptacija stranih riječi u drugi jezički sistem

Prilikom preuzimanja stranih riječi u drugi jezik nastupa proces prilagođavanja ili adaptacije. Taj proces je neophodan s obzirom na to da su riječi često prilikom preuzimanja takvog fonološkog, ortografskog ili morfološkog oblika koji ne odgovara sistemu jezika primatelja.

Riječ se mijenja onoliko koliko je potrebno da bi se što bolje uklopila u novi sistem. Razine na kojima mogu, a ne moraju, nastupiti promjene su prema R. Filipoviću: fonološka, morfološka, semantička i leksička (Filipović 1986).

Adaptacija je dugotrajan proces, a do svog konačnog oblika prolazi primarne i sekundarne promjene, prema kojima se razlikuje primarna i sekundarna adaptacija.

Zadatak analize adaptacijskih procesa jeste opisati kroz koje je promjene prošla strana riječ u primarnoj fazi, tj. od trenutka posuđivanja do formiranja osnovnog, odnosno konačnog oblika – koja se u kontaktnoj lingvistici naziva replika – i koje se promjene javljaju na replici u sekundarnoj fazi, tj. od trenutka integracije u sistem jezika primatelja nadalje.

Različite jezičke razine zahtijevaju i različit pristup problemu. Svi teoretičari kontaktne lingvistike slažu se da posuđenica obavezno prvo prolazi kroz proces formiranja fonološkog oblika. Naime, fonološki sistemi dvaju jezika nikada se u potpunosti ne podudaraju, pa se fonološki elementi jezika davatelja mijenjaju domaćima koji su im najsličniji po artikulacijsko-akustičkim svojstvima, a problem fonološkog neuklapanja rješava se ispuštanjem ili umetanjem domaćih fonoloških elemenata.

Nakon fonološke adaptacije uvijek slijedi morfološka. Svaka strana riječ u trenutku prelaska u novi jezički sistem donosi sa sobom i morfološka obilježja vrste riječi kojoj pripada. Kako su morfološki sistemi različiti, posuđenica mora svoja morfološka obilježja uskladiti i prilagoditi pravilima jezika primatelja. Tu može, a ne mora, doći do preoblikovanja osnovnog oblika posuđenice.

Adaptacija germanizama na semantičkoj razini specifična je po tome što pripada području ljudskog uma, za razliku od fonološke i morfološke

adaptacije koja se može karakterizirati kao mehaničko prilagođavanje (Talanga 2002).

3. Obrada analize adaptacijskog procesa germanizama na semantičkoj razini

U ovom radu akcent je stavljen na analizu procesa semantičke adaptacije germanizama u bosanski jezik, kako u primarnoj tako i u sekundarnoj fazi. Iz korpusa rada izdvojeni su germanizmi koji su frekventni iz područja domaćinstva (kuće i kućanstva, hrane, pića, odjeće, obuće, nakita i njege). To su: *ancug, bademantil, beštek, bina, birtija, blajhanje, blenda, blic, brezle* ili *brizle, buhtle, brushalter, cajtung, celer, centrifuga, cimer, cvikere, deka, dihtung, dinstati, ementaler, escajg, fah, faltna, fasung, faširati, feler, fen, feniranje, fil, filc, filovati, flaša, flašica, flaširanje, flek, frišak, frištik, futer, futrola, gelender, gemiš, georgina, geršla, glancati, glanz, griz, haringa, haustor, heklanje, hozntreger, jakna, kanta, kifla, klofer, knedla, kofer, korpa, košpica, kragna, krigla, krofna, krompir, kuglof, ladica, ladičar, lajsna, lampa, mašna, mider, mileram, nitna, ofinger, pakung, pegla, pleh, princes-krofne, puter, rajf, rajšferšlus, rajslinga, rerna, ribati, roštilj, ruksak, saft, sala, senf, supa, šampita, šerpa, šlepa, šlic, šmekati, šminka, šnicla, šnita, šolja, špajz, špica, šporet, štala, štanglica, štapić, štekdoza, štepati, štikla, štirka, štruca, šunka, šupa, tapeta, tašna, tepih, tufna, uštopano, vaga, vekna, vindjakna, zihernadla...*

Pri toj analizi držat ćemo se principa i metoda Rudolfa Filipovića, odnosno Hopeovog sistema podjele, koju je Filipović prihvatio u svojoj analizi, a potom modificirao. Filipović (1986: 161) u svojoj metodologiji ističe potrebu odvajanja adaptacijskih procesa na dvije faze i konstatira: “Primjenom primarne i sekundarne adaptacije na semantičkoj razini dobili smo novu podjelu koja zadovoljava potrebe naše analize semantičkih promjena odnosno promjena značenja kod posuđenica.”

Kao i na drugim razinama, Filipović koristi trodijelnu klasifikaciju. Na temelju poređenja značenja modela sa značenjem replike, Filipović promjene svrstava u tri kategorije: nulta semantička ekstenzija, suženje

značenja i proširenje značenja. Ta podjela temelji se na razlikovanju primarne i sekundarne adaptacije.

Primarnoj adaptaciji pripadaju: nulta semantička ekstenzija (nema razlike u značenju između modela i replike), suženje značenja u broju (promjena od više značenja na jedno značenje) i suženje značenja u značenjskom polju (promjena od općeg značenja na posebno značenje).

Sekundarna adaptacija obuhvaća proširenje broja značenja i proširenje polja značenja. U sekundarnoj adaptaciji nastaju i promjene vezane uz metaforu, metonimiju, pejorizaciju i elipsu (Sočanac 1992).

3.1. Nulta semantička ekstenzija

Nulta semantička ekstenzija javlja se kad značenje njemačke posuđenice (replike) nakon ulaska u sistem bosanskog jezika ostaje nepromijenjeno i potpuno odgovara izvornom značenju njemačkog modela. Filipović promjene značenja te vrste naziva i *prijenosom značenja*. To se posebno odnosi na izraze čija su značenja tačno definirana. To su, naprimjer, stručni nazivi iz raznih područja, kao što su područja domaćinstva, gastronomije, tehnike, građevinarstva, sporta, poljoprivrede i drugih, kao i nazivi pripadnika različitih pokreta, učenja i pravaca ili imenice koje označavaju nositelja neke osobine, odnosno sastava. Preuzimanjem tih predmeta i njihovih izraza preuzima se ili zadržava njihovo značenje. Analizirajući germanizme iz korpusa odabranih termina iz oblasti domaćinstva, može se vidjeti da se u većini slučajeva radi o modelima koji imaju jedno ili manji broj značenja, a prenosi se samo jedno konkretno značenje. Rijetko se događa da se više značenja jedne riječi prenosi u jezik primatelja. Prema tome nulta semantička ekstenzija može se podijeliti na dvije skupine.

Prvu skupinu čine modeli s jednim preuzetim značenjem, kao što su to u našem korpusu:

birtija < Wirtshaus¹ (gostionica), *brizle* < Briesel (pečene janjeće ili teleće prsne žlijezde), *buhŧla* < Buchtel (domaći i pekarski kolač od dizanog

¹ Rječnici koji su korišteni prilikom prevođenja germanizama na bosanski jezik su: *Rječnik bosanskog jezika* Ibrahima Čedića i saradnika, *Rječnik bosanskog jezika*

tijesta), *cajtung* < Zeitung (novine), *dihtung* < Dichtung (npr. u pretis loncu), *ementaler* < Emmentaler (tvrdi sir), *feler* < Fehler (greška), *fen* < Föhn (električni aparat za sušenje kose), *flaša* < Flasche (boca), *futer* < Futter (platno unutar odjeće), *gelender* < Geländer (ograda), *georgina* < Georgine (ukrasna biljka), *geršl* < Gerste (jelo od ječma), *glanc* < Glanz (sjaj), *gris* < Grieß (krupno samljevena pšenica), *haringa* < Hering (vrsta ribe), *jakna* < Jacke (odjevni predmet dugih rukava), *kanta* < Kanne (posuda), *kifla* < Kipfel (pecivo u obliku polumjeseca), *klofer* < Klopfer (naprava za isprašivanje tepiha), *knedla* < Knödel (okruglo oblikovano i eventualno punjeno tijesto od krompira), *kofer* < Koffer (predmet za prenošenje stvari), *krigla* < Krügel (čaša iz koje se pije pivo), *kuglof* < Gugelhupf (vrsta kolača), *pakung* < Packung (vrsta kure za kosu), *štikla* < Stöckel (potpetica).

Posebno bi trebalo istaknuti da su modeli našeg korpusa, koji također pripadaju toj grupi, često složenice sastavljene iz dvije riječi. Modeli složenica u našem korpusu pripadaju tipu *Determinativkompositum*, gdje svaka riječ unutar složenice ima svoje značenje i svoju funkciju u tvorbi složenice. Drugi dio složenice definira morfosintaksu i semantiku cijele riječi, a prvi dio ima funkciju da modificira semantiku drugog dijela složenice.

U modelima našeg korpusa vidljivo je da to nije bilo prepoznato prilikom preuzimanja njemačkih složenica u bosanski jezik te su složenice u cjelini prenesene i fungirale kao osnovni oblik, tako da su se adaptirale kao takve u fonetskoj i morfološkoj razini i potpuno integrirale u bosanski jezik.

Nekoliko modela složenica iz našeg korpusa s jednim preuzetim značenjem:

bademantil < Bademantel (ogrtač od frotira), *bushalter* < Brusthalter (grudnjak), *hozntrager* < Hosenträger (traka preko ramena koja pri drži hlače), *ruksak* < Rucksack (naprtnjača), *stekdoza* < Steckdose (utičnica), *vindjakna* < Windjacke (kaput od lakih i nepropusnih materijala), *centrifuga* < Zentrifuge (stroj ili dio stroja koji radi djelovanjem centrifugalne sile), *escajg* < Esszeug (pribor za jelo), *rajsferšlus* (patentni

---

grupe autora Senahida Halilovića, Ibrahima Palića i Amele Šehović te *Veliki rječnik stranih riječi* Bratoljuba Klaića.

zatvarač na odjeći), *rajslinga* (čavlic sa širokom glavom za pričvršćivanje nečega), *zihernadla* (igla s kopčom koja učvršćuje tkaninu).

Drugu skupinu čine modeli s dva i više preuzetih značenja:

blic < Blitz (nešto na brzinu uraditi i dodatak fotoaparatu koji proizvodi svjetlost), *farba* < Farbe (boja i sredstvo za bojanje), *pleh* < Blech (lim i tepsija za pečenje), *flek* < Fleck (mrlja i potamnjeno mjesto), *falta* < Falte (kroj odjeće i sl. izveden nabor, udubljene linije na koži), *šalter* < Schalter (prozorčić u poslovnoj prostoriji, električni prekidač), *fah* < Fach (pretinac i specijalnost), *cug* < Zug (vlak, šah potez, kombinirano sa *iz* – *iz cuga* znači odjednom), *špic* < Spitze (vrh, vrhunac sezone ili sl., jezgro koštuničavog voća i vrsta psa).

3.2. Suženje značenja

Suženje značenja najčešća je pojava u semantičkoj adaptaciji stranih riječi. Analizirajući germanizme u bosanskom jeziku, možemo konstatirati da njemačke riječi imaju više nego jedno značenje i u procesu semantičke adaptacije u bosanski jezik većinom se zadržalo samo jedno značenje koje je bilo potrebno zbog imenovanja konkretnog pojma ili predmeta. Ono predstavlja specijalizaciju mnogih značenja modela na jedno specifično značenje. Ta se opća tendencija naziva *suženje značenja*.

Suženje značenja može se odnositi na suženje broja značenja, što je vrlo česta pojava. Neke posuđenice, pored tog suženja u broju značenja, pokazuju i dalje suženje u značenjskom polju. To je, dakle, dvostruko suženje: u broju značenja i u preuzetom polju značenja.

Korpus ovog istraživanja potvrđuje tendenciju suženja modela u broju i prenošenje jednog specifičnog značenja modela u sljedećim primjerima:

ancug < Anzug (odijelo, Duden 1a/6)²

Značenje riječi *der Anzug* u njemačkom jeziku: 1. odjevni predmet koji se sastoji od hlača i jakne (*aus Hose und Jacke bestehendes*

² Prvi broj označava koje značenje je po redu evidentirano u rječniku *Duden Universalwörterbuch*, a drugi broj označava koliko značenja ukupno navodi rječnik pod natuknicom tog modela. Taj podatak je relevantan da bi se uočilo suženje u broju. Sva značenja u njemačkom jeziku su preuzeta iz navedenog rječnika, a prijevodi su autoricini.

Kleidungsstück) 2. sposobnost ubrzavanja (*Beschleunigungsvermögen*) 3. približavati se (*Redewendung: im Anzug sein = sich nähern...*) 4. oblačenje ili privlačenje (*das Anziehen*) 5. pokrivač (*Bettbezug, Überzug*) 6. prijedlog u Saboru (*Antrag im Parlament*).

beštek < *Besteck* (pribor za jelo, Duden 1/3)

Značenje riječi *das Besteck* u njemačkom jeziku: 1. pribor za jelo (*Essbesteck*) 2. skup instrumenata sastavljenih za određenu medicinsku svrhu (*für einen bestimmten medizinischen Zweck zusammengestellter Satz von Instrumenten*) 3. položaj broda na moru (*Ortsbestimmung eines Schiffes auf See*).

deka < *Decke* (pokrivač, Duden, 2/8)

Značenje riječi *die Decke* u njemačkom jeziku: 1. okrugli ili četvrtasti stolnjak ili prekrivač (*rundes oder eckiges Stoffstück aus Leinen, Halbleinen, Baumwolle o. Ä. zum Bedecken besonders eines Tisches*) 2. pokrivač od toplog tekstilnog materijala (*aus wärmendem textilem Material hergestellter Gegenstand zum Zudecken*) 3. plafon, vrh sobe (*oberer Abschluss eines Raumes*).

fassung < *Fassung* (sljedovanje hrane, Duden 6b/6)

Značenje riječi *die Fassung* u njemačkom jeziku: 1a. rub – često umjetnički urađen – u svrhu pričvršćivanja predmeta (*der Befestigung eines Gegenstands in etwas dienende, oft kunstvoll ausgearbeitete Umrandung, Einfassung*) 1b. obroč koji služi za hvatanje i prikupljanje vode npr. na bunaru (*dem Auffangen, Sammeln von Wasser (besonders eines Brunnens) dienende [ausgemauerte] Umrandung*) 1c. držač za uvrtanje ili stezanje (*Haltevorrichtung zum Festschrauben oder Festklemmen*) 2. jezički oblik, oblik; formulacija (*sprachliche Form, Ausformung; Formulierung*) 3. slikanje u boji ili pozlaćivanje skulpture od drveta ili kamena 4. samokontrola (*Selbstbeherrschung*) 5. hvatanje (*das Ergreifen*) 6. velika količina (*Ladung – größere Menge*).

fil < *Füllung* (nadjev, smjesa Duden 2a/3)

Značenje riječi *die Füllung* u njemačkom jeziku: 1. punjenje (*das Füllen*) 2a. smjesa koja se dodaje određenom jelu zbog obogaćivanja (*Masse, die zur Anreicherung in bestimmte Speisen hineingefüllt wird*) 2b. blomba (*Masse, die den Hohlraum in einem Zahn nach dem Ausbohren ausfüllt*) 2c. materijal u madracima, jorganima, jastucima (*Material in Matratzen, Federbetten, Kissen*) 3. panel za vrata (*Türfüllung*).

filc < Filz (vrsta netkanog tekstila, Duden 1/8)

Značenje riječi *der Filz* u njemačkom jeziku: 1. gusti materijal napravljen presovanjem uglavnom od ovčije vune i druge životinjske dlake (*durch Pressen vorwiegend aus Schafwolle und anderen Tierhaaren hergestelltes dichtes Material*) 2. dlačica (*Fussel*) 3. skraćunica za *Filzhut* (*Kurzform für Filzhut*) 4. skraćunica za *Bierfilz* (*Kurzform für Bierfilz*) 5. močvara (*Moor*) 6. škrti ili neotesana osoba (*geiziger oder ungehobelter Mensch*) 7. neotopljena svinjska mast (*ungeschmolzenes Bauchfett des Schweines*).

grunt < Grund (zemljišna parcela, Duden 1c/5)

Značenje riječi *der Grund* u njemačkom jeziku: 1a. tlo, Zemljina površina (*Erdoberfläche, Boden*) 1b. nekretnina, imovina (*Grundbesitz; Grundstück*) 2. mala dolina (*kleines Tal*) 3a. dno u vodama (*Boden eines Gewässers*) 3b. najniža površina, dno posude (*unterste Fläche, Boden eines Gefäßes*) 4. područje koje čini pozadinu ili dno za nešto (*Fläche, die den Hintergrund, den Untergrund für etwas bildet*) 5. činjenica, motiv, razlog (*Umstand, Tatbestand, Motiv, Beweggrund*)

kragna < Kragen (dio košulje, Duden 1a/4)

Značenje riječi *der Kragen* u njemačkom jeziku: 1a. dio odjeće koji djelomično ili potpuno okružuje vrat (*den Hals teilweise oder ganz umschließender Teil der Kleidung*) 1b. odvojen, nepričvršćena kragna na odjeći (*einzelner, nicht fest an ein Kleidungsstück genähter Kragen*) 2a. vrat – obično od peradi (*Hals – meist von Geflügel*) 2b. grlo boce (*Hals einer Flasche*) 3. pruge koje vire na ostatku krzna ili perja oko vrata životinja (*gegen das übrige Fell oder Gefieder abstechender Streifen um den, am Hals von Tieren*) 4. fraza *jemandem platz der Krage* sa značenjem: pući od bijesa; fraza *jemandem / jemanden den Kragen kosten* sa značenjem: košta ga glave; fraza *jemandem den Kragen [her]umdrehen* sa značenjem: ubiti nekoga; fraza *jemanden am Kragen kriegen / packen; jemanden beim Kragen packen / nehmen* sa značenjem: uhvatiti nekoga i suočiti se s njim; fraza *es geht jemandem an den Kragen* sa značenjem: smatrati nekoga odgovornim i zbog toga ga kazniti; fraza: *jemandem an den Kragen wollen* sa značenjem: okriviti nekoga za odgovornost, nanijeti mu štetu ili prebiti ga.

rerna < Röhre (dio štednjaka u kojem se peku namirnice, Duden 3/6)

Značenje riječi *die Röhre* u njemačkom jeziku: 1. dugo cilindrično šuplje tijelo [sa manjim promjerom], koje se uglavnom koristi za transport

plinova ili tekućina (*langer zylindrischer Hohlkörper [mit geringerem Durchmesser], der vor allem dazu dient, Gase oder Flüssigkeiten weiterzuleiten*) 2. mala cjevčasta posuda (*kleiner röhrenförmiger Behälter*) 3. cijev za pečenje i prženje (*Back-, Bratröhre*) 4a. elektronske cijevi, posebno radijske ili televizijske cijevi (*Elektronenröhre, besonders Radio- oder Fernsehröhre*) 4b. fluorescentna cijev, neonska cijev (*Leucht[stoff]röhre, Neonröhre*) 5. ekran, televizor (*Bildschirm, Fernsehgerät*) 6. podzemni prolaz građevine cjevastog oblika (*röhrenförmiger unterirdischer Gang eines Baus*).

šlic < Schlitz (prorez, Duden 2/4)

Značenje riječi *der Schlitz* u njemačkom jeziku: 1. izduženi, uski otvor u nečemu (*längliche, schmale Öffnung in etwas*) 2. skraćenica za riječ *Hosenschlitz* sa značenjem šlic na hlačama (*Kurzform für Hosenschlitz*) 3. otvoren, uzak, izduženi rez na odjeći (*offener, schmaler, länglicher Einschnitt in einem Kleidungsstück*) 4. stidno mjesto (*Schamspalte*).

štos < Stoss (hrpa, Duden 5/6)

Značenje riječi *der Stoss* u njemačkom jeziku: 1a. brzi pokret koji nekoga ili nešto udari snažnim udarcem (*schnelle Bewegung, die in heftigem Anprall auf jemanden, etwas trifft*) 1b. udaranje kugle (*das Stoßen der Kugel*) 2. udarac, ubod oružjem (*Schlag, Stich mit einer Waffe*) 3. trzaji prilikom plivanja, veslanja (*ruckhaft ausgeführte Bewegung beim Schwimmen, Rudern*) 4a. trzavi, ritmični pokreti (*stoßartige, rhythmische Bewegung*) 4b. skraćenica riječi *Erdstoß* sa značenjem zemljotres (*Kurzform für Erdstoß*) 5. naslagana gomila, stog, plast (*aufgeschichtete Menge; Stapel*) 6. jedinstvena ofenzivna borbena akcija (*einzelne offensive Kampfhandlung*).

Suženje značenja u značenjskom polju javlja se vrlo rijetko. Zapravo, teško je tačno utvrditi koliko se smanjuje, odnosno sužava značenjsko polje. To su primjeri koji su već prošli suženje u broju i pokazuju i dalje suženje u značenjskom polju. Primjeri za sužavanje u značenjskom polju u našem korpusu su modeli *šolja*, *brile*, *gemišt*.

Naprimjer replika *šolja* < *Schale* u njemačkom jeziku ima, prema Dudenu, jedanaest značenja. Između ostalog označava zdjelu oblika polukugle. U tom smislu, ta se riječ ne koristi u bosanskom jeziku, već je došlo do suženja polja značenja i koristi se u smislu “manja posuda s ručkom sa strane iz koje se pije kafa ili čaj”. Da bi se ta umanjenost

potvrdila, koristi se često deminutiv te riječi *šoljica*. U njemačkom jeziku s tim značenjem riječ se ne koristi.

3.3. Proširenje značenja

U sekundarnoj fazi integrirana strana riječ može zadržati svoje značenje u jeziku primatelja, a može dobiti i nova značenja koja u jeziku davatelja ne postoje, te se radi o proširenju značenja. U ovoj fazi posuđenica gubi na preciznosti, a dobiva na širini značenja (Filipović 1986: 169–170). Za proširenje značenja potrebna su dva osnovna uvjeta: potpuna fonološka, morfološka i semantička integracija posuđenice u sistem jezika primatelja i njezina slobodna upotreba u sklopu tog jezika. Prema tome, proširenje značenja pojava je isključivo sekundarne adaptacije. Sekundarna semantička adaptacija obuhvata proširenje broja značenja i proširenje polja značenja. Filipović (1986: 179), polazeći od Hopeove definicije, navodi četiri osnovna tipa promjena zavisno od načina promjene značenja. Tako postoje: a) metafora (sličnost po značenju), b) metonimija (povezanost po značenju), c) pučka etimologija (sličnost po obliku), d) elipsa (povezanost po obliku).

3.3.1. Metafora

Za prikaz utjecaja metafore može nam poslužiti primjer germanizma *šlauf* < Schlauch. U primarnoj fazi adaptacije prenesena su dva značenja iz njemačkog jezika: “crijevo” i “pojas za plivanje”. Drugo značenje je poslužilo kao podloga za proširivanje značenja, odnosno stvaranje novog metaforičkog značenja riječi *šlauf* u smislu “naslage sala oko pojasa”. U bosanskom jeziku posuđenica *šlauf* koristi se sa sva tri različita značenja. Prva dva značenja prenesena su u primarnoj adaptaciji i riječi s tim prvobitnim značenjima postale su frekventne u bosanskom jeziku, a svojom produktivnošću u bosanskom jezičkom sistemu stvorile su novo metaforičko značenje.

Pored mogućnosti pojave metaforičkog značenja, riječ može ostati neutralnog značenja ili dobiti pejorativnu nijansu. Većinom uz upotrebu metaforike slijedi i pejorizacija. U našem korpusu u većini se slučajeva

germanizam šlauf u smislu “naslage sala oko pojasa” koristi u pejorativnom značenju.

Ostali primjeri koji imaju, pored izvornih značenja, novotvorena metaforička značenja s nijansom pejorizacije su npr.: *fasovati* (primiti nešto, biti kažnjen), *peglanje* (gnjaviti, dosađivati), *šerafiti ili ošerafiti* (udariti nekoga ili poniziti).

Primjer posuđenica koje su dobile metaforičko značenje, a nemaju nijansu pejorizacije je npr. riječ *blenda* s neutralnim značenjem “zaslon ili pregrada”.

3.3.2. Metonimija

Posuđenica čije se značenje proširilo, između ostalog, i pod utjecajem faktora metonimije jeste, naprimjer, germanizam *štapići* (slane grickalice duguljastog oblika).

Njemačka posuđenica *štap* < *Stab* preuzeta je u bosanski jezik sa značenjem “klip” ili “pomagalo za rad ili hodanje”. U tom obliku i s tim značenjima riječ *štap* postaje aktivna i podložna promjenama na različitim razinama kao i bilo koja domaća riječ. Dodavanjem sufiksa *-ić*, koji tvori deminutiv u bosanskom jeziku, formirala se nova riječ *štapić* (imenica u jednini). Dodavanjem sufiksa *-i* kojim se tvori množina *štapići* u smislu “grickalice duguljastog oblika malih štapova”. Termin *štapići* koristi se u različitim složenicama sa značenjem “oblika malog štapa”, kao npr. *riblji štapići*, *čarobni štapić*, *dirigentski štapić*...

3.3.3. Pučka etimologija

Pučka etimologija je jezički faktor čije je djelovanje najčešće prisutno u procesu posuđivanja riječi. Neintegrirane ili nepotpuno integrirane riječi, ili pak dijelovi riječi, naslanjaju se na domaće riječi na formalno-jezičkoj i na semantičkoj razini. U toku adaptacije riječi se glasovno i sadržajno približe nekoj domaćoj riječi.

Posuđenica *lumpati* (*lumpovati*) potječe od njemačke posuđenice *lump* > *Lump* koja se potpuno adaptirala značenjem “lutalica”. U sekundarnoj

adaptaciji od imenice *lump* tvoreni glagol *lumpati* mijenja značenje, naslanjajući se snagom pučke etimologije na značenje bosanskog glagola *lupati*. Značenje glagola *lumpati* ne preuzima značenje *lutati* (analogno, ako *lump* znači “lotalica”, *lumpati* bi trebalo značiti “lutati”), kao što bi se moglo očekivati, nego se mijenja značenje. *Lumpati* se povezuje sa sličnom bosanskom riječi *lupati*, tako da dolazi do miješanja značenja, te riječ *lumpati* preuzima značenje bosanskog glagola *lupati* i zadržava značenja lekseme *lutati*. Dakle, pored integrirane posuđenice *lump* sa značenjem “lotalica”, došlo je do novotvorene riječi *lumpati* i *lumperaj* s novim značenjem “lutanje i lupanje uz konzumiranje alkohola”.

3.3.4. Elipsa

Kod elipse dolazi do izostavljanja elemenata, a kad je riječ o germanizmima u našem korpusu, to je uglavnom slučaj kod složenica u kojima se preuzima cijelo značenje, ali se već u primarnoj fazi tokom formiranja replike gubi jedan dio. U sljedećim germanizmima izostavljen je prvi dio složenice: *rerna* < Backröhre, *štok* < Türstock, *treger* < Gepäckträger.

Ostali primjeri pokazuju izostavljanje drugog dijela složenice. To su germanizmi:

cimer < Zimmerkamerad, *lug* > Laugenbad, *mider* < Miederhöschen, *pegla* < Bügeleisen, *šlag* < Schlagsahne, *štikla* < Stöckelschuhe, *štrample* < Strampelhöschen, *šverc* < Schwarzhandel, *ziherica* < Sicherheitsnadel.

4. Zaključak

Klasificirajući germanizme s obzirom na pripadajuća tematska područja, došli smo do rezultata da su germanizmi najzastupljeniji i najfrekventniji u području domaćinstva, te je formiran korpus od 123 germanizma koji su podvrgnuti analizi adaptacijskih procesa na semantičkoj razini.

Rezultati istraživanja analiziranih germanizama pokazuju koliko je adaptacija germanizama u ovom polju složenija u odnosu na fonološku

i morfološku adaptaciju, s obzirom na to da se ne radi o mehaničkom prilagođavanju, nego da ovo područje pripada ljudskoj jezičkoj kreativnosti.

Na temelju analize adaptacijskih promjena u primarnoj fazi možemo konstatirati da su analizirani germanizmi uglavnom preuzeti u bosanski jezik sa svojim konkretnim značenjima kao npr. *birtija*, *brezla*, *celer*, *gris* itd. U cijelom analiziranom korpusu došlo je do suženja broja značenja u jedanaest slučajeva, a u tri primjera primijećeno je dalje suženje u značenjskom polju.

Za razliku od primarne adaptacije kod koje je jasno određen početak i kraj, sekundarna adaptacija jasno je određena što se tiče početka, tj. formiranja primarne replike na osnovu primarnog modela. Završetak se ne može odrediti, jer se replika može mijenjati u toku razvoja bosanskog jezika. Te promjene se ne povezuju više s njemačkim jezikom jer su uvijek vezane samo za bosanski jezički sistem i njegova pravila. To dokazuju primjeri germanizama kod kojih je u fazi sekundarne adaptacije došlo do proširenja značenja upotrebom metafore, metonimije, pejorizacije, pučke etimologije i elipse.

Od ukupno devetnaest germanizama koji su doživjeli promjenu značenja u sekundarnoj fazi, zabilježeno je pet primjera kod kojih je promjena nastala metaforom. U korpusu je zabilježen i po jedan germanizam čije se značenje proširilo pod utjecajem metonimije i pučke etimologije.

Na kraju možemo zaključiti da svaki germanizam u sekundarnoj adaptaciji postaje model koji može poslužiti za tvorbu kako novih leksema tako i novih značenja. Prema tome, proces sekundarne adaptacije ostaje otvoren sve dok se germanizam upotrebljava u bosanskom jeziku.

Literatura

Čedić, Ibrahim et al. (2007): *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo.

Burnić, Hatidže (2011): *Germanizmi u štampi Bosanske krajine*, magistarska teza, Mostar.

- Duden (2001): *Herkunftswörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim.
- Duden (2003): *Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim.
- Filipović, Rudolf (1986): *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU – Školska knjiga, Zagreb.
- Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010): *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo.
- Klaić, Bratoljub (1974): *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb.
- Sočanac, Lelija (1992): “Morfološka adaptacija anglicizama u talijanskom jeziku”, *EUR – Eko usmjereni razvoj* 20/21, 413–424.
- Talanga, Tomislav (2002): “Pučka etimologija među nekim njemačkim posuđenicama”, *Jezikoslovlje* 3 (1–2), Osijek, 193–216.

Semantical adaptation of frequency germanisms in the field of household

Abstract: The task of the analysis of adaptation processes is to describe which changes the foreign word has undergone in the primary phase, ie from the moment of borrowing to the formation of the basic form – which in contact linguistics is called replica – and which changes occur in the replica in the secondary phase, ie from the moment of integration in the language system of the recipient further. This paper analyzes the semantic adaptation of frequency Germanisms in the Bosnian language system and focuses on the conceptual field of “household”. The main goal is to determine the semantic changes that words taken from the German language undergo during the download and adaptation to the Bosnian language system. During the analysis, the contact linguistic methodology of Rudolf Filipović was used, in which the adaptation processes are divided into primary and secondary phases of adaptation. The comparative method compared the meanings of German models with the meanings of Bosnian replicas, and the changes were classified into three categories: zero semantic extension, narrowing of meaning and broadening of meaning.

Based on the analysis of adaptive changes in the primary phase, it was determined that Germanisms were mostly taken over into the Bosnian language with their specific meanings, but the category of narrowing in the field of meaning was also noted. Unlike the primary adaptation, the secondary adaptation includes changes that occur on the formed replica. These changes are no longer associated with the German language because they are always related only with the Bosnian language system and its rules. This is evidenced by the examples of Germanisms in which in the phase of secondary adaptation there was an expansion of meaning through the use of metaphor, metonymy, pejorization, folk etymology and ellipse.

Key words: germanisms, semantic adaptation, primary and secondary phase

---

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

UDK: 811.163.4(497.6)
DOI: 10.33669/KJ2021-32-09
primljeno / received: 2. 9. 2021.
prihvaćeno / accepted: 16. 12. 2021.

Pregledni naučni rad

Edina Kečo

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik
Hasana Kikića 12, Sarajevo
Bosna i Hercegovina
edina.vrazalica@izj.unsa.ba

Frazemska sinonimija u *Pobunama* Derviša Sušića

Sažetak: Prisustvo frazemske sinonimije analizira se na korpusu književnog djela *Pobune* Derviša Sušića. Cilj je objasniti upotrebu frazemske istoznačnosti i bliskoznačnosti u navedenom djelu, kao i upotrebu frazemskih varijanti. Korištene su metode analize i deskripcije. Dobijeni rezultati upućuju na to da istoznačnost frazema nije pronađena u djelu, ali da je frekventna upotreba frazema bliskih značenja, kao i varijantnih oblika frazema. Na osnovu pronađenih, analiziranih i opisanih frazema utvrđeno je da frazeme iz analiziranog korpusa i frazeme iz konsultiranih izvora nemaju ista značenja, već bliska, iznijansirana, dok značenje varijantnih oblika frazema ostaje nepromijenjeno. U analiziranom korpusu pronađeni frazemi su većinom općepoznati, iako određeni primjeri frazema nisu zabilježeni u konsultiranim izvorima.

Ključne riječi: frazemska sinonimija, bliskoznačnost, frazemske varijante, *Pobune*

Uvod

Iako frazeme u načelu imaju čvrstu strukturu, mogu se primijetiti promjene u njihovoj strukturi te njihovom leksičkom sastavu, pa se sastavnice nekih frazema mogu zamijeniti drugima, a da njihova značenja ostanu sinonimna. Petrović (2005: 122) navodi da se sinonimija najčešće shvata kao potpuna jednakost te kao velika bliskost / sličnost. Dalje (2005: 129) tvrdi da su sinonimna dva izraza kada u konkretnom kontekstu obuhvataju isti ili bliski potencijalni sadržaj. Smatra da je

sinonimija odnos među jedinicama u leksiku, a da sinonimičnost ovisi o određenom kontekstu i da egzistira samo na tekstualnoj razini.

Unutar sinonimije poznati su termini istoznačnost i blisko značnost. U lingvistici se dovodi u pitanje da li postoje istoznačni sinonimi. Petrović (2005: 123) navodi kako svaki sinonim nosi svoja obilježja (dijalekatsko, profesionalno, lingvističko) i u svakom se mogu prepoznati različite namjere govornika, dok Tafra (1996: 82) tvrdi da se istoznačnicama smatraju lekseme koje imaju značenje koje je prihvaćeno za sve govornike određene jezične zajednice (denotativno značenje). Smatra da istoznačni sinonimi trebaju ispunjavati kriterij identičnosti (kompjuter i računar).

Također, Riđanović (1998: 244) smatra da glavni razlog nepostojanja apsolutnih sinonima treba tražiti u činjenici da skoro svaka riječ ima više značenja pa, iako se određena značenja dviju riječi podudaraju, neka ipak nisu podudarna.

Kada je riječ o frazemskim sinonimima, oni predstavljaju “frazološke jedinice koje su bliske ili gotovo iste po značenju i smislu i označavaju isti pojam, ali se međusobno mogu razlikovati po nijansi značenja, ili po stilskoj boji, a u nekim primjerima po oba ova elementa...” (Tanović 2000: 43). Kao što je rijetka apsolutna (potpuna) sinonimija leksema, tako je rijetka i apsolutna sinonimija frazema jer je kontekst neophodan u određivanju njihovog značenja. Uvid u značenjski aspekt frazema je ključan. Hrustić (2001: 101) navodi da se sinonimija primarno temelji na značenjskim odlikama frazema i najčešće se predstavlja preko značenjskih polja. Šiljak-Jesenković (2003: 138) navodi da nema potpune sinonimije, već se može govoriti o bliskim značenjima frazeosinonima.

Iz svega navedenog, može se reći da frazemska sinonimija predstavlja podudaranje bitnih semantičkih obilježja dvaju ili više frazema različitog leksičkog sastava.

Analiza korpusa

Korpus istraživanja, kako je ranije istaknuto, predstavlja zbirka pripovjedaka *Pobune*. Glavni izvor za provjeru izdvojene građe su frazeološki

rječnici bosanskoga jezika (Tanović 2000; Lukić 2005; Mahmutović 2012; Kasumović – Nikolić 2018), potom frazeološki rječnici i bibliografije hrvatskoga jezika (Matešić 1982; Fink-Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017) te općejezični rječnik bosanskoga jezika (Halilović – Palić – Šehović 2010). Kada se za to ukazala potreba, konsultirana je Baza frazema hrvatskoga jezika. Radi preglednosti i jasnoće uz navedene primjere frazema navodi se skraćenica prezimena autora, skraćenica pripovijetke iz koje je preuzet primjer te godina i stranica na kojoj se taj primjer nalazi u navedenoj zbirci.

Jezički kontekst je neophodan u određivanju značenja frazema, pa će se u ovom radu značenja frazema svesti na ono koje je uvjetovano određenim kontekstom.

U radu se frazeološka istoznačnost posmatra na način da su sinonimni frazemi zamjenjivi u svim kontekstima. Budući da je kontekst neizostavan u određivanju značenja frazema, istoznačnost frazema se dovodi u pitanje. Tanović (2000: 45) navodi da zamjena jedne frazeme drugom zavisi od sljedećih elementa frazeološke jedinice: “stepena semantičke bliskosti ili sličnosti globalnog značenja i smisla frazeoloških jedinica, strukture frazeoloških jedinica, mogućnosti sintaksičke spojivosti sa drugim dijelovima konteksta, stilske boje frazeoloških sinonima i njihovog emocionalnog naboja”.

Frazemska istoznačnost nije pronađena u analiziranom korpusu, ali se može govoriti o frazemskim bliskoznačnicama, pa će posebna pažnja biti posvećena frazemama koje imaju bliska značenja. Bliskoznačnost frazema podrazumijeva, u ovom radu, djelimičnu mogućnost zamjenjivanja frazema u određenom kontekstu.

Većina pronađenih frazema u analiziranom korpusu predstavlja značenjske sinonime u odnosu na rječničke izvore. Kao što je već rečeno, značenja pronađenih primjera frazema su vezana za kontekst, pa tako nije nužno da ih potvrđeni primjeri frazema iz rječničkih izvora mogu zamijeniti. U radu će se pored primjera navoditi i rječnički oblici frazema.

U korpusu su pronađene sljedeće frazeme:

- *motati konce* (“(...) da li motam duge konce ulizice i čovjeka tan-ka poštenja (...)”, SP 1991: 44): *mrsiti / pomrsiti (smrsiti) komu konce* (Matešić 1982: 354), *pomrsiti / zamrsiti konce komu* (Fink-Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017: 390). Frazema koju navodi autor te frazeme potvrđene u rječnicima imaju značenje “pokvariti kome planove, namjere i sl.”, ali za razliku od leksema *pomrsiti* i *zamrsiti*, leksema *motati* daje efekat neprekidnog trajanja radnje splekarenja, obmanjivanja te zavaravanja.
- *povjeriti dušu* (“(...) nego pruži mi ruku, a povjeri dušu (...)”, SK 1991: 113): *otvoriti dušu / srce* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 860); *otkriti dušu i srce* (Matešić 1982: 114). Iako frazeme *povjeriti dušu* te *otvoriti / otkriti dušu* imaju sinonimna značenja, upotrebom lekseme *povjeriti* književnik želi naglasiti povjerenje između dvije osobe, pa se može govoriti o nijansama u značenju. Leksema *povjeriti* znači da se traži od određene osobe da se dalje ne širi ono što je rečeno i da to ostaje između dvije osobe (Halilović – Palić – Šehović 2010: 987–988).
- *natrljati ranu solju*, koja ima značenje “otežavati kome već teško stanje” (“(...) meso da otkine i drhtavu ranu solju natrlja!”, SP 1991: 59). Frazema u obliku *natrljati ranu solju* nije naveden ni u jednom konsultiranom rječniku niti internetskoj bazi. Matešić (1982: 626) navodi: *metnuti (staviti) soli na živu ranu*. U Bazi frazema hrvatskog jezika navodi se: *staviti /komu/ sol na živu ranu*. Iako navedena frazema te frazeme iz konsultiranih izvora imaju sinonimna značenja “podsjetiti koga na što bolno / neugodno, povrijediti čije osjećaje neumjesnim spominjanjem neprijatnih događaja”, autor svojom konstrukcijom frazeme leksemom *natrljati* pojačava značenje frazeme. Na taj način se ukazuje na intenzivniju, veću i jaču bol koja je prouzrokovana, pa možemo govoriti o nijansama u značenju.
- *pripeći pod tabanima* (“(...) ali kad je i kapetanu pripeklo pod tabanima (...)”, SJJ 1991: 206): *gori komu pod tabanima* (Matešić 1982: 687); *gori (komu) pod tabanima* (Baza). Pronađena frazema u korpusu i frazeme potvrđene u izvorima imaju značenje

“nalaziti se u teškoj situaciji / opasnosti”, ali se može govoriti o nijansama u značenjima jer *pripeći* znači “jako ugrijati”, a *gorjeti* znači “biti u plamenu”.

Primjećujemo da pronađeni primjeri frazema u poređenju sa potvrđenim frazemama iz rječničkih izvora imaju bliska značenja, ali ne i istoznačna, već postoje nijanse u značenjima. Promjena sastavnica unutar frazema utječe na različita značenjska obilježja, što upućuje i na nejednaku distribuciju i upotrebu određenih frazema.

U analiziranom korpusu pronalaze se dva primjera frazema sa leksemom *oko / oči*:

- *sasuti u oči* (“I ja mu u oči očima sasuh naredbu (...)”, SK 1991: 95); *reći komu što u oči* (Matešić 1982: 563), *govoriti (kazati / reći) u oči (komu što)* (Fink-Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017: 571). Kao što se može primijetiti u izvorima se pronalazi ovaj frazem sa leksemama *reći / govoriti / kazati*, dok Sušić u zbirci pripovjedača upotrebljava leksemu *sasuti* u frazemi *sasuti u oči* koja ima značenje “mnogo toga reći brzo i naglo u kratkom vremenskom periodu”. Leksema *sasuti* ima ekspresivno značenje u odnosu na lekseme *reći / govoriti / kazati*, pa se može govoriti o nijansama u značenju.
- *premjeriti / izmjeriti okom* (“Premjerim je, izmjerim okom, sve na njoj sliveno i srezano po savršenoj mjeri i razmjeri.”, SK 1991: 116); *odmjeriti koga pogledom* (Matešić 1982: 408). Specifično je da književnik pored lekseme *izmjeriti* koristi leksemu *premjeriti* koja ima značenje “mjeriti objekat ili prostor” (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1013), dok je leksemama *izmjeriti* i *odmjeriti*, koja je pronađena u konsultiranom rječniku, jedno od značenja “obuhvatiti pogledom” (Halilović – Palić – Šehović 2010: 438, 801), što je i značenje navedene lekseme.

U rječničkim izvorima zabilježeno je mnogo frazema koje u svom sastavu imaju leksemu *krv*, a u analiziranom korpusu pronađene su dvije frazeme sa tom sastavnicom: *prokopati krv na oči te platiti što kapljom krvi*:

- *prokopati krv na oči* (“Nemoj dalje, krv mi odmah prokopa na oči!”; SSJ 1991: 195); *naliti se krv u oči* (Kasumović – Nikolić 2018: 246); *jurnula / navalila mi (mu...) krv u glavu, krv mu se navukla / pala na oči* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 562); *ide (jurne, udari i dr.) komu krv u glavu (u lice, u obraze)* (Matešić 1982: 289). Iz navedenih izvora možemo primijetiti da autori ne navode frazemu koja je pronađena u analiziranom korpusu, ali da je značenje nabrojanih frazema iz izvora blisko frazemi *prokopati krv na oči* – “razljutiti se, postati uzrujan i sl.”. Radi postizanja jačeg efekta, frazema *prokopati krv na oči*, koja je uvjetovana kontekstom, ima značenje “razbjesniti se”.
- *platiti što kapljom krvi* (“(...) svaku njegovu suzu bi kapljom svoje krvi platila (...).”, SKV 1991: 221–222); *platiti glavom / životom / kožom / krvlju* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 907); *plaćati / platiti što krvlju* (Matešić 1982: 291); *platiti što krvlju* (Baza). Autor leksemom *kaplja* intenzivira i pojačava značenje. Iako značenje frazeme (“smrtno stradati”) možemo smatrati sinonimnim u odnosu na potvrđene frazeme u konsultiranim izvorima, moramo napomenuti da su prisutne nijanse u značenju pa tako se leksemom *kaplja* naglašava u kojoj mjeri i na koji način je pokazana spremnost na žrtvovanje.

U prethodnim pasusima pronađeni primjeri frazema su se poredili sa onima iz rječničkih izvora, ali se u analiziranom korpusu pronalaze i frazeme koje se mogu posmatrati jedna naspram druge. Kao što smo vidjeli, određena se sastavnica frazema može zamijeniti i semantički bliskom riječju. Tako u analiziranom korpusu pronalazimo primjere frazema *biti neko na vrhu* i *biti neko na čelu*:

“(...) dok je nastala ova uprava kojoj si ti na vrhu i na čelu?” (SP 1991: 83)

U izvorima koji su korišteni za provjeru frazema pronalaze se sljedeći frazemi: *doći / izbiti na čelo* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 132); *doći / stati / staviti na čelo čega* (Matešić 1982: 63); *postaviti (koga) na čelo, stajati na čelu (čega), biti na čelu (čega)* (Baza). U izvorima se ne pronalaze frazeme *biti / stajati / doći na vrh (čega)*. Pronađeni primjeri u

korpusu imaju značenje: “biti na vrhu kakva poretka”. Ono što je posebno zanimljivo jest da autor u istoj rečenici koristi frazeme *biti na vrhu* i *biti na čelu* kojima želi pojačati efekat govora lika.

Drugi pronađeni primjer promjene semantički bliskih riječi u analiziranom korpusu su frazeme *stati nekome na rep* i *stati nekome na žulj*:

“Stani mu na rep, vidjećeš odmah.” (SSJ 1991: 156)

“Stane li ti ko na žulj (...)” (SSJ 1991: 182)

U konsultiranim rječnicima i Bazi pronalazimo sljedeće frazeme: *stati kome na žulj* (Halilović / Palić / Šehović 2010: 1247); *stati / ne stati kome na žulj* (Kasumović – Nikolić 2018: 404); *stati komu na žulj* (Matešić 1982: 807) te *stati na rep* (Kasumović – Nikolić 2018: 405); *stati (nagaziti) komu na rep* (Matešić 1982: 567). Autori za ova dva primjera frazema navode različita značenja: *stati kome na žulj*: “izazvati čiji bijes protiv sebe” (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1247); “namjerno (ne)naljutiti koga, (ne)izazvati čiji bijes” (ljutnju) (Kasumović – Nikolić 2018: 404); “dirnuti koga u osjetljivo mjesto, uvrijediti koga” (Matešić 1982: 807) te *stati kome na rep*: “zaustaviti, onemogućiti, spriječiti koga u čemu” (Kasumović – Nikolić 2018: 405); “doskočiti komu, spriječiti koga; izazvati koga, učiniti komu što neugodno” (Matešić 1982: 567). Kao što je već rečeno, za određivanje značenja frazema bitan je kontekst, pa tako pronađeni primjeri iz analiziranog korpusa imaju značenje “naljutiti / izazvati koga”.

U drugom dijelu rada bavit ćemo se frazemskim varijantama. Derviš Sušić u *Pobunama* upotrebljava i frazemske varijante koje predstavljaju inačice frazema pronađenih u rječničkim izvorima. Kada je riječ o frazemskim varijantama, bitno je naglasiti da one moraju zadržavati isto značenje. Kolenić (1998: 377–381) smatra da se riječi sličnog značenja ponekad mogu zamijeniti, ali samo ako i dalje prepoznamo frazem. Šiljak-Jesenković (2003: 52–53) navodi da mnogi autori ne preporučuju vršenje bilo kakvih zamjena frazeloških komponenti niti njihovog rasporeda kada je u pitanju struktura frazema jer takav pristup narušava pitanje sintaksičke i semantičke stabilnosti frazema. U nekim slučajevima može doći do gubljenja značenja frazema nakon zamjene lekseme

njenim sinonimom. Naglašava da varijantne oblike ne treba smatrati narušavanjem navedene stabilnosti.

Činjenica je da neki frazemi imaju svoje varijantne oblike. Kada su u pitanju leksičke varijante, one nastaju zamjenom jedne sastavnice frazeme sinonimnom leksemom. U korpusu se pronalazi nekoliko primjera frazemskih varijanata:

- *pokazati drugo lice* (“(...) i dovoljno da može pobjeći kad mu ti i ono drugo lice svoje pokažeš.”, SK 1991: 112–113): *pokazati pravo lice* (Matešić: 1982: 312), *pokazati (svoje) pravo lice* (Fink-Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017: 450), *pokazati svoje pravo lice* (Kasumović / Nikolić 2018: 336). Iako se u konsultiranim rječnicima pronalaze primjeri navedene frazeme sa leksemom *pravo* (koja je prema vrsti riječi pridjev) i leksema *drugo* (koja je prema vrsti riječi redni broj), u kontekstu imaju isto značenje. Navedena frazema je sinonimna sa frazemama pronađenim u rječničkim izvorima i imaju značenje: “otvoreno iznijeti / priznati / otkriti namjere”, iako navedena frazema iz korpusa u kontekstu znači “otkriti loše namjere”.
- *prizemna pamet* (“Prizemna pamet seljačka ne zna daleka čvorišta sudbine (...)”, SSJ 1991: 200): *biti kratke / plitke pameti* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 871); *biti plitke pameti, biti kokošje pameti, biti kratke (rijetke) pameti* (Matešić 1982: 442); *biti plitke pameti* (Baza).¹ Leksema *prizemno* podrazumijeva neizdizanje visoko iznad površine zemlje, a leksema *plitko* podrazumijeva malu dubinu. Autor frazemom *prizemna pamet* želi modificirati već ustaljenu frazemu *plitka pamet*. Ove frazeme imaju sinonimno značenje i u transponiranom značenju upućuju na intelektualnu površnost.
- *tovariti teret za vrat* (“(...) kako se i inače radi kad se drugom tovari svoj teret za vrat.”, SSJ 1991: 151). U rječnicima pronalazimo sljedeće potvrde: *imati koga, što na vratu (za vratom)* (Matešić 1982: 757), *imati na vratu koga* (Fink-Arsovski – Kovačević – Hrnjak

¹ Internetska Baza frazema hrvatskoga jezika.

2017: 913). Izborom lekseme *tovariti* frazema *tovariti teret za vrat* dobija značenje “nametati šta kome kao obaveznu brigu, obavezu” te “opteretiti koga”. Autor upotrebom navedene lekseme želi postići jači efekat. Frazema *tovariti teret za vrat* se može smatrati sinonimnom sa leksemama navedenim iz rječničkih izvora, iako pronađeni primjer iz korpusa ima pojačano značenje u odnosu na ona navedena u rječnicima (“imati koga na teretu”, “brinuti o kome”).

Sljedeći primjeri frazemskih varijanata se posebno ističu:

- *biti prebrz na jeziku* (“Politikom se ne smiješ baviti jer si prebrz na jeziku (...)”, SPMV 1991: 223): *biti brz na jeziku* (Matešić 1982: 216; Halilović – Palić – Šehović 2010: 471; Fink-Arsovski – Kovačević – Hrnjak 2017: 348). U primjeru koji autor navodi uočavamo prefiks *pre-*. Lekseme *prebrz* i *brz* predstavljaju tvorbene varijante. Pošto je frazema *biti brz na jeziku* frekventnija u upotrebi, možemo reći da je frazema *biti prebrz na jeziku* njena tvorbeno frazeološka varijanta.
- *gladno oko* (“(...) znam ja šta je glad i gladno dječije oko!”, SSJ 1991: 189) – ova frazema predstavlja varijantu frazeme *gladne oči*, koja je mnogo češća u govoru. Pronađeni primjer predstavlja morfološku varijantu frazeme *gladne oči*. Umjesto očekivanog množinskog oblika, autor koristi jedninu. Ova frazema nije pronađena u konsultiranim rječnicima niti Bazi.
- *uvrtiti sebi u glavu* (“(...) a onda je iznenada sebi uvrtio u glavu da je on prava radnička klasa (...)”, SPMV 1991: 236): *uvrtjeti (sebi) u glavu* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1410). Leksema *uvrtiti* mogla bi se smatrati varijantom lekseme *uvrtjeti*, pa tako i pronađena frazema u korpusu predstavlja varijantni oblik frazeme *uvrtjeti sebi u glavu*. Odabirom ove lekseme u pronađenoj frazemi autor ističe kolokvijalni (narodni) govor likova analizirane zbirke pripovjedaka. Autori konsultiranog rječnika navode značenje ovog frazema: “biti potpuno zaokupljen nekom neostvarivom ili

teško ostvarivom zamisli, idejom” što predstavlja i značenje pronađenog frazema u analiziranom korpusu.

Za razliku od bliskoznačnih frazema kod kojih postoje nijanse u značenju i koji međusobno u svakom kontekstu ne moraju biti zamjenjivi, frazemske varijante su zamjenjive, a promjene koje su izvršene u varijantnim oblicima nisu utjecale na promjenu značenja.

Zaključak

Posljednjih godina pojavio se interes za izučavanjem frazema u lingvističkoj bosnistici. Pronađeni primjeri frazema iz analiziranoga korpusa pokazuju da nisu pronađene istoznačne frazeme te da je vrlo česta upotreba bliskoznačnih frazema. Također, pronađeni su primjeri varijantnih oblika frazema.

Kada je u pitanju bliskoznačnost, pronađeni primjeri frazema imaju bliska značenja sa onim frazemama potvrđenim u konsultiranim izvorima te su ta značenja iznijansirana. Iako analizirane frazeme imaju bliska značenja sa frazemama iz konsultiranih izvora, to ne znači da će u određenom kontekstu biti zamjenjive. Upotrebom određenih sastavnica unutar frazema autor *Pobuna* ekspresivno oslikava likove, ali i radnju u pripovijetkama.

S druge strane, kada su u pitanju varijantni oblici frazema, njihovo značenje ostaje isto kao i kod frazema potvrđenih u rječnicima, iako autor upotrebom varijantnog oblika frazema želi pojačati efekat svojih rečenica.

U analiziranom korpusu pronađeni frazemi su većinom općepoznati, iako određeni primjeri pronađenih frazema nisu zabilježeni u konsultiranim izvorima.

Popis skraćenica

SK – Sušić, *Kaimija*

SKV – Sušić, *Kad se vratim*

SP – Sušić, *Plaćenik*

SPMV – Sušić, *Preko mutne vode*

SSJ – Sušić, *Seljačka jadikovka*

Izvori

Fink-Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita (2017): *Bibliografija hrvatske frazeologije – frazeobibliografski rječnik*, Knjigra, Zagreb.

Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010): *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.

Kasumović, Ahmet; Nikolić, Marijana (2018): *Rječnik frazema bosanskoga jezika*, Institut za humanu rehabilitaciju, Tuzla.

Lukić, Zlatko (2005): *Bosanska sehara: poslovice, izreke i fraze u BiH*, Šahinpašić, Sarajevo.

Mahmutović, Alisa (2012): *Kao frazeološki rječnik – Rječnik frazema s poredbenom česticom “kao”*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb.

Matešić, Josip (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Sušić, Derviš (1991): *Pobune*, Svjetlost, Sarajevo, 31–276.

Internetski izvori

<http://frazemi.ihjj.hr/>

Literatura

Hrustić, Meliha (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom Kopf/glava u njemačkom i u b/h/s jeziku*, Tuzla.

Kolenić, Ljiljana (1998): *Riječ o riječima. Iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek.

Petrović, Bernardina (2005): *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Riđanović, Midhat (1998): *Jezik i njegova struktura, Savremeno lingvističko osvjetljenje*, Šahinpašić, Sarajevo.

Šiljak-Jesenković, Amina (2003): *Nad turskim i bosanskim frazikonom: semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut, Sarajevo.

Tafra, Branka (1996): “Bliskoznačni odnosi u leksiku”, *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 26, 73–84.

Tanović, Ilijas (2000): *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica.

Vrljić, Stojan (1990) “Frazeološke jedinice kao sredstvo konciznog izraza”, *Književni jezik* 19/4, Institut za jezik, Sarajevo, 195–204.

Phraseological synonymy in *Pobune* by Derviš Sušić

Abstract: The presence of phraseological synonymy is analyzed in the corpus of the literary work *Pobune* by Derviš Sušić. The aim is to explain the use of phraseological synonymy and close meanings of phrasems in the mentioned work, as well as the use of phrasems variants. Methods of analysis and description were used. The obtained results indicate that the synonymous phrasems wasn't found in the work, but that the frequent use close meanings of phrasems, as well as variant forms of phrasems. Based on the found, analyzed and described phrasems, it was determined that phrasems from the analyzed corpus and phrasems from consulted sources don't have the same meaning, but close, nuanced, while the meaning of variant forms of phrasems remains unchanged. The phrasems found in the analyzed corpus are mostly generally known, although certain examples of phrasems haven't been recorded in the consulted sources.

Key words: phraseology, phraseological synonymy, close meanings of phrasems, variants of phrasems, *Pobune*

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

Recenzenti za br. 31

Krešimir Bagić
Branimir Belaj
Refik Bulić
Ekrem Čaušević
Jasmina Grković-Mejdžor
Jasmin Hodžić
Meri Josifovska

Dragomir Kozomara
Emira Mešanović-Meša
Lejla Nakaš
Bernisa Puriš
Amela Šehović
Amina Šiljak-Jesenković
Jelena Vujić